

De Tao van de Landbouw

VI. De Groene Alchemie

Inhoud

6 Groene Alchemie.....	4
6.1 Het Opus	4
Historie	9
Het opus.....	12
De astrologie	23
Innerlijke en uiterlijke conjunctie.....	30
Zo boven zo beneden.....	38
Tenslotte	44
6.2 Het Zelfoffer van de Schepper.....	45
Girard over het Scheppingsoffer	46
Groene alchemie	50
De vruchtbaarheidsrituelen	54
Het opus als versnelling van de evolutie.....	60
Alchemistische bewerking van bodem en metaal	64
De Tijd.....	72
6.3 De Chinese Alchemie	78
6.4 De Middeleeuwse Traktaten.....	89
De Scheppingsmythe	91
Het Mineraal	99
Processen van vertering en verwerking.....	105

6 Groene Alchemie

6.1 Het Opus

Alchemie valt niet onder de geesteswetenschap, althans niet in de zin zoals wij de geesteswetenschap opvatten. Evenmin kan het tot de natuurwetenschap in de gangbare zin gerekend worden. Alchemie omvat zowel geesteswetenschap als natuurwetenschap. Lange tijd hebben wetenschapshistorici gedacht dat alchemie de voorloper was van de farmacie en de chemie.

Jung 'ontdekte' echter een psychologische betekenis van de alchemie, maar reduceerde de 'oude wetenschap' vervolgens tot het terrein van de geest door geen andere dan symbolisch geprojecteerde waarde aan de inhoudelijke fysisch-chemische verschijnselen toe te kennen. In voorafgaande hoofdstukken hebben we de verwachting gewekt dat de alchemie kan dienen als overbrugging van de kloof tussen geesteswetenschap en natuurwetenschap. In dit hoofdstuk proberen we duidelijk te maken hoe we ons deze overbrugging voorstellen.

Het is voornamelijk aan Jung te danken dat de wetenschap nog enigszins, zij het op een eenzijdige manier, kennis neemt van de alchemie.

We zullen laten zien dat er wel degelijk ook aanknopingspunten in de alchemie te vinden zijn, die het idee van een overbruggingsparadigma rechtvaardigen.

Deze opvatting is niet gemakkelijk te onderbouwen omdat we aangewezen zijn op een informatiebron, die de alchemie slechts eenzijdig geestelijk wil benaderen. Niet dat men deze benadering overal voetstoots heeft aangenomen; er zijn wel degelijk kritische studies die de eenzijdige psychologische zienswijze van Jung beogen te verbreden naar de natuurwetenschap. Vaak heeft men in dat geval de keuze tussen aanhangers van een esoterische stroming en wetenschappers die nauwelijks andere bronnen gebruiken dan die van Jung. Esoterici laten zich weinig gelegen liggen aan de regels van de gangbare wetenschap en zij die dat wel doen komen doorgaans niet veel verder dan een kritiek op de dualistische uitgangspunten van Jung. Het zou een hele vooruitgang zijn als de wetenschap zowel de geestelijke als stoffelijke aspecten van de alchemie ernstig neemt en beide aspecten in onderling verband aan een onderzoek onderwerpt. Uiteraard stoten we dan op het probleem dat de huidige wetenschap vrijwel geen onderzoekers meer voortbrengt die zowel in de geestelijke als in de materiële discipline thuis zijn.

Toch zal ik proberen duidelijk te maken dat zo'n onderzoek belangrijk en fascinerend is. Belangrijk omdat het alchemistisch paradigma, als geen ander, het innerlijk geestelijk proces van de mens in samenhang benadert met de externe natuurprocessen; en aldus de zelfvervreemding in relatie met de natuuroverheersing aanpakt.

Fascinerend is de alchemie omdat het een beroep doet op een aantal levensterreinen, zoals kunst, religie en ontspanning, die de mens altijd en overal hebben aangetrokken, maar sedert de 17de eeuw van lieverlee uit het wetenschapsbedrijf zijn verdwenen.

We hebben hiervoor reeds aandacht geschonken aan de psychologie van de overdracht en de individuatie. Jung zag als eerste in dat dit belangrijke onderdeel van de ontwikkelingspsychologie in feite deel uitmaakt van de oude universele wetenschap der alchemie. Dit betekent niet dat daarmee de alchemie tot psychologie is geworden. Het betekent mijns inziens wel dat ook andere dan psychologische disciplines, zoals voeding en landbouw, tot het besef kunnen komen dat hun vakgebied deel uitmaakt van de alchemie. Afgezien van de onverwachte inzichten die dit, blijkens de

ervaring van de psychologie, kan opleveren mogen we verwachten dat in de alchemie de fundamentele eenheid van de wetenschapsgebieden ligt opgesloten. We kunnen hier echter pas van profiteren zodra uiteenlopende vakgebieden de alchemie serieus nemen. Zodra dit gebeurt ontstaat uiteindelijk de gelegenheid dat de specialisten elkaar in een soort gemeenschappelijk generalisme gaan begrijpen.

De systeemleer heeft de laatste decennia bereikt dat er een nieuw taalgebruik is gegroeid waardoor er meer communicatie tussen de gespecialiseerde disciplines mogelijk is. Het instrument van de systeemtaal kan echter niet de inhóudelijke kloof tussen de specialistische kennisterreinen overbruggen. Om die kloof te overbruggen moeten we een gemeenschappelijk fundamenteel begripsniveau over de werkelijkheid als geheel verwerven.

Met het huidige groeitempo van de wetenschappelijke kennis is het niet meer realistisch te streven naar het 'een beetje van alles' kennisniveau. De ontwikkeling van onze wetenschap brengt met zich mee dat we moeten kiezen tussen een specialist die over bijna niets zowat alles weet en een generalist die over bijna alles vrijwel niets weet.

In het eerste hoofdstuk hebben we laten zien dat de specialisatie, die begon met de tweedeling in geest en materie, methodologisch in onze reductionistische wetenschap is ingebouwd; en tegelijk dat ze de problematiek van de overheersing daardoor tot een noodlottige zelfvermenigvuldiging dwingt. Het overheersingparadigma kan enkel overheersende kennis voortbrengen. Daarom was het driejarig Manhattanproject voor de ontwikkeling van de atoombom in feite een drie eeuwen durend project van het reductionisme. De atoombom, en de biotechnologische/genetische 'ecobom' die thans in de maak is, zijn een 'organic necessity' van onze methodologie.

De geschiedenis van de wetenschap leert dat we geen grote omwenteling hoeven te verwachten zolang we niet bereid en in staat zijn het bestaande paradigma grondig te wijzigen.

Dit betekent dat we iedere goede gelegenheid voor een beter paradigma moeten aangrijpen. Zolang we dat niet doen ontkomen we niet aan de noodlottige greep van het oude paradigma. Willen we wel aan die greep ontkomen, dan verdient een gelegenheid zoals die van de alchemie onze aandacht. Uiteraard kunnen we weinig zeggen over de uitkomst van een multidisciplinaire belangstelling voor de alchemie. Hooguit kunnen we aannemen dat het gemeenschappelijke resultaat samenhangen bevat die in de specialistische fragmentatie van de huidige wetenschap niet voorkomen. Het geheel belooft in de regel meer te zijn dan de som der delen.

Van een afzonderlijk deel mogen we misschien iets verwachten dat vergelijkbaar is met wat de jungiaanse psychologie aan de alchemie dankt. Mogelijk zijn de slotwoorden van Von Franz over de individuatie een indicatie in die richting: "Vandaar, dat het ernstig zich begeven in het individuatieproces op de wijze, die in hoofdlijnen is aangegeven, voor het individu een volkomen nieuwe en andere oriëntering tegenover het leven betekent. Voor wetenschapsmensen betekent het ook een nieuwe en andere wetenschappelijke benadering van de uiterlijke feiten. Hoe dit zal uitwerken op het terrein van menselijke kennis en in het maatschappelijk leven van menselijke wezens kan niet voorspeld worden. Het schijnt me echter zeker, dat de ontdekking van Jung van het individuatie-proces een feit is, waar toekomstige generaties rekening mee zullen moeten houden, indien zij het afdrijven in een stilstaande of zelfs regressieve kijk wensen te vermijden."¹

Von Franz weet zich in deze opvatting gesteund door enkele grote natuurkundigen van haar tijd. Zij onderhield jarenlang intensieve contacten met de beroemde fysicus Wolfgang Pauli.

¹ Von Franz 1966, 243.

Pauli kon zich niet goed vinden in de kantiaanse uitgangspunten van de wetenschapsbeoefening. Met name de rol van Kants 'categorisch imperatief' -het aangeboren ultieme referentiekader van onze kennisvorming - moet volgens Pauli worden vervangen door de jungiaanse archetypen. Pauli had in zijn baanbrekend wetenschappelijk werk (-Nobelprijs voor het uitsluitingsprincipe -) vastgesteld dat de toepassing van het bewustzijn tot het archetypische onbewuste grote invloed had op de vorming van ideeën en begrippen in de elementaire natuurkunde. Pauli onderging zelf gedurende zijn leven een diepgaande psychische verandering. Een verandering die Von Franz en Jung tot 'individuatieproces' hebben bestempeld.

De rol van de archetypische bewustwording in de natuurwetenschappelijke theorievorming bleek zo interessant dat ook latere fysici zich ervoor gingen interesseren. Dit blijkt onder meer uit enkele uitspraken van Heisenberg over Pauli².

"Het gebruik door Kant van het begrip 'a priori' bekritiseert hij met grote stelligheid

De aprioristische elementen van de natuurwetenschap brengt Pauli eerder in verband met de oerbeelden, de archetypen uit de psychologie van Jung"³

"Het gaat hier om vormen uit het onderbewuste van de menselijke ziel, beelden van sterke emotionele aard, die niet gedacht maar als het ware met het oog van een schilder beschouwd worden. Het geluksgevoel bij het bewustworden van nieuwe kennis ontspruit uit het feit dat zulke pre-existente oerbeelden blijken te passen bij het gedrag van objecten in de buitenwereld....

Pauli probeert aan te tonen dat reeds bij Kepler's erkenning van de copernicaanse leer, die aan het begin der moderne natuurwetenschappen staat, bepaalde oerbeelden, de archetypen een beslissende rol hebben gespeeld."⁴

Het door Heisenberg bestempelde 'geluksgevoel' van de wetenschapper die iets als harmonieuze resonantie tussen innerlijk leven en natuurfenomenen ervaart, is een indirecte aanwijzing dat we de alchemistische correspondentia op het spoor zijn.

Pauli zegt het in eigen woorden aldus: "Juist hierdoor kan de onderzoeker ook min of meer bewust de weg naar een innerlijke heilstoestand inslaan. Langzaam ontwikkelen zich dan als compensatie op de uiterlijke toestand innerlijke beelden, fantasieën of ideeën"⁵

Als we nog even terugdenken aan Teilhard, stellen we vast dat de koppeling van individuatiemystiek en wetenschapsparadigma geenszins 'gezocht' is.

Teilhard had persoonlijk een sterke behoefte zijn roeping als zielzorger consistent te maken met zijn wetenschappelijk werk als paleontoloog. Hij bracht zijn geloofsovertuiging in verband met de implicaties van zijn wetenschapsbeoefening. Aan het einde van het tweede hoofdstuk hebben we gezien dat hem geen andere weg meer openstond dan een fundamentele kritiek op het mechanistisch wetenschapsparadigma⁶.

De betrokkenheid van de psychiater bij de individuatie van zijn patiënt leidt waarschijnlijk tot een behoefte aan persoonlijke identificatie met zijn wetenschappelijk werk. Zijn situatie is in menig opzicht vergelijkbaar met een pastoraal zielzorger. Ook al is er een groot verschil tussen psychologie en paleontologie -verderop blijkt dit verschil overigens geringer dan we op het eerste gezicht denken - toch is het begrijpelijk dat in beide gevallen dezelfde consequenties worden getrokken aangaande de paradigmatiekritiek. Iemand kan eenvoudig geen structurele inconsistentie blijven accepteren

² W.Heisenberg. Fysica in Perspectief. Spectrum Utrecht, 1974.

³ Heisenberg, 32.

⁴ Heisenberg, 29.

⁵ Heisenberg, 33.

⁶ Teilhard 13, 192-193.

tussen zijn persoonlijke levensvisie en de wetenschappelijke visie op het leven als zodanig. Hoewel Jung en Teilhard uit totaal verschillende kampen afkomstig zijn en qua opleiding en werkterrein 'hemels'- breed van elkaar verschillen, is er een opvallende gelijkgezindheid in hun inhoudelijke kritiek op het wetenschapsparadigma en in het bijzonder op de scheiding van religie en wetenschap. Ondanks het grote verschil tussen psychologie en evolutiebiologie lopen beiden tegen het traditionele godsbeeld op en zoeken vervolgens naar een hérinterpretatie van de Godopvattingen in het licht van de nieuwe wetenschap.

We wezen reeds op de convergentie tussen Jung's visie op de goddelijke oorsprong van het collectief onbewuste en de betekenis van dit onbewuste voor de verwerkelijking of incarnatie van het goddelijke, (door Teilhard noögenese genoemd).

Jung ziet de arts-patiënt relatie als een waarin overdracht plaatsvindt.

De patiënt kan zijn problemen voor een deel aan z'n arts overdragen. Soms ziet Jung in de relatie alchemist-reactorproces een soortgelijke overdrachtssituatie en vergelijkt hij de arts met de alchemist: "Deze situatie is voor beide partijen moeilijk en pijnlijk, en daarbij vergaat het de arts niet zelden als de alchemist, die vaak niet meer weet of hij degene is die de arcane metaalsubstantie in het kookvat smelt, of dat hijzelf de salamander is, die in het vuur gloeit. De onvermijdelijke psychische inductie brengt met zich mee dat beide gegrepen en veranderd worden door de transformatie van het derde, waarbij alleen de kennis van de arts als een flakkerend lampje de diepe duisternis van het gebeuren spaarzaam verlicht."⁷

In fraaie bewoordingen, die we verderop nog toelichten, vergelijkt Jung de relatie mens-mens met de relatie mens-natuur. Voor hem is dit niet zo'n grote stap, omdat hij reeds eerder de projectie als beginsel van overdracht heeft ingevoerd. De archetypische beelden van het onbewuste worden volgens hem op de tegenpartij geprojecteerd. Die tegenpartij kan zowel een mens als een natuurverschijnsel zijn. Met behulp van deze opvatting over de projectie kan hij, zo lijkt het althans, een aantal moeilijke vragen beantwoorden.

De natuurprocessen in de retort van de alchemist zijn vanaf het idee der projectie voor hem niet langer inhoudelijk stoffelijk van belang. De chemie bestaat in de verbeelding van de betrokken mens, hij heeft genoeg aan die beeldspraak, de rest doet er voor hem niet toe. Hiermee degradeert hij de natuur in feite tot een bijrol in de alchemie, hetgeen beslist niet strookt met de natuuropvatting van de alchemistische bloeitijd. Een soortgelijke kanttekening moeten we plaatsen bij de degradatie van 'de hemelse natuur', i.e. die der planeten.

Jung hecht weliswaar grote waarde aan de astrologie, maar gelooft niet in de oude astrologische theorieën over de invloed van de planeten op het aardse gebeuren. Hij beschouwt de planeetwerking als het resultaat van de menselijke neiging het innerlijk onbewuste op de uitwendige natuur te projecteren. "Vanuit psychologisch standpunt zouden wij nu namelijk zeggen dat de inhouden van het collectieve onbewuste in de astrologie op de constellaties van de uiterlijke hemel worden geprojecteerd ..."⁸

"In de Oudheid werd de wereld van de stof gevuld met de projectie van een psychisch geheim, dat vanaf dat moment zich voordeed als een geheim van de stof."⁹

⁷ Jung 1984a, 37.

⁸ Von Franz 1983a, 127.

⁹ Jung 6, 72.

In de grote kosmologieën van Azië zou men Jung's visie als een soort blasfemisch verval beschouwen. De innerlijke kosmos met zijn bijbehorend pantheon van goden wordt op de manier van Jung volledig geabstraheerd en deze uitschakeling van de stof, en in het bijzonder de negatie van de lichamelijkeheid, is in de oosterse kosmologieën volstrekt ondenkbaar. Het is niet alleen een ontkenning van natuur en lichaam, het is tevens een grenzeloze expansie van het zuiver geestelijke naar alle terreinen van de werkelijkheid. Jung's opvatting in deze moge vanuit onze dualistische traditie vanzelfsprekend zijn, zij is evenzeer onaanvaardbaar vanuit de traditie waarin hij opereert, i.e. die van de alchemie, de yoga en het Taoïsme.

Op deze terreinen is, het zij nog eens herhaald, nooit sprake van twee wetenschappen (die van geest en materie) maar van één wetenschap die zowel geest als materie omvat. De westerse psycholoog die de materie uitschakelt maakt dezelfde fout als zijn scheikundige of farmaceutische voorganger die de psychologie van de alchemie over het hoofd zag.

Het is daarom dat we in de psychologie zoveel nadruk leggen op de somatisering en in de theologie op het incarnatorisch karakter.

Historie

Alvorens de psychologische benadering te behandelen gaan we eerst wat dieper in op de geschiedenis van de alchemie. Deze achtergrondinformatie maakt al duidelijk dat, hoezeer een psychologie van de alchemie ook haar plaats verdient, zij niet gereduceerd behoort te worden tot alléén maar psychologie.

In de eerste plaats moeten we bedenken dat onze alchemie geboren is uit een huwelijk van geest en materie. De geestelijke ouder kwam uit de Griekse cultuur en de materie-ouder uit Egypte.

De kruising van deze twee oude beschavingen bracht de technologische benadering van de Egyptenaren in contact met de filosofische benadering van de Grieken.

De Griekse en Egyptische 'alchemisten' hadden oorspronkelijk een zeer uiteenlopende aanpak van het probleem sterfelijkheid.

De Egyptenaren ontwikkelden een complex van chemicaliën en technieken om het lijk van de overledene zodanig te bewerken dat zijn onsterfelijkheid werd zeker gesteld. We kennen allemaal het resultaat van deze conserveringsmethode: de mummies in de Egyptische graven die 'voortleven' tot op de huidige dag.

De relatie tussen chemie en religie bestaat in de alchemie nog onder hén die op zoek zijn naar een levenselixer die werkt als een onsterfelijkheidsmedicijn. Hier zit meer achter dan op het eerste gezicht lijkt. We komen er later op terug maar stellen vast dat reeds bij de Egyptenaren de opvatting bestond dat het 'eeuwige leven' te bereiken was middels een chemische behandeling van het lichaam. We moeten ons goed realiseren dat het een lichamelijke behandeling betrof, die rechtstreeks in verband stond met de transformatie van het leven. De gedachte dat een ziel of geest zonder lichaam kon voortleven was hier onbestaanbaar.

Bij de meer rationalistische Grieken lag dat heel anders. Zij hadden de overstap gemaakt van de mythologie naar de filosofie en ontwikkelden een doordacht stelsel van basisbegrippen waar de westerse cultuur intussen zó van doordrongen is, dat ze zonder deze begrippen in de huidige bestaansvorm eenvoudig niet meer denkbaar is. Begrippen als materie, ziel, elementen, tijd, energie, ruimte, etc.; we gebruiken ze nog steeds bij alles wat we doen. De eenvoudigste verschijnselen kunnen we zonder die begrippen niet eens bevatten laat staan uitleggen.

De alchemie heeft indertijd, net als later de moderne natuurwetenschap, veel principes ontleend aan Aristoteles. Van hem werd de leer van de vier elementen overgenomen omdat het zo'n inzichtelijke manier was om stoffen en lichamen in te delen en te verklaren. Voorts nam men de gedachte over dat iedere stof behalve een hoeveelheid massa ook een eigen 'vorm' moest bezitten. Zo'n vorm van een stof bepaalt de verhouding der samenstellende elementen en tevens de kenmerken van de stof. In de zeventiende eeuw ontstond er een andere fysica die het vormbegrip van Aristoteles verving door de 'geest'. Deze geest achtte men in tegenstelling tot de vorm wél ontkoppelbaar van de materie en dit leidde tot het denken over een bestaan van de lichaamloze geest en het geestloze lichaam. Bepaalde eigenschappen van de vorm werden door de geest overgenomen maar de onafscheidelijke eenheid met de materie ging verloren. Dit bleek een belangrijke historische stap die de weg effende voor het Cartesiaans en Kantiaans denken. De ontzieling van het lichaam en de onttovering van de natuur kreeg vanaf dat moment vrij baan.

In de alchemie van Aristoteles bestond nog de gedachte dat alles in de bezielde natuur naar volmaaktheid streeft. Elke transformatie, verandering van forma, beoogt een verbetering te realiseren. De transformatie bleef niet beperkt tot de bezielde mens maar bestond ook in lagere organismen. Het zaadje wil evenzeer boom worden als een kind een 'groot' mens.

"De filosofie van Aristoteles bood de basis en het raamwerk voor de alchemistische theorie en praktijk, maar andere filosofieën droegen bij aan hun uiteindelijke structuur. Het stoïsche begrip 'pneuma', de universele wereldgeest, versterkte nog de vitalistische denkbeelden die de alchemie vanaf het begin al eigen waren. Pneuma was een uiterst fijne, op geest gelijkende materie, die door het universum dreef en stoffelijke lichamen bestuurde en organiseerde. De stoïci geloofden dat dieren en planten zich volgens bepaalde typen voortplantten omdat alles zijn eigen specifieke pneuma bevatte, dat zij de 'logos spermatikos', 'het kiembeginsel', noemden."¹⁰

Jung heeft zich, net als veel wetenschapshistorici, lange tijd afgevraagd waarom er eeuwenlang zo'n hiaat bestond tussen de oude gnostische traditie en de wetenschap van na de middeleeuwen. Na de ontdekking van de alchemie brak bij hem het inzicht door dat dit de ontbrekende schakel was in de historische ontwikkeling. In zijn 'Herinneringen Dromen en Gedachten' schrijft hij:

"Pas toen ik de alchemie ging begrijpen, zag ik dat door haar de historische verbinding met het gnostische gelegd kan worden, dat door de alchemie de continuïteit tussen verleden en heden is hersteld. Als een natuurfilosofie van de middeleeuwen sloeg ze zowel een brug naar het verleden - namelijk naar het gnosticisme- als naar de toekomst, naar de moderne psychologie van het onbewuste."¹¹

De gnosis is sterk verwant met de hermetische filosofie en deze leverde de alchemisten een belangrijk deel van hun theorie. De vereisten voor de 'Hermetische Wetenschap' lijken veel op de alchemistische opvattingen. "There are three things said to be necessary for the attainment of the Hermetic science: study, experience, and the divine benediction; and these depend upon each other: study is required for the theory, and this for entering into the central experience which, in the Universal Spirit, is not found without God."¹²

Jung, over de theorie van de alchemie: "De theorie was oorspronkelijk de 'hermetische filosofie', die al vroeg verbreed werd door assimilatie van christelijk-dogmatische denkbeelden. In de oudste westerse alchemie zijn hermetische fragmenten hoofdzakelijk door de Arabische originele handschriften overgeleverd. Een direct contact met het Corpus hermeticum kwam pas in de tweede helft van de vijftiende eeuw tot stand"¹³

Coudert gaat nog verder door de alchemie een 'Hermetische Kunst' te noemen: "De gnostische heiland Hermes Trismegistos was de legendarische grondlegger van de alchemie in het Westen. Alchemisten gingen er prat op 'Hermeticisten' genoemd te worden en spraken over hun werk als Hermetische Kunst."¹⁴

Over Hermes als persoon bestaan verschillende legendes en veel geschriften die aan hem worden toegeschreven zijn onzeker wat betreft de auteur en het tijdstip waarop ze zijn geschreven. Ondanks die onzekere herkomst hebben die geschriften een belangrijke bijdrage geleverd aan: "de

¹⁰ Coudert, 21.

¹¹ Jung 1991a, 175.

¹² Atwood, 105.

¹³ Jung 6, 65-66.

¹⁴ Coudert, 23.

versmelting van de laboratorium-chemie en de gnostische mystiek, die een kenmerk werd van een groot deel van de Westerse alchemie."¹⁵

Een belangrijke verklaring voor de onzekerheden is het gegeven van de 'Arabische omweg'. Na de val van het Romeinse Rijk ging de Europese alchemie ondergronds en bleef in de middeleeuwen voor de buitenwereld eeuwenlang onzichtbaar. Intussen werd de Grieks-Egyptische erfenis opgenomen in de expansionistische Arabische wereld. Het gevolg was dat veel geschriften later weer uit het Arabisch in een West-Europese taal werden vertaald. "Het christelijke Westen kreeg zo op paradoxale wijze zijn eigen klassieke erfenis terug van de ongelovige moslims, die Zuid-Europa hadden veroverd In de meeste gevallen droeg de klassieke kennis, die het Westen van de Moren terugkreeg, het stempel van een zekere Arabische invloed. Dit was zeker het geval bij de alchemie."¹⁶

Door de herovering van grote gebieden in Spanje, Griekenland en Italië kregen de christelijke Europeanen vanaf de elfde eeuw belangrijke bibliotheken met alchemistische literatuur in handen. Er brak een nieuwe bloeitijd aan voor de alchemie. De scholastieke wijsbegeerte vormde géén bedreiging voor de alchemie en omgekeerd evenmin. Met de opkomst van het cartesiaans dualisme raakt de alchemie opnieuw in de verdrukking en na de 18de eeuw leeft zij voornamelijk voort in esoterische stromingen die nog vasthouden aan de oude relatie tussen religie en natuurwetenschap.

Jung schrijft zijn herontdekking van de alchemie in belangrijke mate toe aan de persoonlijke omstandigheden die hem gevoelig maakten voor de alchemistische opvattingen.

Na zijn breuk met Freud (in 1932) was Jung jarenlang zoekende naar een eigen benadering. Hij paste de psychiatrische methode op zichzelf toe en liet zich onder invloed van zijn droomanalyse naar een nieuw terrein van de psychologie leiden; het werd de alchemie.

"Daarmee was ik eindelijk terechtgekomen bij de grondslagen van mijn eigen ervaringen in de jaren 1913-1917, want het proces dat ik had doorgemaakt, kwam overeen met het alchemistische veranderingsproces waarvan in 'Psychologie und Alchemie' sprake is De bestudering van mijn fantasieën deed me vermoeden dat het onbewuste verandert, of een verandering teweeg brengt. Pas toen ik de alchemie leerde kennen werd het me duidelijk, dat het onbewuste een proces is en dat de relatie van het ik tot de inhoud van het onbewuste een wezenlijke verandering of ontwikkeling van de psyche veroorzaakt. In het individuele geval is het proces af te lezen uit dromen en fantasieën. In de wereld van het collectieve heeft het vooral zijn neerslag gevonden in de verschillende godsdienstige stelsels en in de verandering van hun symbolen. Door de studie van de individuele en collectieve veranderingsprocessen en door het inzicht in de alchemistische symboliek, kwam ik tot het centrale begrip van mijn psychologie, het individuatieproces."¹⁷

Jung herkende in de alchemistische geschriften iets van zijn persoonlijke ervaringen, hij ondervond het individuatieproces aan den lijve en las in oude boeken dat het altijd zo geweest was. Het zou op een persoonlijke exercitie uitdraaien die de rest van zijn leven grotendeels in beslag nam.

Waarschijnlijk nam hij daarbij een voorbeeld aan de alchemisten zelf. Hij schrijft namelijk: "Inderdaad zijn de alchemisten uitgesproken solitairen; ieder zegt het zijne op zijn eigen wijze Hun geschriften zijn betrekkelijk vrij van polemieken De reden hiervoor ligt waarschijnlijk in het feit dat de 'ware' alchemie nooit een beroep op carrière betekende, maar een waarachtig 'opus', dat door werk in

¹⁵ Coudert, 24.

¹⁶ Coudert, 27.

¹⁷ Jung 1991a, 182.

stilte en opoffering werd uitgevoerd. Men krijgt de indruk alsof iedereen afzonderlijk geprobeerd heeft zijn speciale ervaring uit te drukken, en daarbij de 'dicta' van de meesters gebruiken die soortgelijke zaken leken te bevatten."¹⁸

Coudert wijst in zijn studie over de alchemie op het feit dat Jung belangrijke inzichten over deze denkrichting heeft blootgelegd maar dat hij met zijn eenzijdige nadruk op het psychische en mystieke over het hoofd ziet dat de alchemie eeuwenlang belangrijke stoffen en processen heeft ontdekt waarvan veel wetenschapsgebieden, ambachten en productietechnieken dankbaar gebruik maken. Coudert concludeert: "Wat men ook van de theorie van Jung in al haar toepassingen en bijzonderheden mag denken, hij heeft de weg opengelegd voor een nieuwe vruchtbare benadering van de alchemie door de nadruk te leggen op haar spirituele en godsdienstige aspecten, die door de meeste historici over het hoofd waren gezien De Westerse alchemisten verinnerlijkten de mysteriën van hun geloof en kwamen tot de conclusie dat de duivel en Christus in henzelf begraven liggen. De ketterij waarmee zij met de meeste waarschijnlijkheid zouden vervallen, was de onvergefelijke, dat zij geloofden dat de verlossing in hun eigen handen lag. Tot deze conclusie komen tegenwoordig velen."¹⁹

In het vorige hoofdstuk zijn we uitvoerig ingegaan op de strijd tussen de alchemisten en astrologen enerzijds en de kerkelijke instituties anderzijds. We kwamen daarbij tot de conclusie dat het de kerk vooral te doen was om de zekerstelling van de gehoorzaamheid aan hun leergezag. De contrareformatie was toen immers in volle gang. Terecht constateert Coudert dat waarschijnlijk het geloof in de zelfverlossing als het meest onvergeeflijke van de alchemie werd beschouwd. Niet de inhoud van de geloofswaarheden maar de gehoorzame volgzzaamheid, dát was waar de kerk het toen om te doen was. De alchemist en mysticus verkeerden dus in een permanente tweestrijd tussen de innerlijke stem en de dogma's van het institutionele leergezag.

Het is die voortdurende tweestrijd, tussen de innerlijke roepstem en de dictaten van de kansel, die veel mensen in grote problemen bracht. Jung kreeg veel van hen als patiënt in zijn spreekkamer en aan de hand van deze bevindingen stelt hij vast dat er sprake was van een anti-mystieke houding van het kerkelijk leergezag. De mysticus moest net als de alchemist zijn opus in het geheim uitvoeren, de kerk stond de zelfverlossing in de weg.

Jung brengt de werkwijze van het opus in verband met het beeld van de Verlosser, omdat het opus een verlossingsactiviteit is. Hij wijst erop dat het opus ook wel heet: 'het verlossende opus' of 'officium divinum' (godelijk werk) en het 'magisterium' (werk van de meester). Wat betreft het resultaat zegt hij: "De Christen verdient door het uitvoeren van het werk de vruchten der genade; de alchemist verwerft door het uitvoeren van het werk (in letterlijke zin) een 'heilmiddel van het leven', dat hem ofwel een substituut voor de genademiddelen van de kerk toe lijkt, ofwel de aanvulling en de parallel van het goddelijk verlossingswerk, dat in de mens wordt voortgezet."²⁰

Het opus

Het is moeilijk een beknopte omschrijving te geven van het alchemistisch werk.

¹⁸ Jung 6, 88.

¹⁹ Coudert, 159.

²⁰ Jung 6, 240.

In de literatuur beklagt iedere auteur zich erover dat de alchemisten hun werk welbewust onvolledig en onduidelijk presenteren om te voorkomen dat hun geheimen in verkeerde handen vallen. Tegelijk wil men de goedgezinde lezers niet te kort doen door hun technische kennis te onthouden. Het lijkt er dus op dat de geschriften zo in elkaar zitten dat ze, indien aangevuld met de juiste instelling, de gebruiker in staat stellen het opus te volbrengen. Misschien moet de lezer zelf al enigszins alchemistisch te werk gaan om het alchemistisch geschrift te kunnen begrijpen.

De alchemistische werkwijze brengt met zich mee dat men zijn persoonlijke innerlijke ontwikkeling afstemt op de uiterlijke handeling. Als die uiterlijke handeling bestaat uit de studie van de alchemistische geschriften kunnen we volgens het alchemistisch procédé alleen slagen indien we het innerlijk geestelijk leven inbrengen in de studie zelf. Anders gezegd: zonder synchrone zelfstudie kan de studie van de geschriften weinig opleveren.

Tot op zekere hoogte is deze houding van de alchemist vergelijkbaar met wat Needleman heeft aangevoerd voor de studie van Spinoza's *Ethica*, hetgeen wij vergeleken met de vereisten voor een juiste bijbelstudie²¹. Het resultaat van de studie is een versmelting van de schriftkennis met de zelfkennis. Zonder het laatste blijft de studie half werk. We zagen hiervoor reeds dat ook de fysicus Pauli tot zo'n conclusie neigde.

Laten we aan de hand van een bekend voorbeeld de schrijfstijl van de alchemist illustreren; het is de beroemde tekst van de Smaragden Tafel (Emerald Tablet):"

1. Spreekt geen verzinsels uit, maar datgene wat vaststaat en waar is.
2. Wat beneden is, is gelijk aan wat boven is, en wat boven is is gelijk aan wat beneden is, om de mirakelen van één ding te bereiken.
3. En zoals alle dingen worden voortgebracht door het ene woord van één Wezen, zo werden alle dingen naar dit ene ding voortgebracht door aanpassing.
4. Zijn vader is de zon, zijn moeder de maan; de wind droeg het in zijn buik, zijn voedster is de aarde.
5. Het is de vader der volmaaktheid, overal ter wereld.
6. De macht is sterk, als zij veranderd wordt in aarde.
7. Scheid de aarde van het vuur, het fijne van het grove, door voorzichtig en met oordeel te handelen.
8. Klim met de grootste omzichtigheid en scherpzinnigheid op van de aarde naar de hemel en daal dan weer af naar de aarde en verenig de krachten van het hogere en van de lagere dingen. Zo zult ge de roem van de gehele wereld verwerven en onaanzienlijkheid zal ver van u wegluchten.
9. Dit heeft meer moed door de moed zelf; want het bedwingt al het fijne en kan al het vaste doordringen.
10. Zo werd de wereld gevormd.
11. Hieruit komen wonderen voort die hier tot stand worden gebracht.
12. Daarom word ik Hermes Trismegistos genoemd, daar ik drie maal de wijsheid bezit van de gehele wereld.
13. Wat ik te zeggen had over de werking van de zon is voleindigd." ²²

Deze tekst met 'de voorschriften van Hermes' lijken een orakeltaal waar je alle kanten mee uitkunt. De alchemist herkent er echter snel een aantal basisregels in; dat zijn o.a.:

- de eenheid van alle materie

²¹ Needleman, 99.

²² Coudert, 24.

- de schepping komt voort uit één enkele ziel-substantie
- de schepping neemt steeds andere vormen aan
- de transmutatie is daarom noodzakelijk
- de microkosmische reacties in de retort zijn weerspiegelingen van alle transformaties overal.
- de steen der wijzen is de vader van alle volmaaktheid
- de steen ontstaat in het vuur van de alchemistische oven
- transformatie is een scheiding van grove metalen en subtiele essentie, die ook 'goud' heet.

Hoewel misschien minder dan de tekst zelf, de formulering blijft vaag en onsamenhangend. Hier moet men dus een beroep doen op de zelfkennis van de lezer en hopen dat deze het ontbrekende van de tekst in zichzelf vindt.

Vaak doet zich in de overdracht van de alchemistische kennis het feit voor dat we helemaal geen teksten ter beschikking hebben en ons tevreden moeten stellen met afbeeldingen. Jung heeft zich uitvoerig beziggehouden met de beschrijving en uitleg van honderden illustraties over het alchemistisch werk. In die situatie blijkt, nog sterker dan bij de geschriften, dat het overgeleverde materiaal buitenstaanders weinig zegt. De adepten daarentegen doen hun lezers of toehoorders verstandig staan door uit één enkele plaat vrijwel het gehele opus van de alchemist te reconstrueren. De 'Psychologie und Alchemie' van Jung is hiervan een goed voorbeeld.

- Projectie of 'correspondentia'

Ons streven de werkwijze van de alchemist te begrijpen confronteert ons met de vraag of we te maken hebben met wat Jung de 'projectie' noemt dan wel of er sprake is van de aloude alchemistische 'leer der correspondentia'.

Jung vraagt zich steeds af of er in de alchemie sprake kan zijn van pseudo-chemisch taalgebruik. Waar mogelijk geeft hij een psychologische uitleg aan de alchemistische experimenten. Volgens hem is dit nodig omdat de alchemist zijn geestelijk leven in feite projecteert op de uitwendige natuurverschijnselen. Met de bespreking van natuurverschijnselen zou hij enkel zijn geestelijke processen op het oog hebben.

Het probleem van deze projectietheorie is dat ze, als gevolg van de definiëring van het begrip projectie, moeilijk te verifiëren valt. Voor Jung is projectie per definitie iets dat de betrokkene 'onbewust' doet. Daarmee plaatst hij die persoon in een positie waarin hij redelijkerwijs gezien zelf nooit kan ontkennen of bevestigen dat er in zijn werk sprake is van projectie. Het blijft bij een bewering van de waarnemer die het gebeuren van buiten gadeslaat.

Bij de 'biologie van het kennen' van Maturana hebben we reeds vastgesteld dat een externe waarnemer altijd een andere uitleg aan een verschijnsel geeft dan hetgeen de betrokkene via zijn zelfervaring uit zo'n verschijnsel opmaakt. Als we aan dit gegeven ook nog de onbewuste projectie gaan toevoegen wordt het verschil tussen zelfervaring en externe waarneming nog versterkt. Verderop kom ik er nog op terug.

We hoeven niet op voorhand uit te sluiten dat Jung's projectie-uitleg ónverenigbaar is met wat de alchemisten ervaren als een 'leer der correspondentia'.

We behandelen eerst de uitleg van Jung en vervolgens de zienswijze van de alchemisten zelf.

Jung legt in 'Psychologie und Alchemie' uit dat er geheimzinnigdoenerij in de alchemie plaatsvindt omdat de alchemie zich met een groot mysterie bezig houdt; een mysterie zo groot dat het zich niet op de gebruikelijke manier laat weergeven.

Niemand kent de werkelijke aard van 'de stof', noch de alchemie noch de nieuwe fysica. We moeten ons behelpen met metaforen en benaderingen. Dit gold volgens Jung ook al voor de alchemist: "De werkelijke aard van de stof was de alchemist bijvoorbeeld onbekend. Hij kende haar slechts uit aanduidingen. Aangezien hij de materie wilde onderzoeken, projecteerde hij het onbewuste in het duister van de stof, om deze te verlichten. Om het geheim van de stof te verklaren, projecteerde hij een ander geheim, namelijk zijn onbekende psychische achtergrond, in wat verklaard moest worden: 'het duister door het nog duisterder, het onbekende door het nog onbekendere'. (Dit was natuurlijk geen opzettelijke methode, maar een onwillekeurig gebeuren.)"²³

Door het op deze manier voor te stellen maakt Jung de religie, ja zelfs de hele kosmologie van de alchemist ondergeschikt aan een enkel psychologisch mechanisme: de projectie. Er zijn ongetwijfeld goede redenen voor het bestaan van de projectie, zelfs dat deze in de meeste waarnemingen een rol kan spelen. Door echter alles enkel en alleen aan de projectie toe te schrijven vervalt men in de fout die veel andere specialisten ook maken. Dat is dat men voor de wetenschappelijke verklaring van een verschijnsel zich automatisch beperkt tot het eigen vakgebied en een eenzijdige monodisciplinaire uitleg van het verschijnsel verabsoluteert tot de enig juiste.

Die situatie lijkt zich ook met betrekking tot de alchemie voor te doen. De chemici denken dat alchemie alleen maar scheikunde is terwijl de psychologen van mening zijn dat het allemaal psychologie is. Beide disciplines kiezen voor een óf-óf optie en verwerpen daarmee automatisch de essentie van de leer der correspondentia die een én-én optie hanteert.

De correspondentia is immers gebaseerd op het verband tussen het geestelijk leven van de alchemist enerzijds en de natuurverschijnselen waar hij mee werkt anderzijds. Vanuit een dualistisch wetenschapsparadigma zouden deze terreinen van geest en materie gescheiden moeten blijven. Begrijpelijk dat psychologie en chemie elkaar dan uitsluiten.

Voor zover ik de alchemie begrijp behoort een nón-dualistische benadering juist tot de kern van deze benadering. Om die reden kan ze ook dienen als ideeëbron voor de overbrugging van de bestaande kloof tussen geesteswetenschap en natuurwetenschap. We zullen de correspondentia daarom bekijken vanuit onze interesse voor de interactie tussen geest en materie en tussen ziel en lichaam.

Het is niet mijn bedoeling deze methode in zijn klassieke vorm te propageren; dat laat de bestaande kennis over mens en natuur niet toe. Het gaat mij erom inzicht te krijgen in het eenheidsdenken als zodanig. Een terugblik in het oude paradigma zou ons misschien kunnen leren hoe we vanuit de nieuwe natuurinzichten in deze tijd tot een aangepaste vorm van eenheidsdenken kunnen komen.

Volgens Jung zou de correspondentia een rationalisering van de projectie kunnen zijn. Hij gaat er vanuit dat de alchemist in 'het duister' van een uiterlijk verschijnsel iets ziet van zijn eigen innerlijk. Maar tegelijk weet hij daarbij zelf niet dat het iets van zijn eigen innerlijk is. Hij verkeert bij wijze van spreken in de positie van iemand die een EEG bekijkt zonder te merken dat de elektroden op zijn eigen hoofd zijn aangesloten. De buitenstaander/toeschouwer die de aansluiting wél doorheeft verkeert in de positie van Jung, want die weet dat de neuroloog niet de 'geest' van het apparaat maar zijn eigen geest analyseert.

²³ Jung 6, 24.

Jung zegt: "De alchemist oefent zijn kunst niet uit omdat hij om theoretische redenen aan correspondentia gelooft, maar hij heeft daarentegen een theorie van correspondentia, omdat hij de aanwezigheid van de idee in de fysis beleeft. Ik ben daarom geneigd aan te nemen dat de werkelijke wortel van de alchemie minder gezocht moet worden in filosofische meningen dan in de projectiebelevingen van de individuele onderzoekers. Ik bedoel hiermee dat de laborant tijdens de uitvoering van het chemische experiment bepaalde psychische ervaringen had, die hem echter een speciaal gedrag van het chemische proces toeschenen."²⁴

Aangezien de wortels van de alchemie duizenden jaren diep gaan, -volgens sommige opvattingen is in de gnostische kennis zelfs nog een kern van kennis aanwezig die terug gaat tot de schepping van de mens-, is het moeilijk uitsluitsel te geven over de vraag wie van de twee het eerste bestond: de theorie van de correspondentia of een beleving van een idee in de fysis. We weten niet precies hoe de eerste alchemistische principes zijn ontstaan en de bewering dat de projectiebeleving van de onderzoeker aan de filosofie vooraf zou zijn gegaan is dan ook moeilijk te staven. Jung trekt echter nogal stellige conclusies op basis van zijn mening over de niet te verifiëren voorgeschiedenis van de alchemie: "Aangezien het om projectie ging, was hij zich er natuurlijk niet van bewust dat deze ervaring niets te maken had met de materie op zich (dat wil zeggen zoals we deze tegenwoordig kennen). Hij ervoer zijn projectie als een eigenschap van de stof. Wat hij in werkelijkheid ervoer, was zijn onbewuste."²⁵

Jungs opvatting dat de alchemistische ervaring 'niets' met de materie op zich te maken heeft lijkt me een onhoudbare verabsolutering van een eenzijdig psychologisch geloof. Achter de kwalificatie 'niets' schuilt een totale ontkenning van alles wat geen psychologie is. Hij verabsoluteert het eigen vakgebied als de enig mogelijke waarheid en sluit al het andere uit.

Ook ten aanzien van de astrologie neemt Jung het standpunt in dat alleen zijn eigen vakgebied van de psychologie voor een passende verklaring kan zorgen. "Astrologie is een zelfde soort oerbeleving als de alchemie. Dergelijke projecties worden overal herhaald waar de mens een lege duisternis tracht te onderzoeken, en deze onwillekeurig met levende vormen vervult."²⁶

Uit de bewering dat dergelijke projecties 'overal' herhaald worden blijkt dat Jung de alchemie niet als een uitzondering beschouwt. Voorts blijkt uit de benaming 'lege duisternis' dat hij het planetarium op zichzelf benadert als een dood mechaniek zonder intrinsieke waarde.

In algemene zin is er ook fundamentele kritiek op de projectietheorie van Jung. Dat geldt met name voor de toepassing van het projectie-idee op het godsbeeld. De godsdienstpsycholoog Fortmann geeft in zijn hoofdwerk 'Als ziende de Onzienlijke' een fundamentele kritiek op Jung's stelling dat het gods-idee of de godservaring 'niets meer is dan' een projectie vanuit onze innerlijke psychische problematiek. Deze kritiek op de projectiebenadering vertoont in veel opzichten hetzelfde beeld als de kritiek van de alchemisten.

Jung's opvatting houdt in dat de geest in de stof als zodanig wordt ontkend. Het is slechts een denkbeeldige geest die alleen bestaat in de gedachte van de mens. Door te beweren dat hij niets met de materie op zich te maken heeft ontkent Jung het bestaan van een geest in de stof, de materie en de natuur. Dit betekent dat hij impliciet het bestaan van een subjectbewustzijn buiten de mens uitsluit en daarmee devalueert hij de natuur tot een entiteit die zijn waarde ontleent aan de mens.

²⁴ Jung 6, 25.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

Als we in zijn geheel voor de jungiaanse uitleg van de alchemie zouden kiezen kunnen we het organistisch natuurbeeld niet langer handhaven.

Door alles vanuit het principe der projectie te verklaren ontnemt men de natuur zijn eigenwaarde. Evenzo vervalt dan de invulling van het zelscheppend karakter van de chaosnatuur, en tevens de beslissingsvrijheid van het 'subject' in de organismen van het procesdenken. De natuur die alleen een 'geprojecteerde geest' mag bevatten strookt niet meer met de inzichten van de nieuwe natuurkunde.

Dit betekent uiteraard niet dat er in de alchemie gaan sprake is van projectie. Het betekent mijns inziens wél dat er in ieder geval méér moet zijn dan alleen maar projectie.

We zullen ons verder in de correspondentialeer moeten verdiepen om na te gaan of hierin ruimte bestaat voor de opvatting van de projectie.

Synchroniciteit

In de eerste plaats moeten we daarvoor dieper ingaan op het tijdsbegrip van de alchemie.

De correspondentia is namelijk sterk gekoppeld aan het opuskenmerk dat de innerlijke gebeurtenissen synchroon lopen met de uiterlijke natuurprocessen in het reactorvat. Jung voerde voor de samenhang van de twee processen het begrip synchroniciteit in. Vanuit Jung's projectietheorie is gemakkelijk in te zien waarom het binnenproces en het buitenproces aan de synchroniciteitsregel moeten voldoen. Het buitenproces wordt in de projectietheorie immers niet als een onafhankelijke entiteit erkend maar als een spiegelbeeld van het binnenproces; de samenhang van het een met het ander is dan vanzelfsprekend. Jung plaatst de synchroniciteit als verklarend beginsel in de relaties waar de causaliteit geen uitkomst biedt.

De buitenzintuiglijke waarneming is zo'n voorbeeld waar de gangbare causaliteitsopvatting tekort schiet. "We kunnen hier dus niet te maken hebben met oorzaak en gevolg, maar met een samengaan in de tijd, een soort gelijktijdigheid. Vanwege het kenmerk van de gelijktijdigheid heb ik de uitdrukking synchroniciteit gekozen om daarmee een hypothetische verklaringsfactor aan te duiden die als equivalent staat tegenover de causaliteit."²⁷

De 'hypothetische verklaringsfactor' is hier het probleem want 'gelijktijdigheid' op zich biedt immers de gelegenheid in het contemporain -momentane alles met alles in verband te brengen. De gelijktijdigheid is eerder een voorwaarde dan een verklaringsfactor. Voor die factor gaat het om: 'de conclusie dat er in de natuur naast het verband van oorzaak en gevolg nog een andere factor bestaat die zich uit in de organisatie van gebeurtenissen en ons voorkomt als betekenis'. Waaruit elke factor die ons als 'betekenis' voorkomt, op zichzelf staat, onttrekt zich aan de mogelijkheid tot kennismaken."²⁸

Dit laatste lijkt een doodoener maar Jung wijst erop dat we dan het slachtoffer zijn van onze eenzijdige westerse wetenschapsbeoefening. Gaan we echter bij het Taoïsme te rade of in onze oude wetenschap van de alchemie, dan is makkelijker in te zien wat we onder 'betekenis' moeten verstaan.

"Alleen op het niveau van de astrologie, de alchemie en de mantische procedures zijn er tussen onze instellingen en die van de Chinezen geen principiële verschillen."²⁹

²⁷ Jung 1981, 24.

²⁸ Jung 1981, 74.

²⁹ Jung 1981, 74.

Jung wijst hier op het Chinese begrip 'tao' dat door Wilhelm is vertaald met het woord 'betekenis'. De vraag wat tao dan 'betekent' is echter evenmin te beantwoorden want de Tao-te-Tjing bijvoorbeeld zegt erover:

"Het kan de moeder van het heelal geacht worden.
Ik ken zijn naam niet.
Maar zo ik het een naam zou moeten geven,
noem ik het Tau en ik noem het groot.
.... Er zijn in het heelal vier dingen groot,
en een daarvan is de mens.
De mens volgt de wetten van de aarde;
de aarde volgt de wetten van de hemel;
de hemel volgt de wetten van Tau;
Tau volgt de wetten van zijn eigen innerlijke natuur."³⁰

De jezuïeten hebben indertijd, als missionarissen in China, Tao vertaald met 'God'. Dat is nogal verwarrend omdat er in het Taoïsme nog andere godsbegrippen voorkomen. Voor de christelijke westerling is het misschien logisch de niet oorzakelijke oorzaak waaruit alles is voortgekomen en die zelf aan geen hogere wetten onderworpen is met ons godsbegrip in verband te brengen. We komen later nog uitvoerig op het begrip Tao terug. Het gaat hier om de waarde die het heeft voor de uitleg van de synchroniciteitgedachte. Met de verwijzing naar Tao wil Jung aangeven dat de synchroniciteit te maken heeft met de zingevende samenhang van gebeurtenissen die teruggaat naar een diepere universele, misschien zelfs religieuze, grond van het bestaan. Net als bij de archetypen van het collectief onbewuste kunnen we hier denken aan de 'primordiale orde' van de procesdenkers of aan Plato's Ideeënwereld.

Jung haalt een aantal argumenten aan die deze stap zouden kunnen rechtvaardigen. Deze richting blijft voor hem echter ondergeschikt aan zijn projectietheorie. In zijn laatste grote werk de 'Mysterium Coniunctiones' probeert hij nog eenmaal het steeds weer terugkerende probleem van de correspondentia op te lossen. Jaffé zegt hierover: "Van zijn kant kwam Jung tot de overtuiging dat het onbekende van de psyche en het onbekende van de materie uit een en dezelfde achter de kosmos zich bevindende achtergrond bestaat; dat dus de totaliteit van het leven, de menigvuldigheid van zowel onze innerlijke als van onze uitwendige wereld op één erachter liggende eenheid berust, die uit tegenstrijdigheden bestaat, een eenheid die zowel 'psychisch als fysisch' is³¹. In wezen is die eenheid geen van beide, maar veeleer een derde iets van neutrale aard, dat zich ten hoogste door middel van toespelingen laat begrijpen, aangezien het in wezen van transcendentale aard is."³² Jaffé wijst erop dat Jung daarmee de grens had bereikt van wat voor hem wetenschappelijk belangrijk was en ze vergelijkt deze grens met die van de grote kernfysici. "W.Pauli heeft het postulaat opgesteld van een transcendentale objectieve ordening van het heelal, waaraan zowel de ziel van de waarnemer als wat bij de waarneming bekend wordt onderworpen zijn. Innerlijke en uitwendige, psychische en fysieke werkelijkheid zijn de manifestaties van een en dezelfde vormende ordening. C.F.von Weizsäcker beschouwt de materie als de objectiverende verschijningsvorm van de geest. Letterlijk: Materie is in werkelijkheid de objectiverende verschijningsvorm van iets anders, waarvoor

³⁰ Tau-te-Tjing, 33.

³¹ Vergelijk Aerts (ch 4).

³² Jaffé, 74.

waarschijnlijk de naam, die de klassieke traditie van onze filosofie reeds gekozen heeft, nog altijd de beste is namelijk de naam geest."³³

Zowel Jung als de kernfysici houden het probleem van de dualistische eenzijdigheid: al wat is, is hetzij geest hetzij materie en nooit beide tegelijk.. Ze blijven vastzitten in het cartesiaans paradigma dat de overbrugging van geest en materie onmogelijk maakt. Jung heeft alleen oog voor een verklaring in het kader van de projectietheorie en die is zuiver psychologisch. Het terrein van geest behoort tot het alleenvertoningsrecht van de mens, alles in de natuur wat op geest of ziel wijst moet volgens hem van de mens afkomstig zijn. Als de mens er zelf geen weet van heeft, biedt het idee van de ónbewuste projectie uitkomst. Zoals reeds eerder gezegd, verschaft hij zich met deze projectiebenadering de mogelijkheid per definitie alles in de natuur te ontkennen dat op een organistische zelscheppende natuur lijkt. Zelfs bij de 'synchroniciteit' slaagt hij erin een dualistische draai te geven aan de correspondentia van de organistisch denkende alchemisten.

Persoonlijk geef ik er de voorkeur aan met behulp van de procesfilosofie zowel de psychische als de materiële kant van de alchemie uit te werken. Dit lijkt me mogelijk door middel van een organistische natuurbenadering. In het vorige hoofdstuk hebben we laten zien dat de nieuwe natuurinzichten het beeld van een organistische natuur met een zelscheppend subjectkarakter dichterbij brengen.

Tegenwoordig ligt het dus meer dan in de tijd van Jung voor de hand te proberen de correspondentia van de alchemisten vanuit een organistische natuurvisie te benaderen. Voor Jung was een natuur met organismen, die een eigen keuzevrijheid en bewustzijn bezitten, ondenkbaar. Vanuit de organistische denkers, zoals Jung's tijdgenoten Teilhard en Whitehead, is dit echter zeer aannemelijk. We weten inmiddels dat die visie vanuit de nieuwe natuurkunde steeds meer steun ondervindt.

Als we, met de procesdenkers, uitgaan van een natuur met organismen die een eigen subjectkarakter hebben, geldt voor die organismen -net als voor de mens - dat de ervaringsgebeurtenissen, waaruit het leven bestaat, in hun ontstaan een verbinding moeten hebben met de eeuwigheidsobjecten van de primordiale orde. Voor zowel de mens als voor de boom en de bacterie geldt in het procesdenken dat de vorm of de kleur van een ervaringsgebeurtenis onttrokken wordt aan de primordiale orde van eeuwigheidsobjecten. Vanuit deze organistische gedachte is het begrijpelijk waarom in de mens en in een ander organisme gelijktijdig beelden manifest worden. Die beelden zijn immers uit dezelfde submanifeste orde van eeuwigheidsobjecten afkomstig. Mens en natuur onttrekken aanhoudend basisconcepten voor het leven uit een en dezelfde gemeenschappelijke onbewuste orde. Daardoor kunnen zich in de mens en overal in de natuur dezelfde beelden manifesteren. We hoeven deze beelden niet te reserveren voor de mens. Dat moet wel als we, net als Jung, van een mechanistische natuurvisie uitgaan. Door van een organistische natuur uit te gaan is het echter begrijpelijk waarom zowel in mensen als in andere organismen, processen en natuurverschijnselen dezelfde beelden opduiken.

Door van een organistische natuur uit te gaan worden de synchroniciteit en de leer der correspondentia aannemelijk.

Persoonlijk ben ik van mening dat de procesfilosofie en de alchemistische correspondentia elkaar versterken. De correspondentia ontwerpt een duidelijk verband tussen het innerlijk leven van de mens en de uiterlijke natuurverschijnselen. Door hieraan de idee toe te voegen van een primordiale orde, waaruit zowel de archetypen voor de geestelijke ontwikkeling (de individuatie) als de vormen

³³ Jaffé, 74.

en eeuwigheidsobjecten voor de natuurverschijnselen afkomstig moeten zijn, ontstaat er een gemeenschappelijke basis voor de inwendige en uitwendige processen. Aldus laat zich verklaren waarom er van opvallende samenhang tussen de twee soorten processen sprake kan zijn. Het wordt mogelijk beide processen als deel van één groter geheel te zien. Ook wordt op die manier aannemelijk dat de interactie tussen die twee processen tot een afstemming en convergentie in de ontwikkeling kan leiden. De basisideeën van beide processen komen immers uit één en dezelfde bron van potentiële mogelijkheden. Onderlinge consistentie en gelijkgerichtheid van de menselijke en natuurlijke ontwikkeling liggen vanuit dit gezichtspunt meer voor de hand dan scheiding en vervreemding of zelfs overheersing.

We komen verderop nog terug op deze procesbenadering van de *correspondentia*, maar vervolgen eerst de behandeling van het tijdsbegrip.

We hebben uitgelegd op welke manier de vraag naar het hoe en waarom van de 'zinvolle coïncidentie' te beantwoorden is zonder gebruik te maken van de archetypische projectie op de natuurverschijnselen. Het aspect van de tijd speelt in deze uitleg op het eerste gezicht geen rol. Toch is de 'tijd' een bijzonder cruciale factor in de alchemie. Tot op zekere hoogte is het zelfs zo dat het hele alchemistische opus wordt gezien als een streven de tijdsduur van een ontwikkelingsproces te comprimeren. Anders gezegd de alchemist probeert het natuurlijk tijdsverloop in zijn werk te versnellen. Dit blijkt onder meer bij het smelten en zuiveren van metalen. Dit werk was niet alleen noodzakelijk om het begeerde goud te maken, maar het lag ook aan de basis van het streven naar transformatie van vormen. De alchemie ging van de gedachte uit dat de zuivere metalen, die soms in ertsaders in de aarde werden aangetroffen, daar waren ontstaan door een langdurig wordingsproces. Men zag de aarde als één grote baarmoeder waarin de edele metalen langzaam uitgroeien tot kostbare ertsaders. Vervolgens probeerde men zo'n zelfde soort proces te imiteren en te versnellen in het eigen laboratorium. De alchemist zag zijn reactorvat of oven dan ook als een kleine uitvoering van de aardse baarmoeder, waarin de metaalvorming zich versneld zou voltrekken zodra hij de geheimen van moeder aarde op de juiste manier zou nabootsen. Het proces dat in de natuur duizenden jaren duurt probeert de alchemist in het klein tot enkele maanden of nog minder te reduceren. Het bespelen en comprimeren van de factor tijd was dus zijn belangrijkste kunst. Toch is het zoeken naar het metaal, het goud of het medicijn (het levenselixier) slechts een onderdeel van het alchemistisch streven. Vooral dankzij Jung weten we nu dat de geestelijke ontwikkeling van de alchemist niet van het laboratoriumproces te scheiden is. Het individuatieproces van de alchemist verloopt synchroon met de chemische reacties in het vat.

Het lijkt me dat we het samendrukken of versmelten van de tijd daarom ook op het individuatieproces moeten toepassen.

Hoe moeten we ons dat voorstellen?

Ik denk dat we daarvoor het beste terugkeren naar de gedachte die de individuatie uitlegt als een individuele bijdrage van de microkosmische mens aan de macrokosmische noögenese, i.e. de vergeestelijking en de evolutie van de kosmos.

De *correspondentialeer* brengt o.a. met zich mee dat de evolutie van de macrokosmische natuur gelijke tred houdt met de ontwikkeling van de mens. Deze *correspondentia* blijft bestaan als we de versnelling in de natuurlijke evolutie van de biosfeer synchroon laten verlopen met de versnelling van de noögenese i.e. van de ontwikkeling van het menselijk bewustzijn.

Voor de betrokken alchemist is een versnelde noögenese op persoonlijk niveau een versnelling van zijn mystieke omvorming. Dit betekent dat de fasen van individuatie sneller verlopen en de eindfase van het hoger bewustzijn eerder wordt gerealiseerd.

Dit laatste strookt geheel met de psychologie van de alchemie, die stelt dat het opus een spiegelbeeld is van een innerlijke ontwikkeling naar de bewustzijnsverlichting. "In het Christendom wordt de veronderstelling gehuldigd, dat het de mens is die verlost moet worden. In het alchemistische opus daarentegen, is het de stof ofwel de in de stof, in de duisternissen der wereld en der natuur gevangen geest, die dient te worden bevrijd. Het was de adept die zelf de rol van verlosser ener chaotische 'prima materia' en van een in haar verborgen goddelijk geheim op zich nam, en die het verlossingswerk in vele stappen tot stand bracht.

..... Evenals, het alchemistisch 'opus', houdt het individuatie-proces een langdurige, trapsgewijs verlopende procedure in, waarbij de mens zelf krachtens zijn bewustzijn, het verlossende, tot totaliteit leidende werk volbrengt."³⁴

Op deze uitleg van Jaffé lijkt me weinig aan te merken. Bij de heb ik weggelaten: "bij dit soort werk om de projectie van het individuatie-proces in de omzettingen van de stof". Zonder de projectie veronderstelling is de uitleg ook aannemelijk. We moeten dan wel in gedachten houden dat we met een organistische natuurvisie werken. Het alchemistisch idee van 'de goddelijke geest uit de stof te moeten bevrijden'³⁵ plaats ik in het licht van de noögenese, dat is immers het ontstaan van een bewustzijnssfeer die emergeert uit de evolutie van de biosfeer. De alchemist die in zijn retort de biosferische evolutie versnelt werkt daarmee ook aan een 'vrijmaking' van de goddelijke geest uit de natuurlijke banden. Dit is ook min of meer de gedachte van Boehme: dat God zich bij de schepping aan de natuur heeft verbonden en deze een bestemming van een terugkeer naar de goddelijke oorsprong heeft meegegeven. Teilhard denkt ook in die richting door aan te nemen dat de biologische evolutie een noögenese (-en zelfs een christogenese -) met zich brengt. Het eindpunt van de evolutie zou in dat geval de Omega zijn: een goddelijk mystiek lichaam vergelijkbaar met de aanvang der tijden(de Alfa).

De alchemist die de goddelijke geest uit de gevangenis van de materie bevrijdt levert vanuit onze organistische benadering gezien, een versnelde bijdrage aan de evolutie van de mens en natuur. Zijn persoonlijke individuatie brengt niet enkel hemzelf vrede en geluk maar het is ook een bouwsteen aan datzelfde streven van de macrokosmos. De belangen van mens en natuur zijn aldus niet, zoals in het gangbare natuuroverheersende denken, aan elkaar tegengesteld maar liggen in elkaars verlengde. Dit laatste is precies wat de leer van de correspondentia tussen microkosmos en macrokosmos ons leert.

Als we de natuur geen rol in het heilsgebeuren toedenken kunnen we volstaan met de psychologie van de projectie. In dat geval blijft het opus beperkt tot de geestelijke transformatie van de alchemist. Deze wordt aan het einde van de individuatie bereikt als de identificatie met de anima-Zelf-schaduw een feit is. De adept dringt op het moment van voltooiing door tot de bewustwording van de tot dan toe (collectief) onbewuste archetypen. Jaffé: "Gelukte het een adept zich met die wereld in verbinding te stellen, d.w.z. zich die wereld bewust te worden, zo had hij daarmee de voltooiing van het mysterium coniunctionis tot stand gebracht."³⁶

³⁴ Jaffé, 70. Ook: Jung 6, 87, 124.

³⁵ Jung 1985b, 87, 124.

³⁶ Jaffé, 75.

In procesfilosofische termen zouden we hier zeggen dat de adept de potentialiteiten in actuele entiteiten omzet. De bewustwording van het primordiale onbewuste is een act van incarnatie, anders gezegd een bijdrage aan de vereniging van hemel en aarde. De individuatie of identificatie met het 'archetypische Zelf' is een incarnatie van de 'Geest' of het 'Woord' indien we de primordiale orde beschouwen vanuit het procesfilosofische godsbegrip.

In het procesdenken zijn er twee 'beschouwingswijzen' van God: de consequente natuur en de primordiale natuur. In de consequente natuur beschouwen we God in zijn concrete relatie tot de gerealiseerde wereld en de betrokken mensen. In de primordiale natuur is God niet concreet maar abstract, of zoals Whitehead zegt 'de Heer van de mogelijkheden'. In die gedaante als Heer van de mogelijkheden is God afhankelijk van de menselijke scheppingsactiviteit. De mystieke transformatie en de zelfindividuatie zijn extreme voorbeelden van de incarnatie van de abstracte potentiële God in het feitelijke bestaan van de mensheid, de wereld en de natuur.

Deze uitleg van de zelfindividuatie brengt de benadering van Jung, Whitehead en Teilhard dichter bij elkaar. Whitehead levert het filosofisch conceptuele begrippenkader; Jung leert ons wat de feitelijke ervaringsfeiten in de menselijke ontwikkeling zijn, en Teilhard helpt ons het geheel in te passen in een beschouwingswijze waarin zowel religie als natuurlijke evolutie een plaats hebben.

We komen nu terug op het aspect van de gelijktijdigheid die in de synchroniciteit en de correspondentia steeds weer verschijnt.

De 'betekenis' of 'zin' van de samenhang tussen het innerlijk proces en het uiterlijk natuurgebeuren is inmiddels duidelijk.

Voor het juiste begrip van het aspect der gelijktijdigheid moeten we eerst twee soorten 'tijd' van elkaar onderscheiden.

Het gaat om het verschil tussen wat in het Grieks de 'Kairos' en de 'Chronos' heet.

De 'Chronos' is de tijd van de klok die we dagelijks gebruiken. Naast deze objectieve tijd is er ook nog een soort subjectieve tijd, de Kairos, die in de alchemie de 'innerlijke tijd' of het 'juiste innerlijke moment' heet.

Het verschil tussen de twee tijdsbegrippen doet een beetje denken aan de relativiteitstheorie waarin onderscheid wordt gemaakt tussen de tijd van een ruimte waarin een lichaam met grote snelheid beweegt, en de tijd van het bewegende lichaam. Dit lichaam heeft een eigen tijd die niet gelijk loopt met de klok die niet meebeweegt.

Voor de diepere zin van wat heet het 'juiste innerlijk moment' moeten we echter te rade gaan bij een nieuw terrein dat altijd onlosmakelijk met de alchemie verbonden is geweest: de astrologie.

De positie van de astrologie, in het kader van de spirituele persoonlijkheidsgroei, wordt treffend geformuleerd door Thomas waar hij spreekt over Boehme. "Böhme nam het standpunt in dat de weg naar God en begrip van het universum in het onderzoeken van de menselijke ziel was gelegen, want de microkosmos was in zichzelf de neerslag van de gehele natuur. De fundamentele verwantschap van de mens met het universum was de grondslag voor een mystieke vereniging met God Het mystieke streven van de böhmisten was het theologiseren van deze interne astrologie en dit in spirituele kracht om te zetten."³⁷

³⁷ K.Thomas, 32.

De astrologie

De astrologie is voor Jung net zo belangrijk als de alchemie. Hij kan er als psycholoog veel mee maar vanwege de projectiebenadering vertoont het dezelfde eenzijdigheid. Jung: "Zoals bekend ving de wetenschap aan bij de sterren, waarin de mensheid haar dominanten van het onbewuste, de zogenaamde 'goden', ontdekte, en eveneens de merkwaardige psychologische hoedanigheden van de dierenriem: een volledige, geprojecteerde karakterleer. Astrologie is eenzelfde soort oerbeleving als de alchemie."³⁸

Volgens Jung projecteert de mens de onbewuste archetypen niet alleen op de chemische stoffen in het alchemistisch laboratorium maar ook op het firmament van hemellichamen. Hoewel hij vanuit psychologisch standpunt met deze benadering belangrijke inzichten aan alchemie en astrologie toevoegt, blijven wij met het probleem zitten dat hij inhoudelijk niets over de natuurverschijnselen zelf zegt.

Het lijkt er een beetje op dat we met de kritiek op de projectiebenadering in dezelfde positie verkeren als Prigogine toen hij aannemelijk wilde maken dat de uitleg van het onzekerheidsprincipe niet alleen op de waarneming maar ook op de natuur zelf moest slaan. Prigogine kritiseert de opvatting dat de onbepaaldheid alleen aan de waarneming wordt toegeschreven terwijl het volgens hem een wezenlijk kenmerk van de natuur zelf is. Het lijkt erop dat Jung met zijn projectiebenadering ook natuureigenschappen ontkent die juist een belangrijk nieuw licht kunnen werpen op het natuurbeeld.

We zullen nu met een bespreking van enkele astrologische kenmerken voortbouwen op wat we hiervoor over de alchemie hebben gezegd en vervolgens aansluiten bij wat we in deel twee over de astrologie ter sprake kwam.

In de alchemie bestaat de zogenaamde 'signatuur-leer' volgens welke de hemellichamen hun stempel of signatuur drukken op alles wat onder hen ligt.

"Ons vat, schrijft Gerard Dorn, moet zodanig zijn dat de stof daarin kan worden beïnvloed door de hemellichamen. Want de onzichtbare hemelse invloeden en het stempel van de sterren zijn noodzakelijk voor het werk. Metalen waren niet de enige substanties die planeetinvloeden absorbeerden. Edelstenen, mineralen, planten, het menselijk temperament, ja zelfs bepaalde lichaamsdelen hadden, zo geloofde men, bepaalde verwantschap met een planeet of dierenriemteken,"³⁹

De astrologie werkt dus door in uiteenlopende terreinen zoals de biologie, de geneeskunde en de landbouw. In de alchemie is met name de invloed van de planeten op het moment van het smeltpunt van een stof belangrijk. Dat moment moet dus zorgvuldig gekozen worden; we wezen reeds op het belang van 'het innerlijk moment' oftewel de geestelijke gesteldheid van de alchemist op dat ogenblik van het smeltpunt. De belangrijkste metalen zijn gekoppeld aan bepaalde 'eigen' planeten zodat de alchemist altijd weet welke planeetstand hij tijdens zijn werk in de gaten moet houden. De alchemist Dorn(eus) legt uit dat de planeetinvloed te maken heeft met de 'vorm' die het metaal na het smelten aanneemt. Hij zegt o.a. "Chemicus verstaan onder de natuur de werkzaamheid van de hemel met de elementen bij het ontstaan van alle dingen. Deze vorm of, beter, deze verborgen essentie van een uitwendig stoffelijk ding is wat het firmament in het chemisch element heeft gerangschikt en het is het bijeenkomen van wat men dode stof zou kunnen noemen met de

³⁸ Jung 6, 25.

³⁹ Coudert, 54.

verborgen invloed van de astrologische elementen en constellaties, die samen de dingen voortbrengen. Vorm is de inwerking van het etherische op het elementaire. Zo bereidt de natuur de materie voor door de vorm eraan toe te voegen als het zaad in de baarmoeder, die dan als een embryo de verschillende soorten dingen voortbrengt. De materie is tot baren in staat."⁴⁰

Eerder hadden we al gewezen op het verband tussen de positie der hemellichamen en het ontstaan en vergaan, 'de generatio et corruptio', der dingen⁴¹. Deze gedachtegang speelt in de alchemie een belangrijke rol en ze geeft ook aan dat de alchemist niet zozeer in chemische als wel in biologische termen denkt. Niet zelden wordt hij ook met een tuinman vergeleken en de fasen van zijn chemische omzettingen met de seizoenen in de landbouw.

We wezen al op de relatie tussen Aristoteles' begrip 'forma' en de betekenis van haar 'opvolger' de geest. Als de klassieke alchemie spreekt over het aannemen van een bepaalde vorm door de materie is dat vergelijkbaar met wat later heet: de ontsluiting van het goddelijke uit de stof, en nog later: de emergentie van de geest.

De planeetinvloed lijkt ook wel op wat men het 'kiembeginsel', de 'logos spermatikos' of het pneuma noemt. "Dit kiembeginsel werkte op dezelfde manier als de 'vorm' bij Aristoteles, doordat het aan de vormeloze oermaterie op een voorspelbare wijze vorm gaf. De gedachte dat metalen uit zaadachtige elementen groeiden, werd in de alchemie een belangrijk thema en lag ten grondslag aan de vele analogieën die de alchemisten legden tussen hun werk en het bewerken van land of tuinen."⁴²

Soms lijkt de analogie met de landbouw zo sterk dat men de indruk krijgt dat in het laboratorium een groeiproces van het gewas wordt nagebootst. Is de alchemie een simulatie op kleine schaal van bepaalde landbouwpraktijken? "De 'plantaardige' steen doet planten, bloemen en bomen wonderbaarlijk groeien. De magische of vooruitziende steen stelt zijn bezitter in staat vermiste personen te vinden en geeft de machten van Sint Franciscus om met vogels en dieren te communiceren. De laatste steen van de lijst van Ashmole, de 'engelen'-steen, stelt de alchemisten in staat zonder voedsel te leven en met engelen te verkeren."⁴³

In dit citaat van het *Theatrum Chemicum Britannicum* wordt ons probleem van de natuuroverheersende grondhouding in één handomdraai opgelost: de alchemistische boer of tuinder hoeft alleen maar het plantaardig elixer te produceren en zijn terugkeer naar de paradijselijke eenheid met God en natuur is een feit.

De westerse alchemie stelt het vervaardigen van de 'steen' vaak gelijk gesteld met het zaaien, oogsten en verwerken van een graangewas: "De boer bereidt zijn akker voor om zijn zaad te vermeerderen; hij doet het groeien, laat het rijpen, oogst het en zet het om in meel; hij verwijdert de zemelen als hij van het meel brood wil maken met behulp van dessem. Goed beschouwd is deze handelswijze dezelfde als de behandeling van onze steen, mits het zaad wordt verzameld in het minerale rijk, dat het gezaaid wordt in de passende voedingsbodem, dat het wordt besproeid en dat de droesem eruit wordt verwijderd door middel van onze Zeep. Vervolgens moet het de vier jaargetijden vol maken en moet er op de herfst worden gewacht om de oogst te verzamelen, het zaad te doen toenemen en de filosofische dessem te bereiden."⁴⁴

Aangezien de Chinese alchemie veel meer aandacht schenkt aan de analogie met de landbouw, komen we bij het Taoïsme uitvoeriger op dit verband terug.

⁴⁰ Von Franz 1983a, 45.

⁴¹ Burckhardt, 76-90.

⁴² Coudert, 22.

⁴³ Coudert, 154.

⁴⁴ Coudert, 50-51.

De invloed van het kiembeginsel voerde ons even van de planeetwerking naar de 'plantaardige' steen omdat we ons bij het kiemende zaad niet veel kunnen voorstellen zolang we ons tot het aspect van het chemische beperken. Dat wordt uiteraard anders zodra we aan organistische ver-uit-evenwicht processen van de biochemie denken. In het vorige hoofdstuk hebben we immers gezien dat de niet-lineaire natuurverschijnselen een zelscheppend karakter bezitten en uiterst gevoelig zijn voor externe omstandigheden.

Hoewel ik hier niet te veel wil speculeren is het misschien denkbaar dat de combinatie van gevoeligheid en zelschepping der chaosprocessen aansluit bij het alchemistisch 'kiembeginsel van de planeetwerking'. Het kiembeginsel past bij het zelscheppend karakter en de planeetinvloed bij de extreme gevoeligheid voor randcondities. Dit aspect leidt echter te ver weg van de astrologie.

Naast het kiembeginsel hebben we te maken met het 'juiste innerlijk moment', de Kairos⁴⁵. Deze twee hangen met elkaar samen volgens de leer der correspondentia. Dat betekent dat de inprenting van de planeetinvloed moet zijn afgestemd op het voor de alchemist geschikte tijdstip.

Dorn spreekt over een 'innerlijke kosmos' om aan te geven dat er binnen de mens ook van een planeetwerking sprake is. "Er bestaat een soort fundamentele orde van de kosmos die ook binnen in ons als fundamentele orde aanwezig is en die wij het zelf zouden noemen. De orde van de kosmos is hetzelfde als de orde van het zelf."⁴⁶

We treffen hier een expliciet verband aan tussen de kosmische orde en het innerlijk onbewuste. Vanuit Jung's visie is dit vanzelfsprekend omdat hij het firmament ziet als een projectie van het collectief onbewuste. Voor de alchemist, die niet met deze projectietheorie werkt, betekent het dat de mens en de uitwendige natuur een diepere gemeenschappelijke verwantschap hebben. Die verwantschap is de primordiale orde van archetypen en eeuwigheidsobjecten. Ook het firmament der planeten moeten we derhalve in de relatie mens-natuur betrekken.

We hebben in hoofdstuk vijf onder de scholastieke astrologie kennis genomen van de opvatting dat de planeten zijn: 'als werktuigen in Gods hand'. Die werktuigen zijn als "Causae secundae" in de natuur werkzaam zonder de geestelijke vrijheid van de mens wezenlijk in te perken.

Dorn vergelijkt de innerlijke kosmos met het innerlijk zelf en de kosmische orde met een innerlijk godsbeeld.

Voor Thomas van Aquino waren de astrologie en de natuurwetenschap nog wegwijzers naar God. Niet alleen de bijbel maar ook de schepping openbaarde volgens de scholastici kennis over God.

Echter: "Dorn is van mening dat het wonder niet alleen afhangt van het contact met de scheppingskracht van de godheid, maar ook gebaseerd is op het feit dat dezelfde waarheid die in God bestaat, ook in de dingen aanwezig is."⁴⁷

Dit laatste is een typisch alchemistische spreekwijze die Thomas waarschijnlijk niet zou hebben gedeeld. Dorn's opvatting lijkt in deze meer op die van Whitehead en Teilhard, die eveneens een bewustzijn in de stof veronderstellen. Die organistische aanname is een voorwaarde voor de geldigheid van de leer der correspondentia. "Gelijke zaken trekken elkaar aan ... Daaruit leidt Dorn af dat datgene wat in het diepste van de mens aanwezig is als zijn geloof of zijn relatie tot God, ook als een geestelijk mysterie voorkomt in de dingen."⁴⁸

⁴⁵ Von Franz, 1983a, 14.

⁴⁶ Von Franz 1983a, 65.

⁴⁷ Von Franz, 124.

⁴⁸ Von Franz 1983a, 125.

Hierop berust ook de gedachte dat mens en natuur niet ieder voor zich een eigen 'verlossing' kunnen ondergaan; de verlossing en evolutie van de menselijke binnennatuur is niet te scheiden van diezelfde processen in zijn buitennatuur. "Dorn heeft dus de wonderlijke en interessante gedachte dat het religieuze geloof in het onbekende deel van een mens overeenkomt met een geest in de dingen en dat er wonderen kunnen worden verricht als deze twee worden bevrijd."⁴⁹

Om tot een geslaagde verlossing te komen moeten innerlijk en uiterlijk, binnen en buiten of anders gezegd mens en natuur harmonieus op elkaar zijn afgestemd. De keuze van het tijdstip was voor die afstemming essentieel. Voor het zoeken van het juiste moment en evenwicht maakte men onder andere gebruik van de horoscoop omdat daarin de innerlijke kosmos van de mens is afgebeeld. De beroemde alchemistische arts Paracelsus, de leermeester van Dorn, was van mening dat de astrologische constellaties geen rechtstreekse invloed hadden op het menselijk lichaam maar indirect werken via een beeld van de sterrenhemel in de mens. Dit beeld noemt hij de innerlijke hemel of innerlijke kosmos. Deze innerlijke astrologische constellatie wordt in de psychologie vergeleken met de archetypen van het onbewuste. De jungiaanse psychologie ontkent een eigenstandige astrologische constellatie buiten de mens. Paracelsus daarentegen erkent zowel de uiterlijke als de innerlijke kosmos. Dorn zegt: "Van de hemel heeft de mens zijn bewustzijn en van de aarde zijn lichaam. Wat hij van de hemel heeft, is afkomstig van het firmament, met zelf iets in zich van God, dat de macht van de sterren (de horoscoop) kan overwinnen."⁵⁰

In dit opzicht hangt Dorn dus dezelfde opvatting aan als de scholastieke astroloog die stelt dat de 'planeten wel neigen maar nooit dwingen'. De menselijke vrijheid komt door deze vorm van astrologie niet in het gedrang. De geboortehoroscoop geeft inzicht in de aanleg en mogelijkheden en is een onmisbaar hulpmiddel voor de keuzeastrologie die het beste moment van een specifieke handeling voor de betrokkene opzoekt.

Hiervoor heeft de astrologie ons al doen weten dat de mensen eeuwenlang overtuigd waren van de invloed van onder andere de maan op de fysiologie van planten, dieren en mensen. Het is niet helemaal duidelijk in hoeverre de alchemie deze invloed op de fysiologie in verband brengt met de idee van de innerlijke kosmos. Bij het Taoïsme zullen we zien dat dit verband wel bestaat.

De innerlijke verlossing is hier afhankelijk van de macrokosmische natuurverschijnselen waarmee ze in harmonie moeten zijn. In dit opzicht is er veel overeenkomst met de scholastieke astrologie. Bonaventura stelde het zo: "De taak van de mens herleidt zich bij hem tot een taak van zelfvervolmaking: de mens moet trachten in zichzelf die volmaakte, hiërarchische orde te verwezenlijken, waarvan de mundus archetypus hem het voorbeeld geeft.... De kosmos ondergaat het lot van de mens en de mens op zijn beurt moet zich richten naar de kosmos."⁵¹

Het moge duidelijk zijn dat een erkenning van zowel de uitwendige als de inwendige kosmos aanknopingspunten biedt voor de leer der correspondentia en bijgevolg voor een analyse van de relatie mens-natuur en de relatie religie-natuurwetenschap. Zodra men echter de geest in de uitwendige kosmos ontkent wordt deze mogelijkheid sterk gereduceerd.

Aangezien in de beschouwingen, over de afstemming van het innerlijk geestelijk leven op de uiterlijke natuurprocessen, de keuze van het juiste moment met behulp van de horoscoop vaak terugkeert, zullen we in kort bestek de bedoeling van zo'n horoscoop voor de correspondentia duidelijk maken.

⁴⁹ Von Franz 1983a, 126.

⁵⁰ Von Franz 1983a, 140.

⁵¹ Wildiers II, 61.

De horoscoop

De horoscoop is een tekening en/of beschrijving van de stand der planeten aan het hemelgewelf op het moment van iemands geboorte. (ook zon en maan heten hier gemakshalve planeten).

Er bestaan in de westerse astrologie verschillende systemen om het firmament, dat in de horoscoop is afgebeeld, te verdelen in cirkelsectoren, 'huizen' genoemd. Deze huizen, doorgaans twaalf, hebben betrekking op een bepaald levensterrein zoals bijvoorbeeld: het werk, het gezin, de ontspanning, de religie, etcetera. Het eerste huis begint met de ascendant, het teken dat op het geboortemoment aan de oostelijke horizon opstijgt. In de geboortehoroscoop worden alle planeten opgetekend zoals ze op het geboortetijdstip aan het firmament staan.

Gedurende het leven doorlopen de planeten de horoscoop. De zon doorloopt alle huizen in een jaar en staat op de verjaardag van de betrokkene conjunct met de geboortezon. De maan doorloopt alle huizen in één maand en passeert (transiteert) alle geboorteplaatsen van de planeten in één maand. De buitenplaneten van ons zonnestelsel hebben vele tientallen jaren nodig om een hele baan om de zon te beschrijven zodat de transits (conjuncties met een geboorteplaats) zeldzaam zijn. De omloop van Uranus duurt 84 jaar; Neptunus en Pluto voltooien in een mensenleven geen volledige omloop. Ik heb de indruk dat er veel manieren zijn om astrologie te bedrijven. De meest gebruikelijke keuzeastrologie lijkt me tegenwoordig die waarbij de planetenstand, die bij het 'probleemtijdstip' hoort, in de geboortehoroscoop van de vraagsteller wordt ingetekend. Vervolgens gaat de astroloog de actuele planeetstand vergelijken met de geboorteplaatsen en uit deze configuraties stelt hij 'invloeden' vast waar de vraagsteller zich voor interesseert. De duiding of interpretatie van de astrologische constellatie is een 'vak' dat niet in een paar woorden is uit te leggen. Bovendien bestaan er verschillende stromingen en scholen die onderling nogal verschillen. Die verschillen hebben echter niets te maken met het uitgangspunt dat plaats en tijdstip van geboorte, i.e. de planetenplaatsen op het geboortemoment, de determinanten van de horoscoop zijn. In dit opzicht is er zelfs een (-onverklaarbare?-) overeenkomst tussen de astrologische stelsels van de antieke culturen zoals de Maya's, de Chinezen en de Europees-Indische.

Wat betreft de duiding of interpretatie zijn er talloze benaderingen, ook binnen de westerse astrologie. Aangezien we de astrologie hier bespreken in de context van de jungiaanse psychologie en alchemie gaan we wat dieper in op een enkel aspect van de horoscoopinterpretatie, namelijk: de archetypische benadering van de planeetwerking.

Veel astrologen maken tegenwoordig gebruik van de symboliek van de dieptepsychologie, die zij, naar het voorbeeld van Jung, in verband brengen met de analoge symboliek van de astrologie. In het bijzonder gaat onze aandacht uit naar wat de astrologie te vertellen heeft over de individuele ontwikkeling, c.q. bevrijding of verlossing waarvan in de alchemie sprake is. We maken hierbij gebruik van 'Jungian Birth Charts' van Arthur Dione. Ik wil hiermee een indruk geven van de wijze waarop men de astrologie in dit verband gebruikt. Het wetenschappelijke gehalte van dit werk laat ik even buiten beschouwing. Dione zegt over Jung: "Zijn werk vormt een nuttige begeleiding bij het duiden van de horoscoop, omdat de basis in hoge mate gelijk is; alleen de taal verschilt.

Dieptepsychologie en astrologie zouden tezamen gebruikt moeten worden bij het bestuderen van horoscopen"⁵²

⁵² Dione, 9.

Wie eens een boek openslaat over de horoscoopduiding zal constateren dat er veelvuldig sprake is van dieptepsychologische beschouwingen. De wetenschappelijke pretenties hiervan zijn doorgaans niet hoog en waar ze dat wel zijn kunnen ze niet overtuigen.

In de jungiaanse benadering brengt men de drie buitenplaneten Pluto, Neptunus en Uranus vaak in verband met het dóórbreken van de geestelijke rijpheid. Een verband met het individuatieproces laat zich gemakkelijk leggen. Dione formuleert het aldus: "Deze 'Grote Drie' assisteren bij het proces van individuatie, een groeiproces waarbij de vier functies van het bewustzijn (denken, voelen, intuïtie en gewaarwording) moeten worden ontwikkeld en geïntegreerd, zodat een meer afgeronde en uitgebalanceerde persoonlijkheid kan ontstaan Dan begint de ondergeschikte functie zich omhoog te werken in het bewustzijn en zich zelfstandig te ontwikkelen Zij zal zich daarbij relatief veilig voelen bij het ego -maar de buitenplaneten zullen er op toezien dat creatieve veranderingen hoe dan ook zullen plaatsvinden."⁵³

We moeten de 'ondergeschikte functie' hier in verband brengen met de archetypen die als schaduwen uit het onbewuste oprijzen en zich confronteren met het ego. Dione: "Als we het in de dieptepsychologie over archetypen hebben, praten we over het basismodel waarin menselijke drijfveren en motivaties kunnen worden uitgedrukt. Dergelijke begrippen die eigen zijn aan de menselijke natuur, vinden we verbeeld in sprookjes en treffende typeringen van mensen Archetypen kunnen worden beschreven in termen van de symboliek van de planeten, hoewel een archetype niet hetzelfde is als een symbool De archetypische held, magiër, bedrieger, zondaar, heilige, moeder, vader enzovoort worden in ons leven hier en nu op de een of andere manier voorgesteld door mensen van vlees en bloed en ze schilderen daarbij een beeld van de innerlijke motivatie die ze voorstellen."⁵⁴

Deze verwijzing naar sprookjes hebben we tot dusverre niet in onze beschouwing vermeld maar ze strookt beslist met de hedendaagse beoefening van de jungiaanse psychologie. Daarin wordt niet alleen met dromen en imaginaties gewerkt. De sprookjes en wat daarmee zoal samenhangt worden eveneens geanalyseerd als een belangrijke historische informatiebron over de processen en resultaten van de individuatie. De levenslessen en wijsheden waarover de sprookjes verhalen spreken even goed tot de verbeelding als de dromen.

We mogen dus aannemen dat de planeetarchetypen ons iets zeggen over bijvoorbeeld het verloop van het individuatieproces. We zullen aan de hand van de buitenplaneet Pluto als voorbeeld nagaan wat we ons daarbij kunnen voorstellen. We nemen Pluto omdat men deze planeet meer dan welke ander verbindt met het proces van geestelijke transformatie of wedergeboorte.

⁵³ Dione, 129.

⁵⁴ Dione, 56.

Pluto's symbool is de mythologische adelaar Feniks die na een totale afbraak van het oude, geheel naar analogie van de alchemie, als nieuw uit de eigen as herrees.

Dione: "Het Pluto-archetype is derhalve de transformerende kracht, de cyclus van geboorte, leven en dood, die de ziel van moeder natuur zelf vervult en waaraan geen ontkomen mogelijk is. Dit is de essentie van Pluto, heer van het verborgene, het dodenrijk De positie van Pluto geeft, net als die van Uranus en Neptunus, aan waar we contact maken met de transpersoonlijke wereld van het collectieve onbewuste. In het gebied dat door dit huis van de horoscoop wordt geregeerd zijn we onderworpen aan het proces van 'afsterven en weer geboren worden' We kunnen psychologisch iets in ons ter dood brengen en oude negatieve gedachtenpatronen vernietigen -en daarmee de weg vrijmaken voor meer geloof en vertrouwen in de natuur. We kunnen ons ontdoen van oude gewoonten en het verleden loslaten om zo wat vrijer in het leven te staan. Pluto is een zuiveringsproces."⁵⁵

Uit deze omschrijving moge blijken dat we geen willekeurig voorbeeld hebben genomen maar een dat betrekking heeft op de problematiek van dit essay. De werking van Pluto zou, althans volgens bovenstaande uitleg, verband houden met de fundamentele verandering van grondhouding en de weg vrijmaken voor een betere natuurhouding. Dit is opmerkelijk omdat noch Jung noch het geciteerde werk enige aandacht van betekenis schenkt aan de natuurproblematiek.

Het voert te ver in dit verband de karakteristieken van alle planeten en huizen aan de orde te stellen. Het moge echter duidelijk zijn dat de associatie van de planeten met de metalen de mogelijkheid opent de alchemistische processen in het laboratorium in verband te brengen met gunstige of ongunstige planeetposities in de geboortehoroscoop. Dit is een van de vele manieren om met behulp van de astrologie de correspondentia te duiden tussen de geestelijke binnenwereld en de uitwendige natuur. We zullen later nog ingaan op soortgelijke correspondentia op het gebied van de geneeskunde en de landbouw.

Het lijkt alsof er op deze manier weinig verband bestaat met de religie. Die indruk is onjuist. Verschillende planeten en huizen hebben met dit terrein te maken. Tot op zekere hoogte staat dit aspect zelfs centraal in het hele astrologische firmament. Dit blijkt onder meer uit de interpretatie van de ascendant als zijnde het grensvlak tussen hemel en aarde. "Dit (de ascendant) markeert het punt waar hemel en aarde elkaar ontmoeten; waar het innerlijke het uiterlijke weerspiegelt, of als we het nog meer letterlijk nemen, waar onze kijk op de buitenwereld wordt gekleurd door onze eigen persoonlijke binnenwereld."⁵⁶

Ook hieruit blijkt weer dat we in de astrologie de geestelijke ontwikkeling in verband moeten zien met de kijk op de buitenwereld. Door de innerlijke veranderingen van bijvoorbeeld het individuatieproces, verandert onze kijk op de buitenwereld. De horoscoop is een hulpinstrument voor de tracering van het tijdsverloop van dit proces. Door dat inzicht is het gemakkelijker in te zien wannéér iets verandert en door dat gegeven begrijpt men eerder wát er verandert en hoe zich daarin op te stellen.

Voor de jungiaanse psycholoog is daarmee de kous af, hij gelooft immers niet in een fysische invloed van de planeten op de natuurprocessen.

Zoals gezegd is die zienswijze slechts de ene kant van de medaille, namelijk die van de geest. We doen de alchemie echter geen recht als we niet óók de andere kant van de medaille belichten en dat

⁵⁵ Dione, 79.

⁵⁶ Dione, 81.

is die van de materie en de natuur. We zullen hiervoor bij de eerder genoemde alchemist Dorn te rade gaan om te zien hoe hij de samenhang tussen innerlijk en uiterlijk verstaat.

Innerlijke en uiterlijke conjunctie

De samenhang tussen de innerlijke en uiterlijke conjunctie is meer dan zomaar een detail van de alchemie. Aan het begin van ons verhaal stond het voor de relatie tussen zelfvervreemding en natuurvervreemding. Steeds zochten we naar mogelijkheden voor de opheffing van de vervreemding van Zelf en natuur en hielden vast aan de samenhang tussen innerlijke en uiterlijke processen. We hielden hieraan vast omdat we er vanuit gaan dat de natuurproblematiek uiteindelijk wortelt in de menselijke grondhouding. Zolang de mens zelf niet verandert zal ook zijn omgang met de natuur niet veranderen. We vonden in de psychologie van de overdracht en met name in Jung's individuatie aanknopingspunten voor de verandering van grondhouding.

Er blijkt een universeel menselijk streven te bestaan naar geestelijke transformatie en voltooiing. Dit proces komt op enigerlei wijze in alle grote culturen voor en maakt deel uit van de alchemistische tradities en de oude wetenschap. Nu de vervreemding van mens en natuur in onze dualistische wetenschap zo'n groot probleem is, is het o.a. zaak te proberen de alchemistische rudimenten op te sporen en na te gaan in hoeverre ze nog kunnen bijdragen aan de hereniging van mens en natuur. Hierbij is het ons te doen om het interpreteren van de oude verbindende principes in het licht van de nieuwe wetenschap.

We hebben gezien dat de procesfilosofie, de chaostheorie en de individuatiepsychologie perspectief bieden voor de hérinterpretatie van het oude verbond van mens en natuur, en van religie en wetenschap.

Zowel in de chaostheorie als in de projectiepsychologie stuiten we herhaaldelijk op het dualisme van geest en materie. Steeds dringt het binnen in de beschouwing en dreigt het geestelijke of materiële oog te verblinden zodat er een eenzijdige kijk ontstaat op de principes van het oude verbond.

Aangezien die eenzijdigheid de kern van het probleem is gaan we na waar de dualistische premissen binnensluipen en wat we er aan kunnen doen.

We zijn op het punt dat we om die reden Jung's eenzijdige analyse van de alchemie moeten verbreden met natuur(wetenschappelijke) aspecten.

Het is ons daarbij niet te doen om de zuiver fysische en chemische zaken van het alchemistisch opus. Wij beperken ons ook hier, tot de aspecten die verband houden met de relatie mens-natuur c.q. de overbrugging van het dualisme. Dit betekent dat we het alchemistisch einddoel, de vereniging of conjunctie der tegengestelden, zowel in het geestelijk leven van de mens zoeken als in de uitwendige natuurverschijnselen. Omwille van de overbrugging gaat onze aandacht echter vooral uit naar het verband tussen de intramenselijke conjunctie en de natuurconjunctie.

De jungiaanse psychologen hebben voor de studie van het conjunctiemysterie veel gebruik gemaakt van het werk van de eerder genoemde alchemist Gerhard Dorn. Dorn is ook een goede bron voor hen die zich interesseren voor de samenhang van de twee conjuncties. Met name is hij interessant vanwege zijn streven de rol van het lichaam (hij was arts) in het opus te betrekken. Ook doet hij veel moeite de geschilpunten tussen alchemie en religie (hij was christen) uit de weg te ruimen.

"Voor de kerk was Dorn voortdurend verdacht omdat het bekend was dat hij liefhebberde in numerologie en geomantie, een soort op de aarde geprojecteerde astrologie."⁵⁷

We zullen later in het Taoïsme laten zien dat de geomantiek evenmin in strijd hoeft te zijn met de religie als de astrologie. Dorn's interesse voor de geomantiek wijst overigens op een belangstelling voor een terrein dat vooral op het platteland thuishoort. Het wijst op de toepassingsgerichtheid van Dorn. Dat blijkt ook uit het belang dat hij hecht aan het experiment. Hij vindt dat men zowel met behulp van het denken als met het experimenteren moet speuren naar waar het om draait: de ware essentie die in alle dingen besloten ligt. Hoewel hij in de tweede helft van de zestiende eeuw leefde blijkt hij de methodologische synthese van Bacon's empirisme en Descartes' rationalisme reeds voor zichzelf te praktiseren. Dorn: "Door studie verkrijgt men kennis; en door kennis liefde, die toewijding schept; toewijding schept herhaling en door de herhaling vast te leggen schept men in zichzelf ervaring, deugd en macht, waardoor het wonderbaarlijke tot stand wordt gebracht en dit is de aard van het werk in de natuur."⁵⁸

De alchemistische methode blijkt 'geleerd' te moeten worden. Een beginner doet eerst ervaring op en pas daarna verwerft men de macht het werk in de natuur tot stand te brengen. Eerst moet men zich dus openstellen voor de uitwendige natuurprocessen en via de innerlijke verandering die men daardoor ondergaat verwerft men het vermogen invloed op de natuurprocessen uit te oefenen. Volgens Von Franz is deze zienswijze via de Arabische geleerde Avicenna tot het westen doorgedrongen. Avicenna plaatst de leerweg van de alchemist echter in een religieus kader: "Als de mens echter door religieuze meditatie zo dicht bij God kan komen dat hij als het ware de macht kan aanraken waarmee God dingen door er alleen aan te denken en het te willen werkelijkheid kan laten worden, verwerft de ziel een deel van dat vermogen. Hierop zijn de alchemie en de alchemistische transformatie gebaseerd."⁵⁹

Bij Dorn is dus van een geheel ander samengaan van denken en experimenteren sprake dan in onze moderne natuurwetenschappelijke methode. De alchemist beoogt onder invloed van zijn werk aan de natuur de essentie van hogere waarheden te vatten. Bij de astrologie wezen we er al op dit streven in het licht te bezien van de alchemistische natuuropvatting: i. e. 'de werkzaamheid van de hemel met de elementen bij het ontstaan van alle dingen'. De planeten zouden als 'vorm'-gevers de ware verborgen 'essentie' aan het chemicaliënmengsel toevoegen. Deze vorm-essentie doet denken aan de morfogenese in de embryologie. We hebben immers vastgesteld dat de alchemist op kleine schaal een versnelde nabootsing van de ertsvorming in de aarde beoogt en dat hij er vanuit ging dat de erts in de schoot van de aarde groeien zoals een embryo in de baarmoeder. Dorn: "Door de verwekking van de vorm in de baarmoeder wordt de hele zichtbare wereld geschapen en in vier elementen verdeeld. Vorm is het zaad van Gods scheppende kracht in de dode materie van het begin, de baarmoeder, en daaruit zijn alle dingen voortgekomen."⁶⁰

De alchemist denkt kennelijk aan een aangrijpingspunt op het moment van de bevruchting. Dit zagen we eerder al bij het 'kiembeginsel' en de 'logos spermatikos'.

Het verwijst naar een bijzonder belangrijke metafoor in de alchemie en wel die van de zwangerschap. "Veel alchemisten nemen als de duur van het opus de duur van een zwangerschap aan en ze vergelijken hun procedure ook hiermee."⁶¹

⁵⁷ Von Franz 1983a, 40-41.

⁵⁸ Von Franz 1983a, 42.

⁵⁹ Von Franz 1983a, 43.

⁶⁰ Von Franz 1983a, 46.

⁶¹ Jung 1984a, 84.

De alchemist ging zijn taak daarom zien als een behoeder en verzorger van een natuurlijk groeiproces dat hij vanaf het begin vergeleek met de embryonale ontwikkeling van de foetus. Een goed alchemist was als een vroedvrouw die de zwangerschap begeleidt.

"Common to both western and eastern alchemy is the concept of the alchemist as midwife. The alchemist believed that minerals, like all else in creation, were endowed with life and grew in the womb of the Earth Mother

The alchemist was the midwife assisting at the birth but first hastening the development in the womb and decreasing the period of gestation; an acceleration and extension of the work of Nature in generation."⁶²

Deze metafoer maakt het ons wat gemakkelijker in te zien hoe de alchemist de natuur denkt te beïnvloeden. Dat is dus in de eerste plaats via een 'bevruchting'; de vereniging of conjunctie van twee tegengestelde helften; de ene helft mannelijk de andere vrouwelijk.

Hiermee wordt ons duidelijk waarom de alchemist de kunst van de Schepper denkt te kunnen afkijken c.q. voortzetten. We stoten hier op een aansluiting van de religie bij de natuurwetenschap die veel lijkt op welke we eerder bij Boehme hebben waargenomen.

De aardse conjuncties, zoals de biologische bevruchting en de chemische reactie, worden in verband gebracht met het grote voorbeeld van de schepping: de conjunctie van hemel en aarde.

Voor die hemelse conjunctie staat de menswording van de Messias model. Jung: "Dit opmerkelijk feit hangt hoogstwaarschijnlijk samen met de incarnatie van de zuiver geestelijke God in de aardse natuur van de mens. Dit werd mogelijk door de bevruchting van de Heilige geest van de Heilige Maagd. Het hogere, geestelijke, mannelijke zoekt aldus toenadering tot het lagere, aardse, vrouwelijke, en het rijk van de moeder, dat voorafgaat aan dat van de vader"⁶³

De alchemist vergelijkt zijn natuuringrijpen met het werk van de Schepper, die in de conjuncties nieuw leven aan het embryo kan schenken, en die vaardigheid ligt niet zomaar binnen het vermogen van de alchemist. Door zijn werk in het verlengde van de hemelse incarnatie te plaatsen maakt de alchemist aannemelijk dat er voor hem geen tegenstelling maar eerder een eenheid bestaat tussen de 'leer en het leven'. Voor de alchemist geldt hier hetzelfde als voor de grote scholastieke filosofen: het inzicht in de natuur wijst de weg naar God. De natuur is een codex vivus die net als de codex scriptum een openbaring is van het goddelijke. De bevruchting en de zwangerschap zijn door de incarnatie verheven tot heilige metaforen. De vereniging van hemel en aarde staat model voor de voortgang en opgang van de schepping. Het juiste inzicht in dit model is voor de alchemist een voorwaarde om te kunnen voort werken aan de kosmos in harmonie met de plannen van de Schepper.

Dit wetende begrijpen we beter wat Dorn bedoelt met de opeenvolgende fasen van innerlijke voorbereiding van het opus: 'studie scheidt kennis, scheidt liefde, scheidt toewijding, scheidt herhaling, scheidt ervaring, scheidt deugd en macht'.

Dit wetende kunnen we ons iets voorstellen bij wat we in de alchemistische overleveringen lezen over het maken van het goud of het levenselixir.

De alchemist weet dat in elke stof iets aanwezig moet zijn van de vorm-essentie en hij probeert daarvan zoveel mogelijk in zo kort mogelijke tijd te verzamelen. Dorn: "Goud is het goddelijke zaad dat in alle stoffen verborgen is niet alleen in metalen, maar in alle stoffelijke voorwerpen, en het kan eruit te voorschijn worden gehaald door verhitting. En net als in het begin toen God de wereld schiep

⁶² J.C.Cooper, 1984, 71.

⁶³ Jung 5, 30.

en een scheppende invloed had op de materie, heb je met dit goud dat je uit de stoffen hebt gewonnen dan datgene wat Gods scheppende werk herhaalt -daarvan heb je een beetje in je hand. Met deze vorm van God gestolen scheppingskracht kan men voorwerpen scheppen en transformeren. God heeft deze kracht doordat het de deugd bezit van het één zijn. Zelfs plantaardige dingen (planten) kunnen een medicijn voortbrengen dat men op deze manier kan gebruiken."⁶⁴

Hier moeten we steeds voor ogen houden dat goud hier in feite staat voor de 'geest' gevende 'vorm-essentie'. Het materiële zichtbare goud wordt alleen gezien als een drager van die geest of essentie. Hoe hoger de concentratie van die essentie des te zuiverder de stof die lijkt op wat wij kennen als het metaal goud. Dorn: "De basis van het opus: eerst komt het smelten of oplossen van het lichaam, en daarna het stollen of condenseren van de geest, waarna het verborgen goud verschijnt dat men tot een nieuw lichaam moet stellen, en dat is dan het goud."⁶⁵

De arts Dorn brengt de lichamelijke gesteldheid van de mens in verband met zijn geestelijke ontwikkeling ten tijde van het alchemistisch opus. In dat opzicht levert ook hij een interessante bijdrage aan de somatisering van Jung's individuatieproces. Dorn scheidt psyche en soma niet en daarom herkent hij de fasen van de geestelijke ontwikkeling, de nigredo, albedo en rubedo, in de huidskleur en in andere lichamelijke kenmerken. Voor hem waren deze fasen van de geestelijke ontwikkeling reeds uit de mystiek bekend. Von Franz wijst erop dat Dorn niet alleen aan het opus werkte voor zijn eigen geestelijke ontwikkeling maar dat hij naar methoden en medicijnen zocht om zijn patiënten te genezen. Zijn psychosomatische benadering is onmiskenbaar: "Dit geneesmiddel dat ik nu noem, dit kind of deze gouden vorm, is in werkelijkheid een verrijzenis van de Heilige Geest."⁶⁶

Dorn's bekommernis om de ziel en het geloof van zijn patiënten komt vaak tot uitdrukking. Hij realiseert zich met deze opvattingen als alchemistisch arts het terrein van de zielenherders te betreden en in conflict te kunnen komen met de clerus. Hij verklaart zich nader: "Ik leer u niet om goud te maken voor geld, maar om het eenvoudigste medicijn te vinden, een middel waarmee u de zieke metalen van het lichaam kunt genezen met metafysische metalen, en om een fysische steen der wijzen te vinden waardoor de metafysische metalen de zieke metalen van het lichaam transformeren in volmaakte eleuseria metalla."⁶⁷

Met deze eleuseria metalla bedoelt hij waarschijnlijk de gedaante van de stof ten tijde van de schepping, d.w.z. de oorspronkelijke zuivere staat van de oerstof. Verderop gaan we uitvoerig in op die 'oorspronkelijke staat' van deze 'materia prima'.

De sacraliteit van de oerstof brengen we dan in verband met de lichaamsresten van het mythologisch oerwezen dat de wereld schiep.

Dorn suggereert met zijn uitleg dat de 'metafysische metalen' de mens kunnen transformeren en het 'eeuwige leven' geven. De christenen en ook Dorn zelf denken aan de analogie met de eucharistie waarin de hostie wordt bereid als een 'eeuwig leven schenkende elixer'.

Waarom zou de alchemist minder kunnen bereiken met zijn elixer dan de priester met een stukje brood en een slokje wijn?

Dorn zag in het bestaan van de transsubstantiatie van brood en wijn een aanwijzing voor de juistheid van het alchemistisch streven tot de bereiding van een levenselixer. Hij zegt: Wie kan er dan nog aan twijfelen dat onze kunst (de alchemie) veel betere filosofische transmutaties tot stand kan brengen in de mens, dan de natuur door brood en wijn kon bereiken, en dat er andere dingen in de natuur

⁶⁴ Von Franz 1983a, 49-50.

⁶⁵ Von Franz 1983a, 50.

⁶⁶ Von Franz 1983a, 56.

⁶⁷ Von Franz 1983a, 62.

zijn die zelfs een nog grotere natuurlijke deugd en hemelse invloed hebben dan we in brood en wijn waarnemen."⁶⁸

De alchemistische inslag van de H.Mis wordt door veel alchemisten aangehaald en dit ligt ook voor de hand als we ons realiseren dat het opus de incarnatie van het goddelijke wil voortzetten. Als de priester de 'wil des hemels' volgt kan de alchemist het volgens Dorn ook. Daarom laat hij op bovengenoemde uitspraak volgen: "Wie dit niet wil geloven moet eerst kennismaken met de kunst van de alchemie; wie die niet kent, zal nooit iets leren."

Volgens Jung zijn er in de alchemie altijd vergelijkingen tussen Christus en de 'lapis' (steen der wijzen). Bij Boehme hebben we hetzelfde geconstateerd. Een passend citaat treft Jung aan bij Orthelius, die nog iets jonger is dan Boehme: "Deze (wereld)geest is lichamelijk geworden, en vormt de voornaamste inhoud van de Verlosser of van de filosofische steen, en het eigenlijke middel waardoor lichaam en ziel bijeen gehouden worden gedurende ons leven. De spiritus mundi (wereldgeest), die boven de oerwateren zweefde, heeft deze bezwangerd en er een kiem in uitgebroed, zoals de kip het ei. Dit is de 'virtus' (deugd) die in het binnenste van de aarde en met name in de metalen woont, en het is de taak van de kunst, de Archaeus, de spiritus mundi, te scheiden van de materie en een quintessens te verwekken, waarvan de werking vergeleken kan worden met het effect van Christus op de mensheid."⁶⁹

Volgens Orthelius, die veel over de lapis-theologie heeft geschreven, is er geen beter geneesmiddel dan de steen der wijzen. Jung over de alchemist: "Ook al zet hij zich aan het werk als een mens die verlossing behoeft, toch weet hij dat zijn eigen verlossing afhankelijk is van het resultaat van zijn werk, dat wil zeggen van het feit of hij de goddelijke ziel bevrijdt Het is dus zo dat niet Christus uit deze transformatie tevoorschijn treedt, maar een ongrijpbaar stoffelijk wezen, 'steen' genaamd, dat echter de meest paradoxale eigenschappen vertoont, en daarenboven in het bezit is van 'corpus', 'anima', spiritus' (lichaam, ziel, geest) en bovennatuurlijke krachten."⁷⁰

Vervolgens wijst Jung erop dat de stof met het goddelijk geheim overal aanwezig kan zijn, ook in het menselijk lichaam. Iedereen heeft in principe toegang tot deze stof. "Daarom is het opus geen ritueel (officium) meer, maar het verlossingswerk dat God zelf door Christus aan de mensheid heeft voltrokken, in zekere zin als voorbeeld, maar dat thans door de filosoof, die de 'gave van de Heilige Geest' heeft ontvangen, namelijk de goddelijke kunst, herkend wordt als zijn individuele opus."⁷¹

Het persoonlijk karakter van het bevrijdingsproces blijkt ook uit de nadruk die de alchemisten leggen op het zelf uitvoeren en ondergaan van alle activiteiten. Men kan het opus niet aan een ander overlaten en betaalde arbeid is in dit verband al helemaal ondenkbaar. De persoonlijke ervaring in het opus wordt doorgaans gekoesterd als een schat waarover men weinig behoort te spreken. Dat is een van de redenen waarom we zo weinig weten. De kennis van de persoonlijke ervaring wordt alleen gedeeld met de ingewijden waarvan men zeker weet dat ze voldoende waardigheid bezitten en ermee weten om te gaan.

Een ander kenmerk van de alchemie met een religieuze inslag betreft de rol van het lichaam. Verschillende geschriften wijzen op de noodzaak van soberheid, gezonde eenvoudige voeding, veel beweging, meditatie en soms vasten. Net als in sommige mystieke geschriften wordt de adept aangespoord tot ascese om het louteringsproces te versnellen en de transformatie dichterbij te

⁶⁸ Von Franz 1983a, 136.

⁶⁹ Jung 6, 195.

⁷⁰ Jung 6, 87.

⁷¹ Jung 6, 88.

brengen. Von Franz: "Wanneer u bepaalde middeleeuwse teksten leest over de geestelijke oefening van een monnik, de *Exercitia Spiritualia*, zult u zien dat verscheidene orden eveneens regels hebben voor het overwinnen van de verlangens van het lichaam. Dorn heeft het eigenlijk over ascetische oefeningen maar toch in het door ascese beteugelen van het lichaam slechts een tijdelijke fase in de ontwikkeling ziet, om het de baas te worden."⁷²

Dorn is geen psycholoog en voor hem staat vast dat het lichaam deelneemt aan een transformatie die de jungiaanse psychologen later tot een puur geestelijke individuatie willen beperken. Dorn: "Wanner het lichaam zich vervaardigt om mee te doen, komt alles bijeen tot een harmonieus en evenwichtig geheel en dan is er een etherische substantie, een balsem, in ons lichaam aanwezig, die ons gezond houdt."⁷³

Dorn gelooft niet in een astraal lichaam of iets dergelijks. Zijn opvatting over de rol van het lichaam lijkt meer op die van het Taoïsme, d.w.z. concreet en fysiologisch. Het lichaam heeft goede oefening en voeding nodig om te kunnen dienen als drager van de innerlijke transformatie. Dorn: "In het menselijk lichaam is een fysische substantie verborgen waarvan zeer weinig mensen weet hebben, en die geen medicijn nodig heeft omdat zij zelf het onbederfelijke medicijn is"⁷⁴. De filosofen hebben door een goddelijke inspiratie de kracht en de hemelse deugd van deze substantie ontdekt, en tevens hoe deze van haar ketenen kan worden bevrijd, niet door een tegengesteld principe als een lichamelijke medicijn, maar door een soortgelijk medicijn in haarzelf."⁷⁵

Aldus maakt hij ons duidelijk hoe volgens hem de mens lichamelijke bij de transformatie betrokken is. Dit betekent echter geenszins dat bij hem voor het collectief onbewuste of het goddelijke Zelf waar Jung over spreekt geen plaats zou zijn.

Dorn spreekt over een 'licht' in de mens: "Het behoort toe aan hem die het in ons heeft gelegd; en in Hem kunnen we het vinden, in Zijn licht. We moeten de waarheid niet in ons (het ik) zoeken, maar in het beeld van God dat in ons huist en het ene is waarnaast geen tweede bestaat."⁷⁶

Vervolgens maakt Dorn duidelijk dat er 'geleidelijk lichtjes gaan branden' in ons innerlijk.

We zien hierin het doorbreken van de archetypen uit het onbewuste naar het bewustzijn. De innerlijke transformatie of innerlijke conjunctie (met anima en Zelf) is zich dan aan het voltrekken op een manier die we kennen van het individuatieproces. De alchemist ervaart deze innerlijke verandering want: "ze zullen samen zo'n helder licht vormen dat men na verloop van tijd voortdurend weet wat men nodig heeft en zo alleen gehecht is aan de innerlijke waarheid waardoor grote rust en kalmte van geest worden verkregen."⁷⁷

Nu is het grote moment van zijn opus aangebroken; de innerlijke voortgang gaat samen met de voortgang van het natuurproces in zijn retort. Dorn laat geen twijfel bestaan over de interactie tussen de innerlijke en de uiterlijke conjunctie: "Zorg er daarom voor dat u de innerlijke kwaliteit verwerft die u ook van uw werk (de alchemie) verlangt. Daarom moet u voordat u aan het werk met de chemicaliën begint, eerst de juiste innerlijke kwaliteit verwerven, omdat u dan daarmee kunt werken en het resultaat zal overeenkomen met wat u bent. Elk gedeelte van uw werk komt overeen

⁷² Von Franz 1983a, 69

⁷³ Von Franz 1983a, 68.

⁷⁴ Vergelijk Needhams *enchymemen*, V-5.

⁷⁵ Von Franz 1983a, 70.

⁷⁶ Von Franz 1983a, 72.

⁷⁷ Von Franz 1983a, 75.

met uw eigen kwaliteiten. U bent in alles wat u doet; het is niet afhankelijk van wat u concreet doet. U bent erin."⁷⁸

Deze formulering wijst mijns inziens op de aanvaarding van de leer der correspondentia. Hier wordt duidelijk wat we moeten verstaan onder de relatie tussen de innerlijke en de uiterlijke conjunctie. Het geestelijk leven van de alchemist bestaat uit de vereniging met de goddelijke en vrouwelijke archetypen in hemzelf. Die innerlijke conjunctie gaat samen met de uiterlijke conjunctie in de natuurprocessen.

Alleen de geïndividueerde is in staat in de natuur de vereniging van hemel en aarde te bewerken. We weten nu dat dit betekent: zorg te dragen voor de incarnatie van het goddelijke (de geestelijke vorm-essentie) in de aardse natuur. Eerst heeft de mens de uitwendige natuur nodig om in zichzelf het transformatieproces op gang te brengen, maar zodra hij de archetypen in zijn bewustzijn personifieert verkrijgt hij het hogere inzicht in het wezen der dingen zoals de werking van het 'kiembeginsel' in de natuurlijke embryogenese.

Werken aan de natuur is volgens Dorn, en alle andere alchemisten, werken aan jezelf. Je eigen persoonlijkheid, je lichaam, je zenuwstelsel en je zintuigen, dat is het belangrijkste instrument in de relatie met de natuur. Dorn kan mijns inziens niet anders uitgelegd worden. Hij zegt immers: 'eerst de juiste innerlijke kwaliteit verwerven omdat u dan daarmee kunt werken en het resultaat zal overeenkomen met wat u bent'. Het resultaat van onze natuuromgang kan dus niet beter zijn dan de omgang en identificatie met ons innerlijk zelf. Onze identiteit en zijnswijze zijn bepalend voor het werk aan de natuur. Dorn ontnemt ons de illusie dat we met concrete handelingen de uitwerking van onze identiteit kunnen ontlopen. Hij zegt letterlijk: 'U bent in alles wat u doet, het is niet afhankelijk van wát u concreet doet - U bent erin'. Uiteindelijk is dit de kern van elke alchemistische methode; de eenheid van enerzijds het innerlijk ontwikkelingsproces van de mens en anderzijds het uiterlijk wordingsproces in de natuur.

Natuur en mens vormen volgens deze methode een eenheid, hun beider doelen moeten op elkaar afgestemd zijn, beide processen zijn voor hun voortgang van elkaar afhankelijk. Eenzijdig voordeel of eenzijdig nadeel is alleen denkbaar door van gescheiden en tegengestelde belangen uit te gaan. Dat is het wezenlijk verschil tussen de alchemistische methode en ons zo vertrouwde natuuromgang. Onze cultuur stelt de belangen van mens en natuur tegenover elkaar door er vanuit te gaan dat de menselijke consumptiebehoeften een beslag leggen op de schaarse natuurlijke mogelijkheden voor de bevrediging van die behoeften. De economie draait op deze belangentegenstelling tussen de ongelimiteerde menselijke behoeften en de beperkte natuurlijke hulpbronnen. De oude alchemist zou hier waarschijnlijk tegenover stellen dat zo'n patroon van overdadige behoeften en luxe voortvloeit uit zelfvervreemding en dat vanuit die vervreemding een juiste omgang met de natuur onmogelijk is. Daarom juist stelt de alchemist eerst eisen aan zichzelf en probeert door zijn proces van zelfindividueering door te dringen tot de waarachtige menselijke waarden en behoeften. Zodra hij daarin slaagt blijkt de belangentegenstelling met de natuur om te slaan in een belangenharmonie (die van de wederzijdse conjunctieafhankelijkheid). Zijn nieuwe gesteldheid of grondhouding verandert niet alleen zijn behoeften maar tegelijk ook zijn vermogens om anderszins met de natuur om te gaan. Van buitenaf lijkt het alsof de natuur reageert door haar tegenwerking in medewerking om te zetten.

Dit laatste is een constatering die veel alchemisten, en trouwens ook natuurmystici, ertoe brengt iedereen aan te sporen de moeizame strijd tegen de natuur te laten rusten en eerst aan zichzelf te

⁷⁸ Von Franz 1983a, 77.

gaan werken. Heeft men eenmaal de juiste instelling en gesteldheid gevonden, dan werkt de natuur mee in plaats van tegen zodat men zich veel moeite kan besparen.

De Chinese wijzen die de landbouwers op hun akkers zien ploeteren roepen hen dan ook niet zelden zoiets toe: 'ga naar huis, bewerk eerst je innerlijk land en verzorg je innerlijk landschap, kom daarna terug en je zult verbaasd staan van de medewerking die de natuur verleent aan hen die tot het juiste inzicht zijn gekomen'.

Het lijkt er dus op dat het gemakkelijker is zichzelf aan de natuur aan te passen dan het omgekeerde te proberen, zoals de westerse cultuur -en vooral de natuurwetenschap- doet.

Dorn: "Als de mens dingen buiten zichzelf kan transformeren, kan hij dat zelfs nog beter in zijn eigen microkosmos, en hij kan de dingen in zichzelf ook beter leren kennen Men moet dan ook van binnenuit beginnen, vanuit het uitwendig en inwendig zichtbare; men moet inzien wie en wat men is in zichzelf, en dan zal men zichzelf in het licht van de natuur leren kennen via het uiterlijke."⁷⁹

Deze middeleeuwse tekst, die naar we later zullen zien erg taoïstisch aandoet, maakt duidelijk dat het allemaal moeilijk blijft zolang we vanuit een dualistische natuurvisie werken. Het is niet voldoende te begrijpen dat de transformatie nodig is voor de nieuwe natuuromgang. Dorn voegt er aan toe dat zélfinzicht niet het einde is want: 'dan zal men zichzelf in het licht van de natuur leren kennen via het uiterlijke'. Dit laatste betekent mijns inziens dat de nieuwe mens zijn nieuwe zelf ook in de natuur gestalte geeft en zijn relatie met die natuur nodig heeft. Anders gezegd de natuur is een wezenlijk deel van het nieuwe zijn, dat niet enkel een geestelijk menszijn is maar ook een lichamelijk menszijn in relatie met de natuurlijke omgeving.

Het lijkt me niet juist deze tekst van Dorn met behulp van de psychologie der projectie en introspectie tot puur geestelijk te reduceren, zoals Jung en Von Franz in feite doen.

In voorgaande uitspraak heeft Dorn uitdrukkelijk gesteld dat wij zélf in de natuurprocessen deelnemen. Nu voegt hij er aan toe dat wij onszelf 'in het licht van de natuur leren kennen via het uiterlijke'. Net als in de natuurmystiek treffen we hier de gedachte aan dat de mens zichzelf niet goed leert kennen door de blik alleen naar binnen te richten. De alchemie is geen mystiek die zich uitsluitend richt op het innerlijk leven. De alchemist heeft meer van een natuurmysticus die de blik zowel naar binnen als naar buiten richt. Net als de scholastieke wetenschappers hebben de natuurmystici en de alchemisten de natuur nodig om de diepere vragen van het bestaan te kunnen doorgronden.

Vanuit een organistische natuurbeschouwing waarin mens en natuur een eenheid vormen is te begrijpen dat volledige zelfkennis onmogelijk is zonder kennis van de grotere organische. Voor inzicht in de persoonlijke ontwikkeling is een antwoord nodig op de vraag naar de levenszin en deze vraag is niet te beantwoorden zonder de functie van de mens in de natuurlijke evolutie, of zo men wil in de voortgang van de schepping, in de bestaansvraag te betrekken.

Bij Dorn bestaat er geen onduidelijkheid over de vraag of de transformatie via de geestelijke dan wel via de natuurlijke weg moet plaatsvinden.: "Wel, lezer, nu heb ik u de hele bedoeling van ons werk verteld, maar u zult alleen wat bereiken als u tegelijk en in gelijke mate aan de ware metafysische filosofie en de natuurlijke chemische filosofie werkt."⁸⁰

Wanneer Dorn het woord filosofie gebruikt kunnen we dit het beste gelijkstellen met ons begrip wetenschap. Dat geldt voor alle 'filosofie' tot de 17de eeuw.

In deze aansporing van Dorn zien we dat hij de óf-óf vraag van het geestelijke en natuurlijke aan de kant schuift door te beweren dat het opus een én-én gelegenheid behoort te zijn. Ook benadrukt hij

⁷⁹ Von Franz 1983a, 141.

⁸⁰ Von Franz 1983a, 140.

nogmaals de leer der correspondentia en stelt dat het geestelijke en het materiële 'tegelijk en in gelijke mate' aan bod behoren te komen. Het aspect van 'tegelijk' wijst op de gelijktijdigheid die we bij de astrologie en synchroniciteit reeds tegenkwamen. Door dit aspect te koppelen aan de gelijkmatigheid van de dosering van het geestelijke en het materiële legt hij in principe de twee landhoofden voor de overbrugging van de geest-materie scheiding.

Jung is van mening dat Dorn het diepst in het conjunctiemysterie en de correspondentia is doorgedrongen en dat diens bevindingen stroken met zijn eigen opvattingen over de plaats van het individuatieproces in de alchemie. Jung schrijft in zijn laatste grote werk, de 'Mysterium Coniunctionis': One therefore feels compelled to seek a formula in which the various aspects can be brought together without contradiction. Dorn attempted to do this with the means that were then at his disposal. He could do so the more easily as the current idea of correspondentia came to his aid. For a man of those times there was no intellectual difficulty in postulating a 'truth' which was the same in God, in man and in matter. With the help of this idea he could see at once that the reconciliation of hostile elements and the union of alchemical opposites formed a 'correspondentia' to the 'unio metalis' which took place simultaneously in the mind of man, and not only in man but in God ('that He may be one in All'). Dorn correctly recognized that the entity in which the union took place is the psychological authority which I have called the self. The 'unio metalis', the interior oneness which today we call individuation, he conceived as a psychic equilibration of opposites in 'the overcoming of the body'⁸¹

Jung wijst hier niet alleen op de aansluiting met zijn individuatietheorie maar neemt tegelijk in bedekte termen afstand van Dorns opvatting dat er een gemeenschappelijke waarheid in God, mens en natuur zou zijn.

Net als Dorn was Jung een man van zijn eigen -en dus andere- tijd zodat hij de verweving van fysica en metafysica niet voor zijn rekening wil nemen. Tegelijk is Jung met zijn mechanistische natuurvisie ook een man van zijn tijd en dat is een probleem als we Dorn, met zijn uitgesproken organistische natuurvisie, verder willen begrijpen. We komen daarmee aan de vraag over de plaats van de religie in de alchemie. We zullen zien dat zonder deze component van de religie, de relatie tussen de innerlijke en uiterlijke conjunctie niet goed te begrijpen is.

Zo boven zo beneden

Met het adagium 'zo boven zo beneden' verwijst de alchemist doorgaans naar de verticale dimensie in zijn werk: de relatie met de hemelse wezens. Zonder inzicht in deze dimensie is de alchemie niet te begrijpen.

De consequentie hiervan is dat de alchemistische relatie mens-natuur een spirituele inbreng vereist. Dit hoeft ons niet te verbazen als we het ontstaan van het cartesiaans dualisme in herinnering roepen. Dat ging immers om een strijd tussen kerk en natuurwetenschap die uitmondde in een echtscheiding en ons later het kantiaanse 'twee-werelden-model' bezorgde waarmee we nog steeds werken.

In dit verband zoeken we vanuit de 'nieuwe' wetenschap én met behulp van de oude tradities naar een nieuw verbond, en langs verschillende wegen stelden we vast dat in zo'n verbond de gehele driehoek God-mens-natuur aan de orde komt.

⁸¹ Jung 1997, 470-471.

Met behulp van de alchemie kregen we een inzicht in de oude principes die ten grondslag liggen aan de relatie mens-natuur. Verschillende keren wezen we reeds op de metafysische inslag van de alchemie, en kwamen de religieuze dimensie tegen, zowel in de diepte van het collectief onbewuste als in de hoogte van het astrologisch firmament. Zowel het firmament als het onbewuste blijken verbindingsfactoren tussen mens en natuur te bevatten.

Het gemeenschappelijk onbewuste 'verklaart' de convergentie en consistentie tussen enerzijds het menselijk streven naar 'vervolmaking' en anderzijds de natuurlijke evolutie van de kosmos. Op soortgelijke wijze verklaart de gemeenschappelijke planeetwerking de onderlinge afstemming van de menselijke en natuurlijke processen. De astrologen 'lezen' aan het hemels firmament het boek der natuur zoals theologen de H.Schrift. Beiden ontleenen aan deze openbaringen hun inzichten omtrent 'de wil des hemels'.

We komen nu op het punt dat we de verticale religieuze dimensie in verband brengen met de 'horizontale' relatie mens-natuur. Deze laatste relatie omvat o.a. hetgeen we hiervoor hebben gezegd over de innerlijke en uiterlijke conjunctie.

In het voorgaande kwam het 'zo boven zo beneden' al op onze weg in de astrologie en in de correspondentia. Ook kwam het voor bij Hermes' voorschriften van de Smaragden Tafel. Daar wordt de gelijkheid van boven en beneden gekoppeld aan het voortbrengen van alle dingen door het Woord.

We zullen nu eerst nagaan wat Dorn voorheeft met de verticale dimensie en vervolgens de relatie tussen religie en natuuromgang in algemene zin beschouwen.

Dorn plaatst in zijn opus het scheppingswerk van de alchemie in het verlengde van de schepping aan het begin der tijden, en van daaruit moeten we zijn kijk op de verticale dimensie begrijpen. Von Franz over Dorn: "Hij ziet dat er uit de chaotische eenheid van de persoonlijkheid twee delen ontstonden en dat die twee later herenigd moesten worden. Adam was de androgyne 'massa confusa', maar de rib werd uit zijn lichaam genomen om Eva te maken en daarna kwamen zij weer samen, vormden een paar en brachten de mensheid voort. In Dorns ogen is het verhaal van de schepping van Adam en Eva een gelijkenis voor wat hij hier probeert uit te leggen, en het alchemistisch werk een nabootsing van de schepping van de mens, die ook begon met de scheiding van man en vrouw."⁸²

Steeds weer duikt in dit onderwerp hetzelfde element op; de schepping vangt aan met de schéiding van mannelijk en vrouwelijk; echter, met de ópdracht de eenheid, door middel van de ene universele aantrekkingskracht der helften, te herstellen. Van de simpele chemische affiniteit tot en met het mystieke huwelijk van het Hooglied, het is in wezen steeds een ander gezicht van het universele aantrekkingsproject waaruit het leven en de natuurbestaan. Ik heb de indruk dat de alchemisten steeds uitgaan van dit gegeven.

Dorn geeft duidelijk aan dat hij tot op zekere hoogte aan alle organismen, processen en elementen een soort eigen bewustzijn of ziel toedenkt. In die zin verschilt hij meer in taalgebruik van de genoemde 20ste eeuwse organistische denkers dan in feitelijke denkbeelden. Hij zegt: In de stoffelijke delen bestaat dezelfde filosofische liefde en vijandigheid als in de delen van de mens. De twee kunnen alleen worden verenigd als men voor de 'coniunctio' eerst het bederf verwijderd Maar als de mens met veel begrip en moeite de vijandigheid verwijderd, dan bereiken ze, zoals we hebben uitgelegd, de volmaaktheid door een te worden in de mens."⁸³

⁸² Von Franz 1983a, 77.

⁸³ Von Franz 1983a, 100-101.

De analogie mens-natuur is hier zover doorgevoerd dat de natuurlijke conjunctie ook een soort individuatieproces lijkt. In dat proces heeft de natuur de mens nodig, ze bereiken zelfs 'de eenheid in de mens'. De alchemist wijst hier nadrukkelijk op een wederkerigheid in de relatie. De mens kan in zijn individuatieproces niet zonder de natuur en omgekeerd de natuur niet zonder de mens. Deze wederkerige afhankelijkheid volgt voor de alchemist uit zijn scheppingsvisie en religieuze ervaring. We noemden al het verschijnsel dat de alchemist 'het goddelijke uit de gevangenis van de materie wil verlossen'.

Dorn over de ziel in planten en stenen. "Toch hebben ook die dingen hun plantaardige en minerale ziel en als ik over dode lichamen spreek, moet niemand denken dat ik daarmee inga tegen alchemisten die geloven dat alles in de natuur een geest, een ziel en een lichaam heeft. Ook het redeloze dier heeft een ziel maar daarmee bedoel ik geen rationeel gedeelte maar een voelende (sentiva) ziel."⁸⁴

Dorn volgt ten aanzien van de relatie ziel-lichaam de christelijke visie voor zover hij aanneemt dat de ziel bij de dood het lichaam verlaat. Het lichaam keert in ontbinding tot zijn aardse oorsprong terug. Vervolgens trekt hij echter een vergelijking met de Opstanding. "Maar de geest en de ziel keren terug naar hun oorsprong. Ze mogen echter niet voorgoed van het lichaam gescheiden blijven, en daarom worden ze later door een goddelijke ingreep in een betere samenstelling met het lichaam herenigd, zodat ze daarna niet meer gescheiden zijn. En deze vereniging is vooral zo waardevol omdat alle delen onscheidbaar worden samengesmolten tot een eenheid."⁸⁵

Dorn volgt hier de opvatting van de oude Egyptische alchemisten die de conservering van het lichaam technisch zo perfectioneren dat zij de tweede levensfase, de onsterfelijkheid, daarmee veilig stellen. Voor de christenen is het 'verheerlijkt lichaam' een moeilijkheid maar de alchemist neemt in deze dezelfde houding aan als tegenover de incarnatie van het Woord en de transsubstantiatie in de H.Mis. Dat is de houding van navolging: daar waar God het 'voorbeeld' geeft moet de mens volgen. Von Franz typeert de houding van de alchemist als volgt: "Natuurlijk kan hij het niet vanuit zijn eigen beperktheid, maar als hij door middel van meditatie contact zou kunnen krijgen met God, die het geheim kent hoe een eeuwig lichaam kan worden geschapen, dan zou God misschien zijn alchemistische geheim prijsgeven en zou je tijdens je leven en voor je natuurlijke dood door psychische inspanningen in jezelf een onsterfelijk en verheerlijkt lichaam kunnen scheppen. Daarop is het hele opus gericht en Dorn vormt zich hierover net als vele andere alchemisten gedachten die volledig aansluiten bij de oosterse tradities Wanneer de scheiding plaats vindt kan het concrete stervende lichaam als een schil worden afgeworpen en komt het onsterfelijke, verheerlijkte lichaam te voorschijn dat al inwendig geschapen is door psychische inspanningen en meditatie. Dit idee dat in het Oosten algemeen verspreid is, komt in het Westen bijna alleen in de alchemie voor, doordat de alchemisten als enige voldoende belangstelling hadden voor het lichaam en het probleem van het verheerlijkte lichaam."⁸⁶

De alchemist gelooft in de transformatie van de mens en dat betekent automatisch dat hij zowel een psychische als een somatische transformatie voor ogen heeft; geest en lichaam kunnen niet gescheiden opereren en zoals in de dualistische tradities een eigen weg gaan. Volgens de alchemisten is het individuatieproces niet enkel een geestelijke ontwikkeling maar vereist het tegelijkertijd lichamelijke verandering in dezelfde richting.

⁸⁴ Von Franz 1983a, 103.

⁸⁵ Von Franz 1983a, 105.

⁸⁶ Von Franz 1983a, 107.

Ik heb de indruk dat de alchemistische visie in deze beter aansluit bij de neurologische opvatting van Maturana dan bij de projectietheorie van Jung. Maturana heeft duidelijk gemaakt dat de mens een zenuwstelsel bezit dat zich dankzij het zelfregulerend vermogen snel aan nieuwe omstandigheden aanpast. Dat is niet alleen gebleken in de evolutie maar het blijkt opnieuw op dezelfde manier in ieder mensenleven. Ik stel me hierbij voor dat de fysiologische verandering in de eerste levensjaren, waarin het kinderbewustzijn overgaat in een reflectief zelfbewustzijn, in de latere levensjaren wordt gevolgd door een soortgelijke stap vooruit maar dan naar een hoger bewustzijn. Als zo'n stap fysiologisch mogelijk is, betekent het, dat het individuatieproces, de mystieke transformatie of de alchemistische 'onsterfelijkheid' (doodloosheid is misschien beter) een werkelijke lichamelijke component bezitten.

Eerder hebben we uit de 'kundalini-yoga' reeds geleerd dat zo'n idee van de fysiologie der transformatie in het oosten bestaat. Verderop zullen we bij het Taoïsme zien dat het, ondanks de onbekendheid met onze neurofysiologie tot vrijwel gelijklopende opvattingen over de lichamelijke component komt als de westerse alchemist.

Aansluitend op voorgaande beschouwing over de onsterfelijkheid in de transformatie moeten we even terugkeren naar de overheersingstheorie van het eerste hoofdstuk. Daarin bleek de doodsangst de belangrijkste verklarende factor voor de overheersende grondhouding. Brown wijst op stromingen als Taoïsme en alchemie die iets over de 'opstanding van het lichaam' vermelden. Ook noemt hij de transformatie in de psychologie van Jung maar gaat er niet op in omdat de somatische component daarin ontbreekt⁸⁷.

We hebben in dit hoofdstuk vastgesteld dat de jungiaanse psychologie in de alchemie een proces 'ontdekt' dat voor de verandering van grondhouding kan doorgaan. We moeten in dat geval nog wel zelf de somatische component in de alchemie opsporen omdat de psychologie er nauwelijks aandacht aan schenkt. Met behulp van de nieuwe natuurwetenschap, met name die van de neurofysiologie, is deze somatisering van de individuatie en transformatie voorstelbaar.

Wel ondervinden we hierbij fundamentele belemmeringen van de dualistische traditie. Bij Jung en Brown blijkt waartoe deze beperkingen leiden. We hebben deze moeilijkheden enigszins het hoofd kunnen bieden door de dualistische principes en begrippen te vervangen door die van een organistische kosmologie. Op deze manier komen we alsnog met een 'antwoord' op het probleem van de doodsangst als drijfkracht achter de overheersing. We concluderen dat de alchemist, net als de natuurmysticus, een procédé of leefwijze bezit die de doodsangst compenseert; en wel door een leefwijze/levensbeschouwing waarin de doodloosheid of onsterfelijkheid die angst overwint. De natuurmysticus en de alchemist doen hierbij zowel een beroep op de uitwendige natuur als op de inwendige natuurprocessen van het lichaam.

We weten van Maturana en de recente neurofysiologie dat de rol van lichaam, zintuigen en zenuwstelsel, onmisbaar zijn om iets zinnigs over de natuur te kunnen zeggen. De neurofysiologie van het kennen is evident. Ten tijde van Dorn had men geen weet van het zenuwstelsel maar de ervaring van de lichamelijke component is er niet minder belangrijk door. Wel blijft het voor ons moeilijk de juiste betekenis toe te kennen aan de beeldende taal die men voor die ervaringen gebruikt. Wat te zeggen van: "Besproei je lichaam met levenswater, met het woord van God, en mediteer er dag en nacht over, zodat het lichaam geen tijd heeft om over iets anders te praten of te denken."⁸⁸

⁸⁷ Brown, 378 en 381.

⁸⁸ Von Franz 1983a, 108.

We kunnen hier, net als voorheen bij de yoga, denken aan technieken die in het lichaam fysiologische processen op gang brengen waar uiteindelijk het zenuwstelsel en het bewustzijn zich bij aanpassen. Als het zo zou werken is het lichaam een onmisbaar instrument in het proces van transformatie.

Het idee dat ook het lichaam moet veranderen sluit in veel teksten aan bij de algemene opvatting dat het lichaam traditioneel wordt beschouwd als: 'de zetel van het kwaad' en de drager van de 'begeerten' die de mens op het verkeerde spoor brengen. Daarom moet het lichaam in de transformatie mee veranderen. Dorn: "Ze reinigden hun lichaam van alle onzuiverheden en verwijderden de wolk van het natuurlijke lichaam."⁸⁹

Ook hier geldt net als in de mystieke en alchemistische loutering het beeld van de graankorrel die moet sterven om de ontkieming van het nieuwe leven mogelijk te maken. Dorn brengt deze problematiek in de vorm van een dialoog tussen de mens en het lichaam. De mens legt als het ware aan zijn lichaam uit wat haar functie in de transformatie behoort te zijn. Dorn: Als het woord, de gelijkenis van het koren, naar het woord van God verwijst, heeft het een actieve betekenis, namelijk dat het woord van God in het hart van de mens valt en daar sterft. Maar het kan ook passief worden opgevat: het lichaam en het menselijk hart die in de aarde zijn gezaaid (aards zijn geworden) kunnen alleen getransformeerd worden en vrucht dragen als ze worden gedood en het koren van het woord van God ontvangen. Of in meer christelijke bewoordingen: als het koren van het woord van God niet met het dode lichaam wordt verenigd, blijven ze gescheiden en zonder vrucht."⁹⁰

We zien hier dat de rol van het lichaam volledig is ingepast in de incarnatorische en embryologische benadering der alchemie. Vanuit het 'zo boven zo beneden' wordt het hemelse model van de goddelijke incarnatie toegepast op de menselijke bijdragen aan de conjunctie van hemel en aarde. Uit het incarnatieprincipe volgt de embryologische benadering van het transformatieopus. De rol van hét lichaam dankt hier zijn bestaan als het ware aan de hemelse beslissing de incarnatie van God te doen geschieden via het lichaam van een aardse moeder. Zoals God zich 'afhankelijk' stelt van de mens, stelt de alchemistische 'geest' zich, naar dat voorbeeld, afhankelijk van het lichaam en de natuur. Ook in het Taoïsme treffen we dit principe vaak aan. De I Tjing stelt bijvoorbeeld: 'het hogere stelt zich onder het lagere, het mannelijke onder het vrouwelijke en daardoor wekt het in haar de behoefte zich met hem te verenigen, het echte heersen moet dienen zijn'.

Von Franz wijst in dit verband op de eerder genoemde Chinese tekst 'Het Geheim van de Gouden Bloem': "Het hele recept komt hierop neer: neem de innerlijke waarheid, en voeg daaraan je 'elan vital', de inspiratie door de Heilige Geest en het vermogen om tegengestelden te verenigen toe. Doe bij dit mengsel de hemelse en de aardse liefde (seks) en dan heb je een essentie, waarmee je hemel en aarde kunt verenigen."⁹¹

Dorn is in zijn middeleeuwse terminologie misschien zeker zo duidelijk: "De mens moet leren barmhartig te zijn tegenover zijn eigen lichaam en het af te raden in zijn verkeerde neigingen zodat het de mens in alles kan dienen, en daarom moet het samen met de mens drinken van de bron van de deugd, zodat mens en lichaam één worden en in vrede worden verenigd. Daarom, Lichaam, kom naar deze bron en drink ervan samen met de mens, zodat je nooit meer dorst zult hebben De bron van de liefde slaagde erin één mens te maken van de spiritus en de anima, maar deze bron kan zelfs de mens en het lichaam verenigen tot de ene man."⁹²

⁸⁹ Von Franz 1983a, 114.

⁹⁰ Von Franz 1983a, 118.

⁹¹ Von Franz 1983a, 146.

⁹² Von Franz 1983a, 133.

De bron van de deugd verwijst naar de 'virtus', de deugd die in alle voorwerpen aanwezig is. Deze virtus wordt in verband gebracht met de 'neiging tot verbinding' die de natuur van de schepper heeft gekregen om de oorspronkelijke, maar verloren, twee-eenheid te herstellen. Deze aantrekkingskracht is zowel vergelijkbaar met de libido in de psychologie als met het magnetisme in de natuur. Dorn: "Elk voorwerp heeft zijn 'virtus' en zijn hemelse invloed die men niet met het uiterlijke oog kan zien, maar waarvan alleen de uitwerking zichtbaar is, zoals bijvoorbeeld het aantrekken van ijzer door een magneet. De magnetische virtus blijft echter verborgen en is in de magneet niet te zien, omdat het een geest is."⁹³

We komen hiermee op het snijpunt van de verticale en horizontale dimensie.

In veel alchemistische afbeeldingen wordt het min of meer als volgt voorgesteld.

De horizontale dimensie beeldt een samenhang uit tussen de innerlijke en de uiterlijke conjunctie. Beelden voor lichaam en geest, man en vrouw e.d. laten zien dat het gaat om een vereniging der tegengestelden. Het verenigde heeft het beeld van iets dat androgyn of hermafrodit is.

Halverwege de horizontale verbinding wordt meestal de verticale dimensie afgebeeld door de duif van de H.Geest, de Messias of de 'mensenzoon' die de verenigingsdrang invoegt in de horizontale vereniging⁹⁴.

De verticale dimensie levert de energie voor de horizontale conjunctie en staat theologisch model wegens het principe der incarnatie.

Beide dimensies vullen elkaar dus aan. Ze zijn van elkaar afhankelijk en vormen één geheel. Daarom is de vereniging tussen de mensen onderling en de vereniging van de mens met de natuur het werkingsterrein van de incarnatie, i.e. de vereniging van hemel en aarde. Uiteindelijk is dat de manier waarop de hereniging van mens en natuur een herstel van de driehoek God-mens-natuur tot gevolg heeft.

⁹³ Von Franz 1983a, 134.

⁹⁴ Burckhardt, 152.

Tenslotte

Aan het slot van deze paragraaf blikken we terug op de betekenis van de alchemie in dit essay. Nadat we in Deel I met behulp van de mystiek en het feminisme tot de hypothese van het transformatieopus kwamen, zochten we in Deel II naar wetenschappelijke argumenten voor de onderbouwing van het opus.

De organistische natuurvisie en vooral de chaostheorie van de neurofysiologie sterkten ons in de opvatting dat het alchemistisch opus een goede inspiratiebron is voor de ontwikkeling van een organistische mens-natuur visie. De lichaamsfunctie overbrugt de kloof met de geesteswetenschap. In de geesteswetenschap analyseren we de psychologie en theologie van het opus en stellen goede aansluitingsmogelijkheden vast met de nieuwe natuurwetenschap. Individuatiepsychologie sluit aan bij de chaosfysiologie en biedt perspectief voor het opus als model of metafoor voor een nieuw paradigma.

Vanuit deze gedachte zijn we in Deel III op zoek gegaan naar een verdere invulling van het opus. Eerst de westerse alchemie, later volgt de Chinese alchemie.

De westerse alchemie sluit goed aan bij de oorspronkelijke vraagstelling, dat geldt zowel voor de 'opstanding van het lichaam' als voor de correspondentia tussen inwendige en uitwendige gebeurtenissen.

We sluiten ons niet aan bij Jung's dualistische visie; in plaats van zijn projectie richten wij ons op de oude alchemistische principes. Daarin speelt o.a. de astrologie een grote rol omdat de timing van het transformatieproces essentieel is voor het welslagen van het opus. We raken dan aan een wezenlijk operationaliseringsaspect van het opus: de factor tijd.

Het opus heeft als doel de transformatie-evolutie te bespoedigen en daarom richt de alchemist zich op het comprimeren van de factor tijd. In zijn ultieme vorm overwint het 'onsterfelijke' eeuwig leven de angst voor de dood. Het opus is als een versneld evolutie-experiment, een transformatiesimulatie op ontogenetisch niveau.

De factor tijd wordt 'bespeelbaar' door de astrologie. De geboortehoroscoop van de alchemist is een leidraad voor zijn persoonlijkheidsontwikkeling. Het innerlijk universum en het uiterlijk firmament moeten met elkaar harmoniëren. Het belang van het firmament is gebaseerd op de opvatting dat de hemellichamen invloed uitoefenen tijdens het ontstaansmoment van een gebeurtenis. Die invloed betreft o.a. de 'vorm' die de materie op het moment van geboorte c.q. in het kiemstadium aanneemt. De hemellichamen verstrekken als het ware 'exacte' informatie over het primordiale aanbod van archetypen (Jung) en eeuwigheidsobjecten (Whitehead).

Tevens levert het firmament de 'vorm' of het 'kiembeginsel' aan de uitwendige natuurprocessen waarbinnen de alchemist evolutieversnellend opereert. De relatie tussen de inwendige en uitwendige processen blijft voorop staan. Er is sprake van wederkerigheid, het ene is een rem of versnelling voor het andere.

Het idee dat de planeten over een 'kiembeginsel' informeren brengt men in verband met het incarnatiemodel van de Christelijke Messias. Daarom gebruiken veel alchemisten de 'zwangerschap' als metafoor voor het opus.

Daarmee onderstreept men het geloof in de onmisbare rol van het lichaam als generator van het embryo. Vanuit de nieuwe natuurwetenschap zouden we hierbij kunnen denken aan de neuronplasticiteit van het menselijk zenuwstelsel. De metafoor van de 'opstanding van het lichaam' waarin het nieuwe bewustzijn als 'embryo' moet groeien is dan beter verstaanbaar

6.2 Het Zelfoffer van de Schepper

Het 'zelfoffer van de schepper' is een mythologisch onderwerp dat ons inzicht verschaft over een diepere grondgedachte gedachte van de alchemie, in het bijzonder wat heet: 'het goddelijke bevrijden uit de stof'. Zonder begrip van deze achterliggende gedachte is het niet mogelijk zich een juist idee te vormen van het hoog gestelde doel dat de alchemisten met hun opus beogen te bereiken.

We weten dat de alchemist middels zijn opus de stof zodanig bewerkt dat daarmee iets belangrijks vrij komt. Deze uitkomst heeft veel name: het goud, de steen der filosofen, de kwintessens, de goddelijke essentie, de hostie, de wijsheid, het hogere bewustzijn e.d.

Het zijn allemaal namen die steeds direct of indirect ook nog verwijzen naar abstracte verworvenheden zoals: bevrijding, verlichting, bewustzijnsverhoging, godservaring, zelfidentificatie etcetera.

Alles wijst er hoe dan ook op dat het opus een verheven geestelijke ervaring teweeg brengt. Dat zou gebeuren door een sluimerende goddelijke aanwezigheid in de natuurlijke stof te activeren.

We kunnen nooit een goed idee krijgen van de alchemistische doelstellingen en resultaten als we niet eerst achterhalen wat men zich voorstelde bij zo'n 'goddelijke aanwezigheid' in de materie.

De vraag is wat de 'prima materia' of oerstof nu eigenlijk tot iets goddelijks maakt.

In de meeste studies over de alchemie wordt deze vraag weggelaten en in dat geval opent deze omissie de weg naar een zuiver chemische of farmaceutische benadering, met als gevolg dat er van het religieuze opus niets overblijft.

Met het 'zelfoffer van de schepper' doelen we op het mythologisch scheppingsverhaal waarin het oerwezen of de scheppende godheid zijn of haar lichaam offert en uit de offerresten onze wereld tot bestaan brengt.

Men spreekt meestal over Het Stichtingsoffer'. Dit begrip heeft inmiddels een veel bredere toepassing gevonden en verwijst veelal nog slechts via diepzinnige symboliek naar het eerste grote stichtingsoffer ten tijde van de schepping van de wereld. Voor een goed begrip van de afgeleide stichtingsoffers, zoals die tegenwoordig in allerlei gedaanten voorkomen, is het echter nog steeds raadzaam zich te vergewissen van de essentie van het oeroffer.

Er bestaan veel scheppingsmythen; elke cultuur van enige betekenis bedient er zich van. De kern is meestal eensluidend: de materiële wereld wordt opgetrokken uit de lichaamsdelen of offerresten van de godheid die met zijn altruïstisch zelfoffer onze wereld mogelijk maakt.

Soms vormen de lichaamsdelen direct het bouw materiaal voor het nieuwe wereldlandschap: de rivieren uit zijn aders, de vegetatie uit zijn haren, de bergruggen uit zijn wervelkolom enz..

Vaker vindt er eerst een crematie plaats en bestaan de offerresten uit de as van dat vuur.

Bij de aanvang der tijden ('in illo tempore') zouden de offerresten hebben gediend als 'materia prima', de oerstof in de materie waaruit heel onze fysieke wereld is voortgekomen.

Dit laatste verklaart hoe men, zoals in de alchemie, tot de gedachte komt dat in de materie altijd en overal een restant aanwezig kan zijn van het primordiale godenlichaam. In feite was men de overtuiging toegedaan dat een stof slechts dan een goede bouwstof kon zijn indien de goddelijke inwezigheid van de oerstof verzekerd was. De kwaliteit van een bouwstof hing in de eerste plaats af

van de kwantiteit der goddelijke oerstof die erin aanwezig was. De kwaliteit van om het even welke grondstof of ruw materiaal werd dus bepaald door de concentratie van 'materia prima' die erin aanwezig mocht worden verondersteld.

Aansluitend bij die opvatting kunnen we begrijpen hoe de alchemist op het idee kwam dat een destillatie of raffinage van de stof kan leiden tot verlossing van de goddelijke essentie uit de kluisters van de momentane fysieke wereld. Ook laat zich verstaan dat het vrijgemaakte product een 'elixer der onsterfelijkheid' wordt genoemd. Het destillaat bevat op den duur immers een steeds hogere concentratie goddelijke oerstof en dat proces stelde de alchemist zich voor als een hereniging van de lichaamsdelen die ten tijde van het oeroffer over de wereld waren versnipperd. Op grond van voornoemde principes 'zo boven zo beneden' en 'zo binnen zo buiten' veronderstelde de adept dat zich in zijn binnenste een analoge raffinage van het goddelijke voltrok. Deze innerlijke zuivering van lichaam en geest in zijn opus maakte de alchemist deelgenoot aan de partiële reïncarnatie van het scheppend oerwezen zelf. Een reïncarnatie die, afhankelijk van de context, ook wel 'Evolutie' of 'Komend Rijk'heet.

Ik zal de betekenis van het scheppingsoffer voor de alchemie bespreken aan de hand van de volgende vragen.

In de eerste plaats de vraag waaruit het belang van deze scheppingsmythe blijkt, ingeval men niet van de premisse van de alchemie wenst uit te gaan. Voor de beantwoording van deze vraag richt ik mij op het werk van de cultuurfilosoof René Girard. Minder polemisch en meer fenomenologisch blijkt hetzelfde belang echter ook uit het werk van Campbell en Eliade.

De tweede vraag richt zich op het verband tussen het scheppingsoffer en de evolutieleer.

De alchemisten beogen immers met hun opus de natuurlijke evolutie te versnellen. We moeten ons dus afvragen hoe de hereniging van de primordiale offerresten zich laat verstaan als een religieuze interpretatie van de natuurlijke evolutie.

Hierop aansluitend komen we tot de derde vraag, en dat is waarom de uitkomst van het alchemistisch opus in termen van 'geluk', 'onsterfelijkheid' of 'paradijselijk verblijf' kan worden ervaren, terwijl het substraat van deze bewustzijnsgebaarwordingen geacht wordt te bestaan uit de herenigde offerresten van de schepper.

Girard over het Scheppingsoffer

Studies van Eliade, Campbell en andere godsdiensthistorici leren dat veel oude mythen en rituelen uitgaan van een scheppingsverhaal waarin het goddelijk oerwezen zich offert om de wereld te doen ontstaan.

Deze scheppingsdaad of 'stichtingsoffer' aan het begin der tijden lijkt op dit moment geen rol van betekenis meer te spelen in het denken van de westerse mens. In menig opzicht is die constatering zelfs te onderbouwen met standpunten van de christelijke theologie en filosofie.

Eerst betrekkelijk recent heeft de opkomende scheppingstheologie het vraagstuk van het ontstaan van de wereld en de natuurlijke wortels van de mens weer wat in de belangstelling geplaatst. Dit kan echter niet verhullen dat het oergegeven van het stichtingsoffer in ons religieuze denken vandaag de dag vrijwel uitgestorven lijkt. Over belangwekkende rudimenten van het fenomeen komen we nog te spreken.

Het is met name de cultuurfilosoof René Girard die hierin recentelijk verandering heeft gebracht. Ik wil in dit bestek niet uitvoerig stilstaan bij diens kritische diagnose van onze cultuur. Niettemin wijs ik juist op zijn werk omdat daaruit blijkt dat het stichtingsoffer, ook zonder een alchemistische opusbenadering een centrale plaats kan innemen in een hedendaagse cultuurkritiek. Kennelijk is het scheppingsoffer zo veelzijdig en diepzinnig dat totaal verschillende analyses van de cultuurproblematiek tot dezelfde opvatting over de oorsprong leiden. Het is geenszins zo dat het stichtingsoffer slechts een van de vele mythen is over het ontstaan van de wereld, en dat wij omwille van onze benadering een doelgerichte keuze uit die vele mythen hebben gemaakt om het opus te onderbouwen.

Eerder is het zo dat de scheppingsmythe de kern is van uiteenlopende beschouwingen; vaak zelfs zonder dat de gebruikers het zich goed bewust zijn. Girard beweert zelfs: "De moderne interpretaties van de pseudo-cultuurwetenschappen draaien rond de mythen en ritën zonder ooit tot de kern door te dringen."⁹⁵

En het leidt geen twijfel, of hij bedoelt met deze kern het stichtingsoffer. Het psychologisch louteringsaspect van het offer is bij Girard echter totaal ondergeschikt aan de sociale zuiveringsfunctie en hij komt dan ook niet in de buurt van onze opusbenadering.

Hij bepaalt zich echter vooral tot een afgeleid aspect dat betrekking heeft op de slachting van het offer en dan met name het slachtoffer: de (zonde)bok. Hij is van mening dat het fenomeen van de zondebokbestrafing, het centrale gegeven van zijn zienswijze, min of meer gelijk staat met het stichtingsoffer en bijbehorende rituelen als zodanig. "Ieder religieus ritueel stamt af van de zondebok en de grote menselijke, religieuze en profane instellingen gaan terug op de rite. We stelden dit vast voor de politieke macht, de rechterlijke macht, de geneeskunst, het toneel, de filosofie en de antropologie zelf. En het moet wel zo zijn omdat het mechanisme zelf van het menselijke denken, het 'symbolisatie'-proces, in de zondebok wortelt."⁹⁶

Overigens lijkt het alsof hij die bepaalde zondebokfunctie, de oorsprong ten spijt, tot de zaak zelf verheft en de héle mythologie en godsdienstgeschiedenis daartoe herleidbaar acht. "Wij beweren dat het stichtende geweld de moedervorm is van  lle mythische en rituele betekenissen."⁹⁷

Ofschoon Girard in zijn publicaties vaak een claim van exclusiviteit en een zekere neiging tot verabsolutering niet schuwt, is het hem menens wat betreft het belang van het stichtend geweld. Hij is namelijk van mening dat het ontstaan van de religie alles te maken had met het zoeken naar een mechanisme, dat de rivaliteit, en het geweld dat daaruit voortkwam, moest de scaleren. Dat laatste was ook de functie van de zondebok. "De religie heeft inderdaad maar  en enkel doel: de terugkeer van het wederzijds geweld te verhinderen."⁹⁸

"Alleen een uniek stichtend element [...] stelt ons in staat om [...] een huidige onwetendheid ten aanzien van zowel het geweld als de religie te verklaren. Hierbij beschermt de religie ons tegen het geweld door zich achter dit geweld te verbergen, zoals het geweld zich achter de religie verbergt."⁹⁹

"We hebben vroeger al gezien dat elk offerritueel op een dubbele substitutie berust: de eerste is het werk van het stichtende geweld; de tweede -en alleen deze is eigenlijk ritueel- vervangt de zondebok door een offerbaar (of aanvaardbaar) slachtoffer."¹⁰⁰

⁹⁵ R.Girard 1994, 323.

⁹⁶ Girard 1994, 309.

⁹⁷ Girard 1994, 115.

⁹⁸ Girard 1994, 61.

⁹⁹ Girard 1994, 29.

¹⁰⁰ Girard 1994, 271.

Ook al vinden veel critici Girard's betoogtrant nogal monocausaal en exclusief gericht op dat éne mechanisme van de zondebok, toch mag zijn cultuuranalyse zich verheugen in een stijgende interesse van de westerse cultuurfilosofie. Deze interesse en bijval betekent hoe dan ook dat de mythe van het scheppingsoffer bezig is terug te keren op de agenda van het westers cultuur denken. Het belang van deze mythe lijkt in de voorbije tijd te zijn onderschat.

Deze onderschatting is ook merkbaar in de historische analyses van de alchemie.

Ik zal aan de hand van het werk van Eliade en Campbell proberen duidelijk te maken dat een juiste, - i.e. centrale-, situering van de scheppingsmythe noodzakelijk is voor een goed begrip van de alchemie.

Volgens Eliade is de scheppingsmythe de diepere centrale kern van alle religies. "But there is always a central myth which describes beginnings of the world, that is, what happened before the world became as it is today. There is always a primordial history and this history has a beginning: a cosmogonic myth proper, or a myth that describes the first germinal stage of the world. This beginning is always implied in the sequence of myths which recounts the fabulous events that took place after the creation or the origin of plants, animals and man, or of the origin of marriage, family and death etc."¹⁰¹

Ook Campbell is van mening dat de scheppingsmythe de leidende grondgedachte is van veel afgeleide en gedifferentieerde mythen en riten. De scheppingsmythe stelt hij in dat opzicht tegenover de oppervlakkige volksvertellingen die nimmer zullen uitgroeien tot de hoeksteen van een bestendige religie. "De eenvoud van de scheppingsverhalen uit de niet-ontwikkelde volksmythologieën staan in contrast met de diepzinnige en betekenisrijke mythen over de scheppingscyclus. In deze verhalen vinden we geen consequente poging de geheimen achter de sluier van de ruimte te doorgronden. Uit de blinde muur van de tijdeloosheid verschijnt een schimmige scheppingsfiguur ten tonele."¹⁰²

Zo'n scheppingsfiguur uit een volksverhaal wordt nooit de demiurg van het universum, de primordiale Ene waaruit alles voortkwam. Het primordiale Ene is als een oerei dat van binnenuit openbreekt en het nieuwe leven tot bestaan brengt. Dit kosmisch ei is als een archaische lezing van de big bang, de oerknal die de kosmische stof voor de natuurlijke evolutie voortbrengt.

"De voorwaartse draaiing van de scheppingscyclus doet het Ene in het Vele uiteenvallen

In de mythologie kent de schepping van het universum, overal waar de Onbeweeglijke Beweger, de machtige Levende, in het middelpunt van de aandacht staat, een wonderbaarlijke spontaneïteit. De elementen verdichten zich en komen uit zichzelf, of op het geringste woord van de schepper in beweging; de scherven van het zichzelf openbrekende kosmische ei komen zonder hulp op de juiste plaats terecht."¹⁰³

Volgens Eliade is dit principe, waarin het Vele uit de scherven van het Ene voortkomt, een universeel scheppingsprincipe van uiteenlopende culturen. "This motif of the cosmogonic egg which we find in Polynesia is also common to ancient India, Indonesia, Iran, Greece, Phoenicia, Latria, Estonia, Finland, the Pangwe of the West Africa, Central America and the west coast of South America In all these cases the ritual power of the egg cannot be explained by any empirical or rationalist

¹⁰¹ Eliade 1969a, 76.

¹⁰² Campbell 1993, 243.

¹⁰³ Campbell 1993, 238 en ook: 1962, 56, 66-67.

interpretation of the egg looked upon as a seed, it is founded on the symbol embodied in the egg, which bears not so much upon birth as upon rebirth modelled on the creation of the world."¹⁰⁴

De formulering van het scheppingsgebeuren is geen product van de menselijke rede, maar eerder een uitleg in termen van natuurlijke voortbrengingsprocessen zoals het 'uitbroeden' van een kosmisch ei dat het goddelijk oerwezen voorstelt. "The myth of creation includes the ritual (that is, violent) death of a primeval giant, from those body the worlds were made, and plants grew."¹⁰⁵ Waar Girard zich bepaalt tot latere varianten van het geweldsoffer en de bestemming van het offermateriaal laat voor wat het is, dan wel conform de dualistische gewoonte voor symbolisch gebruik hanteert, richt onze interesse zich vooral op de 'worlds and plants' die uit de offerresten ontstaan.

De wereld komt tot bestaan door een dood van het oerwezen omdat het nieuwe leven niet kan vrijkomen zonder dat het oerei in scherven valt. Dit gegeven zal later het hoofdkenmerk worden van alle natuurmystiek. "In death of all these gods (Attis, Adonis, Osiris) is in some way a re-enactment of the cosmogonic act when the worlds were created, which as we know, was the result of the sacrifice of a giant, or the self-sacrifice of a god."¹⁰⁶

Het voorafgaande oerwezen moet zichzelf offeren om het nieuwe leven mogelijk te maken. De scherven van het kosmisch ei zijn de offerresten van de eerste scheppingsdaad, zij zijn wat later heet de 'materia prima' de oerstof die de basis vormt van alle vruchtbaarheid. "But from destruction and death spring the cosmos and a new life. The new creation originates in the death of the godhead. In the most important religions ceremonies -birth, initiation, marriage, death- this creative clash is tirelessly reiterated

Death is equally conceived as a passage to a new and richer life. The deceased person returns to the primeval era, his mystical voyage indicated by the form and decorations of his coffin."¹⁰⁷

Het lichaam van de schepper wordt niet altijd voorgesteld als een ei, maar bijvoorbeeld ook als een reus in een menselijke gestalte. Dit verandert echter niets aan het principe dat de wereld ontstaat uit het geofferde lichaam van de oergod. De lichaamsdelen van het oerwezen worden soms zelfs direct gebruikt als bouw materiaal voor het natuurlijke landschap.

Deze mythologische voorstelling bestaat bijvoorbeeld in het Taoïsme: "Lao Zi transformeerde zijn lichaam. Zijn linkeroog werd de zon, zijn rechteroog de maan, zijn hoofd de Kunlunberg, zijn baard de planeten en sterrenbeelden, zijn beenderen werden tot draken, zijn vlees tot viervoeters, zijn ingewanden slangen, zijn buik werd de oceaan, zijn vingers de vijf heilige bergen, zijn haren de bomen en grassen, zijn hart het bloemenbaldakijn, zijn twee nieren verenigden zich en werden de Waarlijke en Wezenlijke Vader en Moeder."¹⁰⁸

Lao Zi is geen oergod maar de grondlegger of stamvader van het Taoïsme. De mythologische voorstelling van zijn lichaam heeft echter veel weg van de scheppingsmythe van Pangu, en dat was wel degelijk een voorwereldlijk oerwezen. We kunnen hieruit niet alleen opmaken dat deze mythe een universeel karakter draagt, maar ook toont het voorbeeld ons iets van de functie; het gebruik ervan, in de religie. Dat is dat het lichaam kan transformeren en dat die transformatie verloopt

¹⁰⁴ Eliade 1958, 413, 414 en ook Needham V-4, 292 e.v.

¹⁰⁵ Eliade 1958, 346.

¹⁰⁶ Eliade 1958, 302.

¹⁰⁷ Eliade 1969a, 78-79, 79.

¹⁰⁸ Schipper 1988, 151(zie ook Campbell 1993, 241.)

conform het model dat de goden 'in illo tempore' hebben geopenbaard. Deze hiërofanie is het oermodel van de schepping waarnaar de voortgang der schepping zich kan blijven richten.

In uiteenlopende culturen komt het gegeven voor dat uit de lichaamsdelen van het geofferde overwezen de diverse componenten van het landschap ontstaan.

Maar dit is slechts één, zij het de meest concrete, vorm van de koppeling van de offerresten en natuurbouw. In de verscheidenheid van mythen heeft deze koppeling echter ook geheel andere vormen aangenomen. Het zijn deze ándere vormen, die dus vooral indirect naar de natuurbouw verwijzen, die de grondslag leveren voor het alchemistisch opus.

Ik doel dan op de genoemde 'materia prima', of 'materia sacra', de oerstof, die gedacht wordt afkomstig te zijn van het goddelijk scheppingsoffer. Deze oerstof is de drager van wat we al hebben leren kennen als de 'kwintessens' of 'goddelijke essentie'. Op het eerste gezicht heeft deze 'essentie' weinig herkenbare overeenkomsten met de mythen waarin de natuur ontstaat uit het goddelijk lichaamsoffer.

We zullen de diepere zin van de alchemie als instrument van evolutieversnelling nooit goed kunnen uitleggen als we niet eerst begrijpen hoe de goddelijke essentie een stoffelijke rol kan spelen in de natuurlijke groeiprocessen.

Groene alchemie

Om de rol van de goddelijke essentie inde natuurlijke processen duidelijk te maken moeten we dieper ingaan op wat ik zou willen noemen de 'groene alchemie'. Dat is een alchemie die voorafging aan de laboratoriumalchemie. Ik noem deze 'groen' omdat het opus van de beoefenaar zich in die periode nog voornamelijk in de groene natuur afspeelde, of zoals Needham zegt:

"..... the idea of the plant of immortality was assuredly a good deal older than that of a chemical elixer."¹⁰⁹

Het ligt voor de hand dat chemici, farmaceuten en metallurgen niet altijd de behoefte hebben gehad verder terug te gaan in de alchemie dan voor het eigen vakgebied noodzakelijk was. Misschien verklaart dat waarom de groene alchemie niet of nauwelijks tot de geschiedenisboeken van de westerse historici is doorgedrongen. Alleen indien men het spoor van de medische elixer verder terug volgt, komt men via de geneeskrachtige planten tot de groene alchemie van voedselbereiding en landbouw.

Ook voor deze groene alchemie gaan we uit van de oude mythologische en rituele voorstellingen. Aan de hand van deze voorstellingen laten we zien dat men aan de offerresten van de scheppingsdaad een concrete natuurlijke functie toedenkt. Het zijn deze functies en bijbehorende rituele toepassingsvormen die een nader licht werpen op de betekenis van de materia prima.

De overgeleverde mythen en riten verbinden de functie van de goddelijke offerresten met hun hoedanigheid. De offerresten verschijnen in diverse vormen. het meeste als: landschapscomponenten, dieren, planten, voedsel, medicijn, ertsen, en mineralen maar ook als nutriënten voor de vruchtbaarheid.

¹⁰⁹ Needham V-3, 229.

Eerder hebben wij, aan de hand van het werk van Eliade, vastgesteld dat de werkzaamheid van een geneesmiddel afhankelijk was van zijn mythische oorsprong¹¹⁰. We kunnen dit nu nader preciseren: de geneeskracht van de werkzame stof wordt toegeschreven aan de goddelijke essentie: de offerresten van het scheppingsoffer. De werkzaamheid van het medicijn wordt dus eigenlijk toegedicht aan een werkzame stof die afstamt van de sacrale oerstof die bij het scheppingsoffer vrijkwam.

Deze gedachtegang van de doorwerking van de goddelijke oorsprong in het hedendaagse leven is dus ook stoffelijk van aard. Zowel de klassieke farmacie als ook de archaische visie op de voedingsleer is erdoor beïnvloed.

Een goed voorbeeld hiervan is een ceremonie van de Mexicanen. Deze wordt genoemd: de 'teoqalo' i.e. 'de god wordt gegeten'. Bij deze ceremonie eet men mensvormige beeldjes die zijn opgevuld met verschillende zaden. "De lichamen van de beeldjes werden dan door de hele familie en in het bijzonder de bedienden opgegeten, opdat zij door het eten ervan beschermd zouden worden tegen bepaalde kwalen waaraan diegenen die de verering van die godheden hadden verwaarloosd dachten bloot te staan."¹¹¹

In dit voorbeeld van Frazer is sprake van een dubbele werking van het voedings- c.q. geneesmiddel. Voor hen die de godenverering verwaarlozen zijn er de kwalen maar voor hen die de rituele voortbrenging en bereiding eerbiedigen, i.e. in de vorm van die beeldjes, is er juist bescherming tegen die kwalen.

Girard stelt: "De verschuiving van de menselijke catharma naar de medische catharsis verloopt parallel met die van de menselijke farmakos naar de term farmakon, die zowel vergif als remedie betekent. In beide gevallen stapt men over van de zondebok, of eerder van zijn vertegenwoordiger, naar het dubbele middel dat evengoed boosaardig als weldadig is, d.w.z. naar de fysieke transpositie van de sacrale dualiteit."¹¹²

Zelfs in de woordkeuze voor 'geneesmiddel', het 'Product', is nog een verwantschap terug te vinden met oertijdse magische rituelen. "Zo moet het ons ook niet verbazen dat het woord farmakon in klassiek Grieks zowel gif als tegengif betekent, de kwaal en het geneesmiddel, en uiteindelijk welke substantie ook die een erg gunstige of ongunstige uitwerking heeft naargelang de gevallen, de omstandigheden of de aangewende dosissen; het farmakon is het tweeledige magische of farmaceutische goedje dat de gewone mensen in de handen laten van diegenen die over een uitzonderlijke en niet geheel natuurlijke kennis beschikken: priesters, sjamanen, geneesheren enz."¹¹³

Net als Eliade is Girard van mening dat de doeltreffende werking van een geneesmiddel afhangt van zijn verwantschap met de oorspronkelijke scheppingsdaad, in dit geval het stichtend zelfoffer van de schepper. Maar Girard gaat verder en zegt wat er gebeurt als men die herkomst niet eerbiedigt. In dat geval wordt het medicijn een vergif, de therapie een kwaal.

Hij merkt terecht op dat geneesmiddelen en ziekteverwekkers dicht bij elkaar liggen. Dat is nu eenmaal de aard van natuur en lichaam. De immunisering door middel van vaccinatie bewijst hoezeer dit de natuur van het menselijk lichaam is. Ook in de homeopathie werkt men op basis van

¹¹⁰ Eliade 1964, 34, 79.

¹¹¹ Frazer 1995, 613.

¹¹² Girard 1994, 291.

¹¹³ Girard 1994, 101-102.

het beginsel dat het medicijn slechts in dosering (verdunningsgraad) en niet in chemische samenstelling verschilt van de ziekteverwekkende stof.

Een soortgelijke omslagdrempel of tegenstelling treffen we, zo lijkt het, aan in de rituelen. De sacrale tendens kan gemakkelijk omslaan in zijn tegendeel: de profanisering. De heiliging van het leven actieve en gerichte eerbiediging, zoals we die kennen van de nauwkeurige uitvoering der rituelen. Zodra de juiste instelling verdwijnt laten de rituele activiteiten zich gemakkelijk misbruiken. Slechts weinig culturen zijn niet in deze val getrapt. We komen daar later op terug. Hier gaat het om het voorbeeld van de alchemie, maar juist daar laat deze val zich duidelijk demonstreren.

In het sacrale opus van de alchemist lag de heiligende werking van het elixer direct naast de profane verlokking van het wereldse goud. Hoe groot deze bekoring was leert de geschiedschrijving. Zo velen trapten in de val van de goudzoekers dat menig historicus over het hoofd zag dat het oorspronkelijk om het tegendeel te doen was; en wel de geestelijke verheffing van de ziel en een leven van eenvoud en materiële onthechting.

Deze tegenstelling tussen het materiële bezit en de spirituele groei is exemplarisch doorheen heel onze beschouwing van de alchemie: steeds de strijd tussen de profane vergankelijkheid en de sacrale eeuwigheid.

Heel duidelijk doet de tegenstelling sacraal-profaan zich voor op het volgende onderwerp en dat is het terrein van de voeding.

Tegenover het sacrale voedsel van de offerresten, zoals het Corpus Dei van het altaarbrood, staat het profane voedsel waarvan de waarde wordt uitgedrukt in grammen en calorieën. De calorieën zijn een maatstaf zoals het karaatsgetal dat is van het goud. Het zijn deze profane maatstaven waaruit blijkt dat de producten hun band met de oorspronkelijke scheppingsdaad en dus hun sacrale betekenis verliezen.

Het is de aanwezigheid van de goddelijke offerresten die het voedsel maakt tot 'corpus dei'. De hostie in de katholieke eucharistie is nog een blijk van een omvattend mythologisch gegeven dat de sacrale achtergrond van alle voeding openbaart.

Eliade: "Men wordt slechts waardig mens door zich te voegen naar de leer der mythen, d.w.z. door de Goden na te bootsen. Zo'n imitatio dei worden maar al te duidelijk getoond in mythologie en ritueel van vele primitieve volken Volgens de mythen der aloudeste landbouwers, is de mens geworden wat hij thans is -sterfelijk, geseksualiseerd en gedoemd tot de arbeid- ten gevolge van een oertijdse moord. In illo tempore liet een goddelijk Wezen, zich doden opdat wortelknollen of fruitbomen uit zijn lichaam konden groeien Het lichaam van de geofferde godheid is veranderd in voedsel ..."¹¹⁴

Eliade staat geenszins alleen in deze opvatting over het belang van het stichtingsoffer. Ook de vooraanstaande mytholoog Campbell analyseerde veel scheppingsmythen en bleef zich verbazen over het gelijkkluidend karakter van hun boodschap. "Dat is nu zo fascinerend aan deze mythen. Ik houd me hier al mijn hele leven mee bezig en ik sta nog steeds versteld van de nauwkeurigheid van de herhalingen."¹¹⁵ "Het motief dat de planten die je eet zijn ontsproten aan het verscheurde en begraven lichaam van een geofferde godheid of voorouder zien we overal"¹¹⁶

¹¹⁴ Eliade 1962, 55.

¹¹⁵ Campbell 1990, 121.

¹¹⁶ Campbell 1990, 119.

Eliade stemt volledig in met het universele karakter van dit mythologische gegeven en verbindt het met de domesticatie van de plant tot akkerplant. "The meaning of these myths is obvious: food plants are sacred, since they are derived from the body of a divinity By feeding himself man, in the last analysis, eats a divine being. The food plant is not given in the world, as the animal is. It is the result of a primitive dramatic event; in this case it is the product of a murder."¹¹⁷

Met deze moord doelt Eliade op de rituele herhaling van het scheppingsoffer. De mythen verhalen veelvuldig van deze rituele offers die verbonden zijn met het ontstaan van planten en bomen. In elke religie of godsdienst zijn de sporen van deze oertijdse rituelen nog aanwezig. In zijn studie 'De Gouden Tak' geeft J.G.Frazer honderden voorbeelden van fenomenen die verwant zijn aan de oertijdse moord.

Ook in het christendom zijn volgens Campbell de sporen van de oertijdse moord en het zelfoffer van de schepper duidelijk terug te vinden. "Het Christusverhaal houdt een sublimatie in van wat oorspronkelijk een heel concreet plantaardig beeld was. Jezus hangt aan het heilig kruis, de boom, en zelf is hij de vrucht van de boom. Jezus is de vrucht van eeuwig leven die aan de tweede verboden boom in het paradijs groeide. De boom van terugkeer naar het paradijs is de boom van onsterfelijk leven, waar je weet dat het ik en de Vader één zijn ..."¹¹⁸

Weinig grote religies bevatten zo'n uitgesproken nadruk op het scheppingsoffer als het christendom, althans als we dit gegeven afmeten aan het lot van de Messias die de kruisdood stierf om het 'leven' van velen mogelijk maakte. De kruisdood heeft het vrijwillig zelfoffer ten voorbeeld gesteld, maar vreemd genoeg bevat het bijbelboek Genesis geen enkel verhaal van een stichtend zelfoffer van de schepper.

Jezus laat echter geen twijfel bestaan over de verwantschap met de mythen waarin de geofferde goden door de discipelen worden gegeten. Tijdens de instelling van de eucharistie daags voor zijn dood maakt hij duidelijk dat brood en wijn tot zijn eigen lichaam en bloed moeten worden geconsacreerd. Altijd hebben de katholieke theologen vastgehouden aan het beginsel van de intrinsieke transsubstantiatie en elke uitvlucht van symbolische herdenking e.d. resoluut afgewezen. Vasthouden aan de transsubstantiatie betekent dat men gelooft in de feitelijke gedaanteverandering. Het brood krijgt in het ritueel van de consecratie een nieuwe gedaante, die van het lichaam van Jezus.

Drie van de vier evangelisten vertellen het verhaal van de gedaanteverandering ten tijde van het laatste avondmaal in vrijwel gelijke bewoordingen. "Jezus nam het brood, zegende het en gaf het aan zijn leerlingen en zeide 'neemt en eet, dit is mijn lichaam'. "¹¹⁹

Jezus zegt dit aan de vooravond van zijn dood en vraagt zijn discipelen dit ritueel ter gedachtenis aan 'zijn stichtingsoffer' te blijven herhalen.

Met de instelling van de eucharistie sluit Jezus het Christendom aan bij de oude traditie van 'het eten van de godheid'.

Het lijkt me niet te ver gezocht de eucharistie in verband te brengen met het stichtingsoffer.

Het zijn vooral de woorden van de vierde evangelist, Johannes, die ons herinneren aan de sacrale offerresten die de mens in zichzelf moet opnemen 'om het eeuwige leven te beërven'. Jezus zegt "Ik ben het brood des levens, die tot mij komt zal geenszins hongeren

Werk niet om de spijs die vergaat maar om de spijs die blijft tot in het eeuwige leven,

¹¹⁷ Eliade 1982a, 39.

¹¹⁸ Campbell 1990, 123.

¹¹⁹ Marcus 14:22; Lucas 22:19; Mattheus 26:26.

Mijn vader geeft u dat ware brood uit de hemel. Want het brood Gods is Hij die uit de hemel neerdaalt, en die aan de wereld het leven geeft ..."¹²⁰

Op dit moment lijkt het erop alsof in onze christelijke cultuur een volledige scheiding van het profane en het sacrale in de voedselvoorziening is doorgevoerd. Enerzijds sacrale tijd en ruimte voor de zondagsmis met de rituele bereiding van de hostie en anderzijds de profane doordeweekse arbeid met een hap fastfood tussen de bedrijven door.

In zijn studie over de nog voortlevende (resten van) rituelen heeft Frazer duidelijk gemaakt dat er op het geïsoleerde platteland nog aanwijsbare rituele rudimenten bestaan die hun grond hebben in het oertijdse stichtingsoffer. Niet alleen de hostie van de eucharistie maar ook de gebruiken rondom zaadgoed en eerstelingen herinneren aan het stichtingsoffer van de schepper.

In 'De Gouden Tak' draagt Frazer een stortvloed van feiten aan die deze gevolgtrekking rechtvaardigen. "In al zulke gevallen kunnen wij derhalve het eten van de nieuwe vruchten met enig recht betitelen als een sacrament of communie met de godheid, of in ieder geval met een machtige geest."¹²¹

De rituelen rondom de communie van de godheid zijn ook de voorlopers geweest van het opus. In de alchemie beoogt de beoefenaar de natuurlijke processen zodanig te sturen en te versnellen dat de goddelijke essentie uit de stof wordt vrijgemaakt en via de voeding deel gaat uitmaken van het menselijk lichaam. De consumptie van het elixer beoogt hetzelfde doel als de communie van de hostie i.e. de spirituele evolutie van de mens te bewerkstelligen d.m.v. de paradijselijke terugkeer.

De vruchtbaarheidsrituelen

Frazer levert in zijn omvangrijke standaardwerk een overvloed aan beschrijvingen van rituelen die verwant zijn met het scheppingsoffer van het oerwezen. Helaas onthoudt hij de lezer een set met consistente conclusies. De theorievorming komt vrijwel niet aan bod -en waar dat wel gebeurt is zij omstreden. Niettemin hebben vooraanstaande godsdiensthistorici Frazer's werk vrijwel unaniem aanvaard als de beste bron van feitenmateriaal¹²².

Ik betoog in dit essay o.a. dat de alchemist zich bezighoudt met zijn opus om werk van de schepper voort te zetten, en wel door de oorspronkelijke scheppingsdaad te herhalen en waar mogelijk te versnellen. Dit alles in navolging van procédés die door de natuurlijke evolutie zijn voortgebracht. Aangezien de oorspronkelijke scheppingsdaad erin bestond dat het oerwezen zichzelf offerde om uit de offerresten het leven en de natuur te doen ontstaan, moeten we ook het alchemistisch opus in die zin proberen te begrijpen.

Dit is mijns inziens alleen goed mogelijk door de vruchtbaarheidsrituelen te bestuderen.

Deze rituelen tonen ons enerzijds de verwantschap van de alchemie met de scheppingsmythe van het zelfoffer en anderzijds zijn deze rituelen de voorlopers geweest van de alchemie.

¹²⁰ Johannes 6.

¹²¹ Frazer 1995, 609 en Eliade: 'Zalmoxis'.

¹²² Eliade 1958, 362.

Eerst bespreek ik, aan de hand van Frazer's werk, de verwantschap van de vruchtbaarheidsrituelen met de scheppingsmythe. Later probeer ik duidelijk te maken dat het opus van de alchemist een technologische voortzetting is van de archaische vruchtbaarheidsrituelen.

De archaische mens wilde het paradijs te herstellen door de natuur te sacraliseren.

Dat werd gedaan door de natuur uitsluitend ritueel te 'bewerken' en te 'bekeran'.

Uit de vruchtbaarheidsrituelen leren we dat de archaische natuurbenadering in het teken staat van de verzameling en hereniging van de goddelijke offerresten die ten tijde van de schepping, door een soort oerknal, over de hele aarde zijn 'uitgezaaid'.

De planten maar later ook dieren en mensen leven en groeien door voedzame stoffen in de natuur op te sporen en via de voeding in zich op te slaan. Dit proces ging men later beschouwen als een onderdeel van de hereniging van de uitgezaaide offerresten; een hereniging, of zo men wil reïncarnatie, van het versplinterde godenlichaam waaruit de wereld werd geschapen.

In de levensbeschouwing van de archaische plantentelers bevorderden zij de natuurlijke processen van die reïncarnatie. Ik heb de indruk dat men reeds toen een idee moet hebben gehad van de werking der bodemnutriënten of mineralen. Men zag in deze 'leven gevende' stoffen de werkzaamheid van de goddelijke offerresten.

Die opvatting is traceerbaar in het groene herenigingopus van de plantentelers en ook in de latere voortzetting ervan door de kruidenkwekers, medicijnmengers en alchemisten.

De alchemist, zo blijkt uit de oude teksten van het nog te bespreken 'Hermetic Museum' zoekt naar een elixer die dezelfde nutriënten bevat als de goddelijke voedingsessentie die de archaische plantentelers in hun tuin verzamelden.

In beide gevallen gaat het mijns inziens om de 'stenen' of 'mineralen' die elke verhitting of verbranding kunnen overleven. Zij worden als onvergankelijke oerstof aan de bodem teruggegeven en blijken de nieuwe cyclus van het leven steeds weer te kunnen voeden.

Over het verband tussen de oude vruchtbaarheidsrituelen en de scheppingsmythe worden we uitvoerig geïnformeerd door Frazer's "Golden Bough" uit 1848.¹²³

Om te beginnen is het betrekkelijk eenvoudig in uiteenlopende mythologieën de mythen te vinden die verhalen over het offer van een god, halfgod of oerwezen.

Frazer bespreekt de bekende mythen over de dood van Egyptische en Griekse goden zoals: Osiris¹²⁴, Dionysis¹²⁵, Adonis¹²⁶, Attis en anderen.

Veel concreter en meer conform de historische gebeurtenissen zijn de verhalen over de vroegere koningsmoorden bij de primitieve volkeren.

Deze zogeheten regicide komt nog voor in historische studies van de afgelopen eeuwen¹²⁷.

Campbell toont ons in zijn 'Primitive Mythology' zelfs een kaart van Afrika, Midden Oosten en Azië, waarop de gebieden met regicide zijn aangegeven¹²⁸. De koningsmoord bestond in uiteenlopende culturen; omdat hij van alle gegadigden de hoogste in rang, en dus het meest God nabij was kwam de koning als eerste in aanmerking voor de herhaling van het scheppingsoffer.

¹²³ Frazer 1995.

¹²⁴ Frazer, 453-482.

¹²⁵ Frazer, 487-495.

¹²⁶ Frazer, 412-441.

¹²⁷ Frazer, 340-363, 495, 734.

¹²⁸ Campbell 1976a, 167.

Dat het ging om een voorrecht en niet om een straf blijkt het beste uit de historische verslagen die de conquistadores uit Midden Amerika meebrachten. De koningsmoord bij de Azteken was vergelijkbaar met de moord op de uitverkoren maagden bij de Maya's. In beide gevallen betreft het een begeerd voorrecht te worden aangewezen als 'slachtoffer' voor het jaarlijkse vruchtbaarheidsritueel. Pas na een jarenlange spirituele voorbereiding kon men als kandidaat in aanmerking komen. Essentieel bij deze keuze was de vrijwilligheid en de hoge spirituele status van het slachtoffer. Alleen de vrijwilligheid kon recht doen aan het zélfoffer-karakter van de primordiale scheppingsdaad die ritueel werd geïmiteerd. Deze voorwaarde kwamen we reeds tegen in de natuurmystiek die teruggaat tot op de scheppingsdaad.

Het nieuwe leven en de vruchtbaarheid zijn steeds gegrond in de zelfopoffering van de voorouder. Vaak is in de natuur de ouderdood of het ouderoffer de voorwaarde of zekerstelling van het nieuwe leven. De Feniks herrijst niet uit deze of gene as maar uit de eígen as.

De graankorrel kiemt alleen als hij zélf sterft; geen enkele plant vermag het zaaizaad van deze offerdood te redden. Jezus benadrukt de noodzaak van zijn dood door te verwijzen naar de stervende graankorrel.

In de latere rituelen zien we dit wezenlijke kenmerk van de zelfopofferingvoorwaarde een nieuwe vorm aannemen. De profanisering en ontheiliging brengt meer te weeg dan alleen een scheiding tussen het sacrale en het profane. Het sacrale ritueel ondergaat zélf een ontheiliging en ontwaarding zodra de profane mens aan de zelfopofferingprincipes wil ontsnappen.

De verklaring van de overgang van mensenoffers naar offers van dieren en planten is overigens veel complexer (en omstrede!) dan ik hier kan behandelen.

Duidelijk is wel dat de slachtoffers van de vruchtbaarheidsrituelen van lieverlee geen uitverkoren vrijwilligers meer zijn. De latere rituelen gaan volgens Frazer meer gebruik maken van slachtoffers die tot de laagste in rang behoren. Veroordeelde misdadigers¹²⁹, verliezers van kampen en duels¹³⁰ of meer in het algemeen een zondebok¹³¹ aan wie eenieder zijn gram of kwaal kan meegeven.

Overigens is ook deze overgang vaak moeilijk te analyseren omdat hetzelfde verschijnsel van de ene kant gezien een moord is en van de andere kant een vrijwillig zelfoffer. Bijvoorbeeld het zondebokmechanisme in het geval van Jezus' kruisiging; voor de Christenen is het een vrijwillig zelfoffer, maar de hogepriester zegt tijdens de rechtszaak: "beter dat één sterft dan dat het hele volk ten onder gaat".

Het offer heeft in dat geval meer van een executie dan van een serene eredienst. Het is enkel uit de totale culturele context op te maken hoe men deze overgang moet begrijpen.

De afschaffing van de offerdood hoeft geen verval van het uitgangspunt in te houden. Er zijn veel vormen van zelfopoffering waarbij geen mensenbloed vloeit. Zelfs het doden van dieren werd -in latere culturen - soms als zijnde te wreed van de hand gewezen. Maar veelal waren, na de misdadigers en krijgsgevangenen, de dieren de aangewezen plaatsvervangers voor de vroegere koningen, heiligen en helden.

Ook planten en hun producten zoals hout en vruchten kwamen in aanmerking voor plaatsvervangend 'slachtoffer'. Frazer spreekt ingeval van dieren en planten vaak van 'korengesteent'¹³²; veel

¹²⁹ Frazer, 715.

¹³⁰ Frazer, 551, 536, 543.

¹³¹ Frazer, 713.

¹³² Frazer, 579-581.

dierslachten¹³³ en plantverbrandingen¹³⁴ gingen door voor offer van de korengeest. Vaak waren het 'eerstelingen', maar soms juist de laatst geborene of de laatste plant van de graanoogst.¹³⁵ Er bestaan nog veel oude plattelandstradities rondom het zaaien en oogsten die zijn ontstaan uit het offeren van de korengeest. Zonder het expliciet te stellen, of zich zelfs maar bewust te zijn van de verwantschap met de scheppingsmythen blijkt men deze gebruiken noodzakelijk te vinden voor de vruchtbaarheid van het land. Dat laatste baseren we met name op het tweede aspect dat we hier bespreken: de bestemming van de offerresten.

Een eerste opvallend kenmerk van deze offerresten is, dat ze, behalve als direct of indirect eetbaar voedsel, ook worden gebruikt als meststoffen om de vruchtbaarheid van het land te verhogen. Dit verschijnsel lijkt zo oud en universeel dat het een cruciale functie in het hele systeem van de voeding moet hebben gehad.

Het vruchtbaarheidsritueel wordt op ontelbaar vele manieren voltrokken maar ongeacht de wijze van uitvoering eindigt het steeds met een verspreiding van de offerresten over de akkers waarop het voedsel wordt geproduceerd.

De aard en vooral ook de omvang van de rituele 'teraardebesteding' van de offerresten doen ons sterk vermoeden dat men toentertijd al een verband had gelegd tussen de hoeveelheden verspreide offerresten en de oogstopbrengst die hierop volgde.

Het was zelfs zo dat men beelden gebruikte voor de geofferde wezens en daarin het zaaizaad had opgeborgen¹³⁶. De beelden werden gemaakt van klei of rivierslib. Grote beelden werden na het offer in stukken geslagen en verkruid over de graanakkers te worden uitgestrooid. Ook werden kleine beeldjes van het zaaizaad in de ploegvoor begraven¹³⁷.

Het laat zich, -achteraf althans -, gemakkelijk verklaren waarom de planten en gewassen met veel offerresten een goede oogst voortbrachten. De klei was immers rijk aan de meststoffen fosfaat, kali en magnesium, maar vaak ook aan kalk, en in ieder geval aan de vaak zo schaarse sporenelementen. De offerresten waren inhoudelijk beschouwd dus uitstekende meststoffen voor de planten, en het lijkt mij zeer waarschijnlijk dat men dit verband proefondervindelijk al in een vroeg stadium heeft vastgesteld.

De verklaring waarover men beschikte was uiteraard niet chemisch of fysiologisch van aard. Zoals met de eerder genoemde werking van het medicijn werd ook hier de werking van de stof rechtstreeks in verband gebracht met de scheppingskracht van het oerwezen. Het maakte niet uit of een stof genezend dan wel voedzaam was, in beide gevallen wees het gunstig effect op de aanwezigheid van een goddelijk residu in de stof.

Mogelijk komen we te zijner tijd nog eens tot de bevinding dat we al dit soort verhalen ook kunnen omkeren en stellen dat de proefondervindelijk werkzaam gebleken nutriënten werden 'heilig' verklaard door ze te verheffen tot restanten van het opperwezen zelf.

Wat is immers voor de archaische mens belangrijker dan 'zo heilig te leven' dat de grootst mogelijke concentratie van voedingselementen in het lichaam zo gemakkelijk en natuurlijk mogelijk tot stand komt. De val van het paradijs lijkt in de meeste mythen op een veroordeling tot een zeer arbeidsintensieve vorm van voedselvoorziening; i.e. met veel ruwe grondstof en een lage concentratie voedzame essentie in het eten.

¹³³ Frazer, 586.

¹³⁴ Frazer, 526.

¹³⁵ Frazer, 476.

¹³⁶ Frazer, 808, 585.

¹³⁷ Frazer, 580.

Welke andere leefwijze dan de hier veronderstelde zou meer voor verheffing in aanmerking komen? En welk domein ligt het meest voor de hand als men op zoek gaat naar een zodanige verheffing dat het tot eerbiediging van de betreffende inzichten leidt?

Het gaat hier niet om inzichten die randverschijnselen van het leven betreffen; we hebben het over niets minder dan de basiskennis van de voeding en de geneeskunde.

Tegenwoordig weten we waar we terecht kunnen met vragen omtrent deze terreinen. De natuurwetenschap is het gezaghebbend instituut waarin het koren van het kaf wordt gescheiden en daar berust het gezag van onze kennis over landbouw en geneeskunde.

In het voorwetenschappelijk tijdperk had men niet de beschikking over de ons zo bekende autoriteit. Buiten het eigen erf behoorde alle autoriteit omtrent leven en gezondheid aan de religie of godsdienst.

Het is om die reden dat we veronderstellen dat de oertijdse plantentelers hun basisinzichten omtrent de voedselvoorziening voor misbruik en verval veilig stelden door ze onder te brengen bij het religieuze gezag. De religieuze autoriteit kreeg hierdoor vanouds de functie van het conserveren, beveiligen en overdragen van de elementaire biologische kennis. Omgekeerd is het beheer over deze kennis een zaak van leven en dood en dus alleszins statusbevestigend voor de betrokken instantie. (Dit gegeven kennende hoeft het ons niet langer te verbazen dat de natuurreligies van de primitieve volken onlangs door ecologen en theologen werden herontdekt als belangrijke inspiratiebronnen van religieus gemotiveerd natuurbeheer.)

De oertijdse voedingsleer en zijn rituele vormen van kennisoverdracht verwierven uiteindelijk misschien wel langs die weg de status van dogmatiek of zelfs godsdienst.

Is niet die zienswijze ook de meest voor de hand liggende verklaring voor het allesdoordringende en omvattende karakter van de archaische religie?

In dat geval betekent het dat de religie behalve op een openbaring 'van boven', zoals verhaald in de Heilige Schriften, ook berust op de natuurervaringen van het primitieve alledaagse leven.

De wetten van de voortbrenging, voortplanting en bereiding van voedsel werden in dat geval verheven tot een aparte, boven alles en iedereen verheven, status; die van de religie of godsdienst.

In geval deze opvatting juist is, hoeft het niet langer te verbazen dat de paleolithische of megalithische beschavingen tot in details een religieus karakter hadden.

Ik keer terug naar de offerresten van de vruchtbaarheidsrituelen.

Eliade stelt ondubbelzinnig: "This is the significance of the human harvest crops: the victim is put to death, cut up and the pieces strewn over the earth to make it fertile."¹³⁸

Net als in de eerder genoemde scheppingsmythe maakt Frazer melding van rituelen waarbij de offeraars lichaamsdelen eten¹³⁹. Soms wordt ook het bloed van de geofferde gedronken¹⁴⁰. Het vlees kan direct door de offeraars worden gegeten maar het komt ook voor dat het dient tot veevoer van huisdieren. Deze dieren worden later geslacht en door de offeraars gegeten.

Ingeval het offer bestaat uit planten, vruchten of brood worden de resten onder de adepten verdeeld en meestal geconsumeerd, soms echter gemengd in veevoer, compost of zaaizaad.

¹³⁸ Eliade 1978a, 33.

¹³⁹ Frazer, 478, 490, 493, 495.

¹⁴⁰ Frazer, 543, 733.

Vaak zijn de offerresten echter niet consumabel zoals in geval van botten en verbrandingsas. Toch zijn ook deze niet-eetbare offerresten altijd zeer begeerd. Die houding is mijns inziens te verklaren uit de proefondervindelijk 'bewezen' bemestingswaarde van deze stoffen.

Frazer's voorbeelden van rituelen die eindigen met de verspreiding van de offerresten over de graanakkers zijn ontelbaar. Niet alleen de niet-eetbare offerresten worden op het land gebracht. Ook vlees, haren, ledematen, bloed en slachtafval. Vaak wordt dit alles nog vermengd met mest, afval, compost, stro en andere oogstresten en verwerkt tot een grote berg. De Kelten maakten er zelfs kruisen en reuzen van die meer dan tien meter hoog konden zijn¹⁴¹.

De samenstelling van de begeerde mengsels offerresten: i.e. met mest, oogstafval en ander vruchtbaar materiaal als turf, kalk, mergel, slib etc. wijst er mijns inziens op dat men zich zeer goed bewust was van de opbrengstverhogende werking van deze ingrediënten.

In het volgende hoofdstuk zullen we deze zienswijze aan de hand van de Chinese plattelandsrituelen uitvoeriger onderbouwen.

Frazer beperkt zich hoofdzakelijk tot het opsommen van feitenmateriaal en als hij zich al een enkele keer waagt aan een verklarende interpretatie, valt hij al snel terug op een zienswijze die nooit veel bijval heeft gekregen. Zijn zienswijze is nogal ethnocentrisch en voor de dominerende antropologische stromingen niet langer relevant. Niettemin blijft Frazer's werk een goudmijn aan feitenmateriaal.

Ook voor mijn hypothese ,die stelt dat het de archaische mens vooral te doen is om de bodemvruchtbaarheid/mineralen en/of voedingsnutriënten van de offerresten, leent Frazer's werk zich uitstekend.

Zo blijkt dat de beoefenaren na afloop van de rituelen de asresten verstrooiden over de voedselproducerende akkers¹⁴² ; maar ook dat men een groeiversnelling van het gewas beoogde¹⁴³ en zelfs dat de offeras ziektebeschermend¹⁴⁴ en kwaliteitsbevorderend¹⁴⁵ was voor voedselgewassen.

De beschrijvingen van Frazer over deze onderwerpen wijzen allen in dezelfde richting: namelijk dat de archaische mens het bovennatuurlijke steeds verbindt met het natuurlijke van de (bodem)vruchtbaarheid en de plantenteelt.

Er is een discussie geweest over de wetenschappelijke uitleg van de bodemgoden en latere landbouwgoden¹⁴⁶. Dat het niet om Moeder Aarde als gods idee maar wel degelijk om haar vruchtbaarheid was te doen blijkt uit "the earth cradles tiny babies were put to sleep in direct contact with the earth or with the bed of ashes, straw and leaves their mothers made for them." ¹⁴⁷

Voor het gebruik van de as in de matras van de babywieg wijst er op dat het te doen was om de minerale vruchtbaarheidssubstantie van de Tellures Mater. Stro en bladeren laten zich anderszins verklaren maar de as zeker niet. Kennelijk zag men de as als geconcentreerde bodemvruchtbaarheid die de gezondheid van de mens kon bevorderen. Hoe het fysiologisch en voedingskundig allemaal in zijn werk ging wisten de oertijdse telers uiteraard niet; vandaar dat men ook waarde toekende aan het uitwendig lichamelijk contact met de dragers van de vruchtbare stoffen.

¹⁴¹ Frazer, 808.

¹⁴² Frazer, 541, 543, 478, 495, 659-661.

¹⁴³ Frazer, 617.

¹⁴⁴ Frazer, 613, 822.

¹⁴⁵ Frazer, 807-808.

¹⁴⁶ Eliade 1958, 245-262.

¹⁴⁷ Eliade 1958, 249.

Dieterich: "Die menschliche Handlung ist der magische ritus, der die Erde zwingt zur Fruchtbarkeit. Und umgekehrt, die Erde allein kan bewirken, das Menschen fruchtbar werden."¹⁴⁸.

In latere rituelen ging men zoals hiervoor betoogd van het inzicht uit dat die vruchtbaarheid via het voedsel in het lichaam werd opgenomen.

Voor zover ik bij Eliade heb kunnen nagaan is nooit gepoogd de landbouw historisch te analyseren vanuit de veronderstelling dat de goden als dragers van de minerale vruchtbaarheid werden beschouwd. Maar hij twijfelt niet aan de verbinding tussen vruchtbaarheidsgoden en gewasgoden(godinnen): "But the theophany of the soil never totally disappeared from the picture of 'mothers' or earth divinities'. Agricultural divinities took the place of the primitive divinities of the soil but this substitution did not involve abolition of all the primeval rites."¹⁴⁹

Wel blijft Eliade tot in zijn laatste boeken herhalen dat de neolithische revolutie een veel grotere impact moet hebben gehad op de levensbeschouwing dan we ooit hebben vastgesteld¹⁵⁰: "In fact, the discovery of metals and the progress of metallurgy radically modified the human mode of being in the universe.... The metals opened for him a new mythological and religious universe.

A similar, though even more radical, modification was effectuated through the discovery of agriculture But no less important are the 'spiritual' consequences of the discovery of agriculture. A new world of meaning was grasped through agricultural work. A number of analogies and homologies suggested themselves 'naturally' The early farmer expressed his specific mode of being in the world through plant symbolism and in vegetal terminology....

The symbologies, mythologies, and rituals accompanying these technological discoveries played a no less important role in shaping post-Neolithic man than did the empirical discoveries themselves."¹⁵¹

Misschien zouden we de betekenis van de neolithische omwenteling voor de religie beter kunnen onderzoeken door uit te gaan van de hypothese dat de landbouw zelf dienst deed als een weg van paradijselijke terugkeer. Zo'n terugkeerritueel laat zich immers het beste verklaren vanuit de veel voorkomende scheppingsmythen waarin het goddelijke oerlichaam zich versplintert. Vanaf het moment van verstrooiing zijn die splinters, als vruchtbare bodemmineralen over de wereld verspreid, en moeten volgens strak omschreven rituelen (van agrarische voortbrenging en voedselbereiding) herenigd worden om het paradijs (of goddelijk oerlichaam) terug te brengen.

In de geschiedenis van de alchemie komen ook teksten voor die beter verstaanbaar worden zodra we uitgaan van de gedachte dat het de alchemist, net als de archaïsche plantenteler, te doen was om de hereniging van de goddelijke bodemmineralen tot een gereïncarneerd goddelijk wezen.

Het opus als versnelling van de evolutie

Nu we ons een idee hebben gevormd over het stichtingsoffer van de schepper begrijpen we het alchemistisch geloof in het bestaan en verblijf van de goddelijke offerresten in de materie.

¹⁴⁸ Dieterich, A. 1905(1967) Mutter Erde. Ein Versuch über Volksreligion. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt. 98.

¹⁴⁹ Eliade 1958, 261.

¹⁵⁰ Eliade 1978a, 177, 181-182.

¹⁵¹ Eliade 1978a, 181-182.

Met zijn opus probeert de alchemist de goddelijke essentie uit de stof vrij te maken en het primordiale goddelijk lichaam te reïncarneren; daarbij de processen volgend die in de natuur liggen besloten. Zijn opus bestaat erin deze natuurlijke processen te simuleren en waar mogelijk te bespoedigen.

Achter het streven ligt een doelstelling die lijkt op die van de evolutiebiologen; dat is de voortgang en opgang van mensheid en natuur technologisch te bevorderen.. Ook al staat de profane biotechnologie van de tegenwoordige genetische ingenieurs lijnrecht tegenover de sacrale oertijdse rituelen, de vooruitgangsdoelstelling is gebleven.

De diepste wortel is het eschatologisch streven naar herstel van het paradijs.

De oude leringen vatten dit streven in analoge terminologie als het scheppingsgebeuren. Men spreekt over de reïncarnatie van het primordiale oerwezen en bedoelt daarmee het terugkeren van het natuurlijk substraat of lichaam van dit oerwezen en dat is het paradijs.

Met de versnelling van natuurlijke processen wil men de evolutie naar de eindtijd versnellen; een evolutie die gestalte krijgt in de werken die de goddelijke offerresten herenigen.

In de archaïsche tijd werden alle belangrijke processen en wetten van de natuur binnen het kader geplaatst van die heilige doelstelling; de hereniging van de offerresten.

We moeten -volgens bijvoorbeeld Eliade- deze gedachte steeds op de achtergrond aanwezig veronderstellen om te kunnen begrijpen hoe de archaïsche mens denkt en werkt.

De ontginning en bewerking van land, de domesticatie van planten en dieren, de ontwikkeling van gereedschappen en werktuigen, de bouw en inrichting van dorpen en huizen, kortom alles stond in het metafysische kader van de terugkeereschatologie.

Paradoxaal genoeg klinkt de archaïsche "terugkeer" als het tegendeel van vooruitgang en evolutie, maar dat is een gevolg van de veronderstelling dat het Kómente Rijk gedacht wordt eruit te zien als het aardse paradijs in illo tempore.

De moderne westerse mens die middels zijn (bio)technologie en eugenetica aan de vooruitgang werkt, gelooft impliciet aan de maakbaarheid van het materiële paradijs. Dit 'materialisme' is mogelijk een gevolg van de keuze op de omslag van de drempel sacraal-profaan. De basis van de archaïsch sacrale technologie was hetzelfde als de basis van de moderne profane vooruitgangstechnologie. De omslag van het sacrale naar het profane is het technologisch analoog van de omslag van de elixerhostie naar het elixergoud in de alchemie.

Misschien is onze technologie ook te vergelijken met de keuze van sommige alchemisten voor de geestverruimende drug. Met die drug probeert hij immers de natuurlijke mystieke ontwikkeling over te slaan en een directe sprong naar het paradijs der onsterfelijken te maken.

De druggebruiker probeert de moeizame natuurlijke ontwikkeling kort te sluiten door een kunstmatige elixer te maken die hem direct de (pseudo-)paradijservaring levert.

In de mythologie treffen we veel voorbeelden aan van goedwillende zwakkelingen die de natuurlijke weg niet kunnen volbrengen. Dit zijn degenen die van de 'verboden vrucht' eten; dat is de vrucht van de verboden paradijsboom. De boom waarvan wordt gezegd dat de vruchten onsterfelijkheid geven en 'Gode gelijk' maken. Iedere druggebruiker weet echter dat deze gelukservaring van korte duur is. Dit eten van de verboden vrucht is de prototypische dwaling die de mens vanouds waarschuwt voor de dreigende profanisering die overal en altijd op de loer ligt. De moderne technologie heeft indertijd die korte weg naar het bereiden van de elixerdrug gekozen en de sacrale weg verbannen tot reservaatfunctie. Thans beginnen we ons bewust te worden van de inhoud van deze kunstmatige drug. Het materialisme verschaft geen spirituele bevrediging omdat de sacrale component niet meer aanwezig is in het onnatuurlijk elixer van de profane technologie.

De heiliging en verheffing van 'de natuurlijke weg' moeten we zien als een oproep tot eerbiediging van de ontwikkelingsweg waaruit de mens is voortgekomen. Alleen door zich aan het natuurlijk voorbeeld te houden eerbiedigt men de bereidingswijze van het elixer. De onnatuurlijke drugsbereiding is als een greep naar de verboden vrucht.

Voor een juist begrip van de alchemie is er dus alles aan gelegen erachter te komen hoe de bereidingswijze zuiver i.e. sacraal kan blijven. De werking van het elixer of de vrucht is immers afhankelijk gesteld van de bereidingstechniek. Dat kan niets anders betekenen dan dat de leefwijze van de beoefenaar een bepalende factor is voor de inhoud en werking van het uiteindelijk elixer.¹⁵²

Voorheen zagen we reeds dat Jung ons wijst op de alchemistische lezing van de christelijke eredienst. Hij maakt duidelijk dat het elixer niet automatisch bijdraagt aan de onsterfelijkheid. Het brood moet geconsacreerd worden tot hostie alvorens het de gebruiker 'eeuwig leven' geeft. We kunnen daaruit opmaken dat ons dagelijks brood al lang niet meer voldoet aan de bereidingswijze van het elixer. Was dat wel het geval, dan zou er geen eucharistie en consecratie nodig zijn om de goddelijke essentie er alsnog in te brengen.

Ten tijde van de archaïsche mens was elke akker nog een altaar en elke graankorrel een hostie. In het Latijnse woord 'cultor' treffen we die verwantschap nog aan. Het woord Cultor betekent niet alleen iemand die het land bewerkt maar ook iemand die de eredienst van het altaar celebreert. Het sacrale karakter van de archaïsche teelttechniek is via rituelen gereduceerd tot een altaardienst van de zondag; de doordeweekse werken van het land, de fabriek en de keuken zijn geprofaniseerd. Daarmee is het product van deze werken ontheiligd. De 'gelovige' denkt dit proces van ontheiliging te kunnen compenseren met de communie of het avondmaal.

Jung ziet hier niet zo'n probleem want hij denkt dat het natuurlijk uitwendige opus karakter een kwestie is van projectie. Daardoor is zijn uitleg van de goddelijke essentie in de stof voor ons een probleem. Wat hem betreft is die essentie slechts een product van de menselijke verbeelding en een naïviteit van de archaïsche mens. Hij interpreteert het alchemistisch verlossingswerk op een moeilijk navolgbare wijze omdat hij in de oude teksten en afbeeldingen van het opus iets legt dat alleen in het conceptuele kader van de abstracte psychologie bestaat.

Jung komt door zijn projectietheorie tot een ontleding van het ene verlossingsproces in twee componenten. De verlossing van God uit de materie enerzijds en de verlossing van de adept in het opus der individuatie anderzijds.

De oude leringen daarentegen stellen juist de onverbreekelijke eenheid van deze twee componenten voorop. Die eenheid houdt in dat het arbeidsethos van de adept ten tijde van de elixerbereiding sacraal is gericht, d.w.z. gericht op de paradijselijke terugkeer. Alleen in dat geval ontsluit zijn bereidingstechniek de goddelijke essentie, die ten goede komt aan zijn persoonlijke spirituele ontwikkeling.

De idee van de lapis-christus is in dat geval als de hostiesteen. Omdat de goddelijke essentie de minerale nutriënten betreft komen deze zowel voor in de voedingssubstantie van het brood als in het moedermateriaal van de bodemvruchtbaarheid, i.e. in de steen. Door van de godheid of heilige

¹⁵² Plinius geeft in zijn 'Naturalis Historia' het voorbeeld van de Heilige Ethiopische wierooktelers. Een kaste van slechts een paar duizend families bezat het voorrecht van de inzameling van de wierook. De inzamelaars moesten waken over hun zuiverheid en het aanraken van lijken en vrouwen was hen verboden. [Cl.1106](#)

een beeld te maken (van een bepaalde steensoort met een hoog gehalte aan voedzame mineralen) koppelde men de devotie aan de agrarische praktijk.

In de sacrale steen is de goddelijke essentie geconcentreerd en die bezorgt de adept zijn spirituele voeding.

"De christen ontvangt ten gunste van zichzelf persoonlijk en van zijn levensomstandigheden in de ruimste zin de vruchten van het misoffer. De alchemist daarentegen ontvangt de 'vruchten van de boom der onsterfelijkheid' niet alleen voor zichzelf, maar in eerste instantie voor de koning of de koningszoon, voor de voltooiing van de gezochte substantie. Hij heeft weliswaar deel aan de 'vervolmaking', die hem gezondheid, rijkdom, verlichting en heil brengt, maar aangezien hij niet degene is die verlost moet worden, maar zélf God verlost, gaat het hem er in de eerste plaats om de substantie te vervolmaken."¹⁵³

"Alchemisten trokken parallellen tussen de 'Steen der Wijzen' en Christus. De auteur van Gloria Mundi noemt de steen het aardse tegenbeeld van Christus. De schrijver van Sophic Hyrolith zegt hetzelfde iets uitvoeriger: 'De aardse steen der wijzen is het ware evenbeeld van de ware geestelijke en hemelse steen, Jezus Christus'."¹⁵⁴

Voor de christelijke alchemisten in de middeleeuwen was het niet moeilijk zich een voorstelling te vormen van het 'mirakel' der transsubstantiatie in de mis. De hermetische traditie beschikte immers al eeuwen lang over het elixerconcept van de 'steen der wijzen' die z'n vinder geluk en eeuwig leven verschaft. De christelijke en hermetische tradities laten zich gemakkelijk verenigen.

Het opuskarakter van de mis (-denk aan het 'opus divinum' van Benedictus-¹⁵⁵) en het alchemistisch werk culminereren in een elixer die eeuwig leven geeft. Maar, zo zou men kunnen tegenwerpen, we kunnen niet zomaar brood in stenen veranderen. Dat is juist, maar de oude pseudo-natuurwetenschap en de betekenis der archaische rituelen verschaffen ons het inzicht de steen in het brood te identificeren. De 'stenen' (mineralen, metalen, as, zout, oerstof) zijn de dragers van de essentie, de goddelijke offerresten. En de evolutiegang der natuur leert ons de processen die de offerresten extraheren en herenigen.

De alchemist onderzoekt en simuleert de processen van de natuurlijke hereniging. Hij is als een evolutiekundige 'avant la lettre' die toeziet hoe de natuur de goddelijke mineralen uit de diaspora weer bijeenvoegt. De plantenwortels verzamelen mineralen uit de grond en de mens versnelt de inzameling door de fysiologische filtermechanismen van zijn lichaam.

".... then (the ores) grow slowly as though in obedience to some temporal rhythm other than that of vegetable and animal organismsBy accelerating the process of the growth of metals, the metallurgist was precipitating temporal growth: geological tempo was by him changed to living tempo."¹⁵⁶

De natuurlijke evolutie biedt de mens het sacrale voorbeeld van versnelling en concentratie der goddelijke mineralen. "But strong in the conviction that they were working in conjunction with God, the alchemists considered their work as a perfecting of Nature, tolerated if not encouraged by God ... The alchemists were not of course all aware that their 'work' did the work of Time. But this is not

¹⁵³ Jung 1985b, 124.

¹⁵⁴ Coudert, 1984, 88.

¹⁵⁵ Jung 1985b, 83.

¹⁵⁶ Eliade 1978a, 42.

important: the essential point is that their work, transmutation, involved in one form or another, the elimination of Time."¹⁵⁷

De alchemist zag dat de geologische processen van de mineraalverlossing duizenden malen langer duurden dan in de plantaardige groei en in de spijsverteringssystemen van dier en mens. De evolutie genereert zelf kennelijk ook processen die de factor tijd bespelen en comprimeren. De alchemist volgt dit natuurlijk beeld.

"... we are obliged to admit, and freely confess that in the mineral kingdom, as well as in the vegetable and animal kingdoms, Nature seeks and demands a gradual attainment and perfection"¹⁵⁸ In die perfectionering van de filterprocessen identificeert de alchemist zich met de natuur, voor de plantenteler is het werkterrein echter anders dan voor de metaalsmelters.

"Plants and trees, with all that they produce, may be consumed by fire, and leave nothing behind but the dust out of which they are made, and the salt which at the first creation of their species they received from Nature."¹⁵⁹

Het vuur is de scherprechter over goed en kwaad, voedzaam versus vergankelijk; alleen de vuurbestendige mineralen, 'zouten', 'overleven' dit louteringsproces, en daarom stelt de alchemist dat het zout in de aanvang der tijden van God(s lichaam) zelf afkomstig is.

"Hence every true disciple of wisdom may gather that the substance of the Stone is to be obtained neither in the animal nor in the vegetable world, seeing that both are combustible. We must therefore look for it among incombustible things, that is to say in the mineral world, and thence only can we prepare it. Since then, the Stone of the Wise is mineral We must further ask in which of all these (clay, earth and metals) it is contained."¹⁶⁰

Alchemistische bewerking van bodem en metaal

Om te begrijpen waar het de alchemie om te doen is, moeten we niet, zoals voor de hand ligt, de chemische inzichten ervan natrekken, maar bedenken dat de alchemist zich een hoger doel stelde: Eliade: 'to change one's own mode of being'¹⁶¹; i.e. 'a very old dream of homo faber: collaboration in the perfecting of matter while at the same time securing perfection for himself'¹⁶².

Om deze binnen-buiten correspondentia tussen de veredeling van de omgevingsnatuur en de verheffing van de menselijke natuur aan te tonen doet Eliade een beroep op de Aziatische tradities die vertrouwd zijn met dit verband¹⁶³.

Deze correspondentia is essentieel voor het juist verstaan van de alchemistische doelstelling.

Als we met dit principe geen rekening houden trappen we in de val van het aloude misverstand dat alchemie niets meer is dan een 'goldrush' middels het chemisch laboratorium; en dan missen we de natuurmystieke dimensie: 'namely how Nature may be seen and recognised as coming from God and God in Nature'¹⁶⁴.

¹⁵⁷ Eliade 1978a, 171.

¹⁵⁸ HM I, 1991 (1678), 19.

¹⁵⁹ HM I, 20.

¹⁶⁰ HM I, 21.

¹⁶¹ Eliade 1978a, 183.

¹⁶² Eliade 1978a, 169.

¹⁶³ Eliade 1978a, 160 (India).

¹⁶⁴ Eliade 1978a, 165.

Deze natuurmystiek leert dat de alchemisten geen chemici pur sang zijn maar in het diepst van hun hart : ' holy men who have tasted the First Fruits of the Resurrection in this life and have had a foretaste of the Celestial Country.'¹⁶⁵

In het slothoofdstuk van zijn 'The Forge and the Crucible' trekt Eliade enkele belangrijke conclusies. Zonder precies aan te geven waarom, besluit hij dat de industriële revolutie ten aanzien van de arbeidssecularisatie iets heeft blootgelegd dat reeds zijn aanvang nam met de agrarische revolutie 8000 jaar eerder.

In 'First Sunday after the War' schrijft Miller dat de afschaffing van de machine aanstaande is zodra de mens: 'het geheim doorgrondt dat hem aan de schepping bindt'. Dat geheim zou m.i. kunnen zijn de 'reëntchantment of labor'. Eliade wijst op de 'secularisatie van de arbeid als zijnde een open wond in het lichaam van de moderne maatschappij'¹⁶⁶. Het alternatief uit het verleden is het geritualiseerde werk: 'liturgical activity identifiable with craft rites'¹⁶⁷.

Daarvoor kunnen we terecht bij de alchemist die het werk voortzette van de primitieve mens: 'for whom Nature was the source of sacred revelations and work a rituel'¹⁶⁸.

Het rituele karakter van het alchemistisch opus grijpt terug op de oertijdse ambachten en tempelgilden; geen wonder want dit waren waarschijnlijk de opvangcentra van de eerste geürbaniseerde plantentelers. De sacraliteit van het rituele werk hangt samen met de ideeën die de smeden hadden over de herkomst en functie van de metalen.

Metalen en mineralen zijn net als landschap en planten afkomstig van het oerwezen.

Het 'they take their birth from the primordial giant' is exemplarisch voor de scheppingsmythen waarop deze rituelen zich baseren. Ook de metalen en mineralen worden geacht rechtstreeks te zijn voortgekomen uit het lichaam van het oerwezen: 'the theme of metals born from the limbs of a divine being appears as a variant of the same central motif'¹⁶⁹.

Hij wijst op mythen en rituelen in verschillende delen van de wereld. O.a. Gayomart: 'when he died the eight kinds of mineral of metallic nature came forth from his different members'¹⁷⁰.

Er is een grote overeenkomst in de mythen en rituelen van de plantentelers en die van de metaalbewerkers. Niet alleen is de essentiële grondstof, de materia prima, van dezelfde goddelijke herkomst, ook is er een grote overeenkomst in de betekenis van de offers.

Deze offers moeten het welslagen van het proces bevorderen. "Just as sacrifices to promote harvest, reiterate symbolically the self-sacrifice of the supreme being, who aborigine had rendered possible the appearance of grain, so the sacrifice of a human being during metallurgical operations is intended to imitate a mythical model."¹⁷¹

'...Sing-bonga (Supreme Being Assur) offered himself. He penetrated to the interior of the furnace, which was at white heat, and the days later emerged with gold, silver and precious stones. At the instigation of the god the smiths did likewise The wives continued their task until the smiths had

¹⁶⁵ Eliade 1978a, 166.

¹⁶⁶ Eliade 1978a, 178.

¹⁶⁷ Eliade 1978a, 174.

¹⁶⁸ Eliade 1978a, 174.

¹⁶⁹ Eliade 1978a, 68.

¹⁷⁰ Eliade 1978a, 69, 33.

¹⁷¹ Eliade 1978a, 68.

been completely reduced to ashes. And as they then asked what was to become of them, Sing-bonga changed them into" bhut", spirits of the hills and rocks."¹⁷²

"In this matter we have to emphasize above all the motif of human sacrifice associated with metallurgy, In the eyes of the neighbouring populations the Assur smiths found in the burning coals of their furnaces a death well merited because they had affronted and irritated the Supreme GodThe smelting of metal is regarded as a sinister operation requiring the sacrificing of a human life.....the same negative and pessimistic attitude which is present, for example, in the theory concerning the Iron Age is regarded as at once the most tragic and most debased"¹⁷³

Het smelten van erts en de extractie van metalen was een belangrijke stap in de technische vooruitgang van de mensheid. Hoewel minder gericht op de primaire levensbehoefte en derhalve niet zo ingrijpend als bijvoorbeeld de uitvinding van de landbouw, was de metallurgie het begin van een grote historische omwenteling. Het hoeft ons dan ook niet te verbazen dat, net als daarvoor de landbouw, ook dit terrein van nieuwe natuurkennis een beroep deed op de religieuze autoriteit om de kennis voor de volgende generaties te conserveren en door te geven.

De wijze waarop de inzichten werden geheiligd en veilig gesteld voor degeneratie lijkt dan ook veel op die elke we van de plantentelers kennen. Het begeerde ingrediënt van de grondstof werd geassocieerd met het lichaam van de Schepper(bv van een meteoriet); en de werkwijze van de extractie en raffinage verheven tot een heilig ritueel.

Dit verklaart waarom in de oude mythen het werk van de smeden vaak op eenzelfde niveau van heiligheid staat als dat van de plantentelers.

- Meteorieten

Meteorieten zijn altijd een boeiend raadsel geweest voor de mens.

Het onderwerp van de erts die rechtstreeks uit de hemel vallen leent zich in dit verband bijzonder goed voor een uitleg van de goddelijke herkomst van deze mineralen en metalen.

De oudste 'ijzeren' voorwerpen werden gemaakt van meteorieten.

Ten opzichte van houten en stenen gereedschappen boden de hoogwaardige metaaleigenschappen enorme mogelijkheden. Dit inzicht verdiende ten volle de hoogst mogelijke status en werd derhalve aan God zelf toegeschreven. Deze herkomst was voor iedereen evident; de steen was immers uit de hemel op de aarde gevallen: 'it comes from above, it can perform miracles'¹⁷⁴.

"This would suggest why so many meteorites were worshipped or identified with a deity."¹⁷⁵

Omdat de eerste voorwerpen van het meteorietenmetaal in het stenen tijdperk zo'n indrukwekkende eigenschappen bezaten werden de eerbiedwaardige smeden, die deze hemelse producten konden maken begrijpelijkerwijs gezien als hemelse vaklieden.

De latere smeden waren in staat in hun ovens het aardse materiaal te zuiveren en te harden. Omdat hun producten de eigenschappen der hemelse meteorieten konden benaderen werden de smeden als hemelverwante ambachtslieden beschouwd. Hun kunst was van bovennatuurlijke of hemelse aard want zij leverden hetzelfde materiaal als de goden die de meteorieten in hun hemelse smederij hadden gemaakt.

"The smith becomes the principal agent in this spread of myths rites and metallurgical mysteries."¹⁷⁶

¹⁷² Eliade 1978a, 66.

¹⁷³ Eliade 1978a, 67.

¹⁷⁴ Eliade 1978a, 28.

¹⁷⁵ Eliade 1978a, 20.

¹⁷⁶ Eliade 1978a, 25.

"Henceforth science and labour are to do the work of Time."

"Alchemy has bequeathed much more to the modern world than a rudimentary chemistry; it has left us its faith in the transmutation of Nature and its ambition to control time. But modern science could only come into its own by divesting Nature of these sacred attributes. Scientific phenomena are only revealed at the cost of the disappearance of the hierophanies. Industrial societies have nothing to do with the liturgical activity identifiable with craftsmen."¹⁷⁷

"The secularization of work is like an open wound in the body of modern society."¹⁷⁸

"For they proclaimed that man can achieve things better and faster than Nature The temptation was too great to resist But the price had to be paid. Man could not stand in the place of Time without condemning himself implicitly to be identified with it without now having at his disposal the liturgical dimension which in other societies made work bearable man feels the implacable nature of temporal duration the role of Time, exhausting himself by so doing and becoming a uniquely temporal being."¹⁷⁹

Smeden versus Plantentelers

Op het eerste gezicht lijken smidse en platteland totaal verschillende terreinen, maar de primitieve volken en de geschiedenis van de archaische tijd leren anders.

De heilige smeden van veel Afrikaanse stammen worden zelfs vereerd als een soort 'groene' Messias die de kunst van de plantenteelt aan de mens heeft geopenbaard. Volgens Eliade zijn de smeden en metaalsmelters vooral met de landbouw verbonden middels de gereedschappen en werktuigen. "In Angola the hammer is venerated because it forges the instruments necessary to agriculture."¹⁸⁰ "It is the knife that carries out the job of keeping away demons. In north-east Europe articles of iron protect crops not only against the vagaries of the weather but also against spells and the evil eye."¹⁸¹

Eliade geeft een groot aantal voorbeelden waaruit blijkt dat de smeden de grote beschermheiligen zijn van de oogst.

"...The Ancestor Smith built in heaven a granary.... This granary, built of celestial earth, was afterwards brought down to earth by the First Smith, where, as it dispersed, it became organized. It was also the celestial First Smith who invented fire and taught man agriculture and the domestication of animals."¹⁸²

"... among the Bolos (Volta) according to the myths, the First Smith, son of the supreme God, came down to earth and revealed to humans the use of fire, the domestication of animals and agriculture; the smith plays an important part in religions and social life -he is the master-instructor in initiation ceremonies, he is prophet and divine and among the Somons, Bambara fishermen (a cosmogonic myth attributes to the primordial smith the role of collaborator in creation ... "¹⁸³

" The First Smith revealed not only fire and the means of preparing food by cooking but also the art of building houses, the sexual behaviour necessary for procreation

¹⁷⁷ Eliade 1978a 174.

¹⁷⁸ Eliade 1978a, 178.

¹⁷⁹ Eliade 1978a, 176.

¹⁸⁰ Eliade 1978a, 29.

¹⁸¹ Eliade 1978a, 28.

¹⁸² Eliade 1978a, 93.

¹⁸³ Eliade 1978a, 94.

The smith is a rain maker and can bring war to a successful conclusion ...Among the Yoruba, it was Ogun, the First Smith, who forged the first weapons taught hunting¹⁸⁴

De status van de smeden had zeker ook te maken met hun status van onoverwinnelijkheid. Deze verwierven zij dankzij de hoge metaalhardheid van hun ijzeren wapens Maar tegelijk is dit gegeven niet los te zien van het geloof in de goddelijke bemiddeling en bescherming die men achter/in de materiaalkwaliteit veronderstelde.

Tegenstanders met houten wapens en leren beschermkleding moesten uiteraard onderdoen voor de metalen uitrusting. ". a sword of meteoric iron becomes invulnerable in battle and assured of overcoming all his opponents."¹⁸⁵

Maar naast de status van onoverwinnelijkheid was er een concreet praktisch aspect: de smeden leverden een grote bijdrage aan de landbouw doordat ze gereedschap konden vervaardigen waarmee een flinke areaalvergroting en/of tijdsbesparing mogelijk werd.

Vooraf het snijdgereedschap, -en de oogstwerktuigen die daaruit ontstonden -, leverden een aanzienlijke verhoging op van de arbeidsproductiviteit. De hamer waarmee de smid zijn gloeiende voorwerpen tot dit waardevolle gereedschap omsmeedde werd dan ook hét symbool van zijn uitzonderlijke vermogens. "The hammer becomes the emblem of powerful gods, the gods of the storm. This enables us to understand why these storm gods and the gods of agricultural fecundity are sometimes conceived as smiths gods. In his capacity as smith this god defends man and his crops It is the heavenly smith who fills the role of civilizing hero; he brings down grain from heaven and reveals agriculture to mankind."¹⁸⁶

Ook al bestond de plantenteelt van de vrouwen met hun simpele houten gereedschap beslist veel eerder dan het 'ijzeren' landwerk van de man, toch lijkt de laatste met de eer te gaan strijken. Het wijst onder meer op de behoefte van de geschiedschrijvers de uitvinding van de metallurgie op te trekken aan het domein waarvan de goddelijke status al lang onbetwistbaar was: de plantenteelt. "All the mythology woven around agrarian fertility, metallurgy and work is moreover, of relatively recent origin. Of later date than pottery and agriculture, metallurgy is set in the frame work of a spiritual universe where the heavenly god, who was still present in the ethnological phases of food-gathering and small-game hunting, is finally ousted by the strong God, the fertilizing Male, spouse of the terrestrial Great Mother. It is known of course, that on this religious plane, the conception of a 'creatio ex nihilo', accomplished by a supreme heavenly deity, has been overshadowed and superseded by the idea of creation to that of procreation It is important to grasp the significance of the novelty represented by the idea creation is effected by immolation or self-immolation creation or fabrication will be inconceivable without previous sacrifice."¹⁸⁷

De overstap van 'creation' naar 'procreation' was een overstap van 'creatio ex nihilo' naar creatie d.m.v. voortplanting. Dat is een overgang van een onafzienbaar veraf gelegen beeld van God naar het nabije godsbeeld. De onzichtbare en moeilijk voorstelbare schepper komt als het ware dichterbij door het beeld van de zichzelf offerende schepper. Mens en natuur worden tot nageslacht van een schepper die zich in die voortbrenging zelf heeft geofferd om het nieuwe leven mogelijk te maken. De afstandelijke demiurg is een onaantastbare verre god.

De offerende schepper is echter alomtegenwoordig; zelfs in de planten, metalen en mineralen en er is niets waarin zijn offerresten niet aanwezig zijn.

¹⁸⁴ Eliade 1978a, 95.

¹⁸⁵ Eliade 1978a, 28.

¹⁸⁶ Eliade 1978a, 30.

¹⁸⁷ Eliade 1978a, 30-31.

Met dit scheppingsmodel van de 'procreation' (de voortplanting) krijgen de natuurlijke groei en voortplantingsprocessen een eeuwigheidswaarde en sacraliteit. Veel mythen benadrukken dat het terrein van de seksualiteit en voortplanting in dienst staat van de hemel.

Ook de voortplanting en groeiprocessen in de grond en in de tuin zijn dan te beschouwen als een heilige activiteit. Ook afgeleide technieken en praktijken -zoals enten, fokken, kruisen, bestuiven¹⁸⁸ e.d. moeten geëvalueerd worden in dienst van die grote Procreatie: de heilige evolutie.

De 'werkers' van dit landwerk zijn als eredienscelebranten. Het landwerk plaatst de landman als het ware op een altaarakker waar hij samenwerkt in de grote Procreation en Hiërogamie van de schepping.

De metallurgie van de heilige smeden heeft voor de alchemie een soortgelijke betekenis als voor de vroege plantentelers. De smeden leverden behalve het gereedschap, ook de vaten waarin de alchemist de natuurlijke processen nabootst.¹⁸⁹

"De heilige kunst van het metaal smelten treffen we aan in het Taoïsme."¹⁹⁰

De vaten waren indertijd veel belangrijker dan wij ons thans kunnen voorstellen. Het vat moest iets wezenlijks bijdragen aan zijn inhoud. Schipper wijst erop dat het fabriceren van goud aanvankelijk was bedoeld om er alchemistische vaten van te maken. "Dit vat moest dan uit zichzelf aan zijn inhoud geestelijke kracht geven."¹⁹¹

"Iff plates and bowles are made of vermilion gold and used for drinks and eating they will produce Fullness of Life."¹⁹²

De uitwerking van het vat op de inhoud was omgeven met magische voorstellingen die veel lijken op het aura dat hangt rondom de wapens van de onoverwinnelijke helden.

Het is tegen deze achtergrond dat we ons kunnen voorstellen hoe het fabriek van goed boerderij- en keukengereedschap werd gezien als een bringer van bovennatuurlijk heil. Men heeft ongetwijfeld gedacht dat het gebruik van bepaalde gereedschappen een positieve uitwerking had op de groei, bescherming en kwaliteit van het voedsel dat ermee werd geproduceerd.

We zullen verderop zien dat dit principe, van de invloed van de techniek en de technische middelen op de inhoudelijke kwaliteit van het product, doorheen de hele alchemistische traditie belangrijk blijft.

De alchemisten vergeleken hun reactorvaten met een baarmoeder waarin elixers op dezelfde manier groeien als het embryo in de moederschoot. De mineralen en metalen moesten in de ovens en ketels evolueren naar hun hoge (edel) metaalgehalte op dezelfde manier als de ertsen geologisch evolueren in de aardse baarmoeder. Door het reactorvat als een baarmoeder te zien begrijpen we hoe men zich voorstelde dat de wand van het vat invloed kon hebben op de kwaliteit van de inhoud.

De oude alchemist zag het elixer groeien als een embryo, i.e. in directe afhankelijkheid van de baarmoeder waarmee het via de placenta verbonden was. De alchemist wordt dan ook vaak voorgesteld als een vroedvrouw en juist die vroedvrouwmetafoor helpt ons in te zien hoe de ambachtsman, kok, boer of zelfs wetenschapper tot het product stond dat hij maakte.

Niet enkel de wand van het reactorvat maar ook de andere technische middelen als gereedschappen en werktuigen waren als verlossingsgereedschap in handen van de vroedvrouw.

In de alchemie is nooit sprake geweest van een elixer met enkel chemische eigenschappen.

¹⁸⁸ Eliade 1978a, 205.

¹⁸⁹ Schipper 1988, 220-221.

¹⁹⁰ Schipper 1988, 220.

¹⁹¹ Schipper 1988, 221.

¹⁹² KoHung 90.

Juist omdat men de fysische -en mogelijk voor ons moeilijk definieerbare- eigenschappen aan het elixer toekende, kunnen wij ons voorstellen dat de bereidingswijze en de gebruikte voorwerpen van groot belang waren voor het welslagen van het werk. Men geloofde wel degelijk in het soort invloeden die ons doen denken aan het effect van het eikenhouten vat op de rijping van whisky.

Het is juist die onverbreekelijke samenhang tussen bereidingswijze en inhoud van waaruit zich laat verklaren dat de vroege pottenbakkers, metaalsmelters en smeden zo onmisbaar waren voor het welslagen van een alchemistisch proces. Het elixer ontleende zijn bijkans bovennatuurlijke uitwerking mede aan het reactorvat. En dit vat kon deze uitwerking alleen maar teweeg brengen dankzij de van de hemel afgeleide metaal (meteoriet) kwaliteiten.

Verderop zullen we zien dat vanuit een organistische levensbeschouwing deze relatie tussen het vat en de inhoud veel minder magisch is dan wij denken.

De archaische mens zag het vat als een baarmoeder waarin het elixer 'groeide' zoals de steen in de aarde, dat is zoals de foetus in de baarmoeder. "Alle schepsels, ook de mineralen ontvangen hun krachten van de geest der aarde. De geest is leven: hij wordt gevoed door de sterren, en geeft voedsel aan al het levende dat hij in zijn schoot bergt. Zoals de moeder haar ongeboren kind, bebroedt ook de aarde door haar van boven ontvangen geest de mineralen in haar schoot. Deze onzichtbare geest is als een spiegelbeeld, die men ook niet kan betasten, en deze geest is de wortel van de substanties die voor het proces noodzakelijk zijn, of die daarin ontstaan."¹⁹³

Eliade stelt dat zijn studie over de smeden zich baseert op twee soorten van geloof; enerzijds de mythen dat de mens uit de steen wordt geboren en anderzijds dat stenen in aardse holten groeien en rijpen.¹⁹⁴ De vruchtbaarheid heeft aldus beschouwd maar één model voor alle organismen in de hele natuur en dat is het embryonale model. Dit model is in de mythologie bij herhaling geheiligd en vastgelegd in de heilige boeken van de mensheid.

Voor de christenen is dat het verhaal over de zwangerschap van Maria en de geboorte van de Heiland via deze aardse vrouw; een natuurlijke geboorte zoals van ieder mens; kennelijk is de embryonale voortplanting de weg van het heil.

Voor de archaische mens was de embryonale voortplanting het door de hemel geleverde procédé bij uitstek. Het werd op alle terreinen van het leven toegepast. "Nature maintains the same rhythm of birth and death in metals as in vegetables and animals."¹⁹⁵

De levensbeschouwing van de mens richtte zich bij uitstek op de harmonieuze samenwerking met dit soort sacrale ontwikkelingen in de natuur. Die mogelijkheid van 'collaborating in the work of Nature' werd aangegrepen. "Indeed metallurgy, like agriculture ultimately gave to man a feeling of coincidence and pride. Man feels himself able to collaborate in the work of Nature, able to assist the processes of growth taking place within the bowels of the earth Let us then co-operate with nature in its mineral as well as in its agricultural labours, and treasures will be opened up to all. Alchemy, as we shall see, takes its place in the same spiritual category"¹⁹⁶

For it is the ancient deities of the soil which watch over the mines and control the ores."¹⁹⁷

"The act, par excellence, of the cosmogony, starting from a living primal material, was sometimes thought of as a cosmic embryologythe creation of objects was equivalent to a childbirthIt was

¹⁹³ Jung 1958b, 113.

¹⁹⁴ Eliade 1978a, 43.

¹⁹⁵ Eliade 1978a, 46.

¹⁹⁶ Eliade 1978a, 47

¹⁹⁷ Eliade 1978a, 55.

from such ritual experiences, taken in conjunction with metallurgical and agricultural techniques, that gradually there clearly emerged the idea that man can intervene in the cosmic rhythm, that he can anticipate a natural outcome, precipitate a birth."¹⁹⁸

Het embryonale of zwangerschapsmodel houdt in dat nieuwe creaturen ontstaan via de generatiewisseling. Het nieuwe dankt zijn ontstaan in dat geval aan een voorouder. De groei van dit nieuwe neemt zijn aanvang met de inplanting van zaad dat als embryo gaat groeien op een voedingsbodem. Vanzelfsprekend is de baarmoeder waarin de baby groeit de meest gebruikte metafoor van de embryonale ontwikkeling. De baarmoedermetafoor komt voorop de meest uiteenlopende terreinen; van goden tot stenen, iedereen scheidt de nieuwe generatie door via de groei in de baarmoeder te worden hérboren.

De archaische mens stelde zich voor dat metalen en mineralen gedurende een eeuwenlange zwangerschap groeiden in de baarmoeder van de aarde. De grotten kwamen deze aardse holten het meest nabij en zij werden dan ook de meest geliefde plaatsen voor de rituelen. Veel oude tempels zijn in de bergholten gebouwd. In zo'n grot voelde men zich het dichtst bij de generatieve scheppingskracht van de natuur. De alchemisten bouwden de baarmoedergrotten na als ovens en reactorvaten om de natuurlijke scheppingskracht daarin over te brengen.

Vanuit de baarmoedermetafoor laat zich ook goed verstaan op grond waarvan en hoe men zich de omgevingsafhankelijkheid van het embryo voorstelde. Het embryo is middels de placenta verbonden met de moeder en via haar met de rest van de natuur. Immers de voeding, ademhaling en bewegingen zijn indirect ook de voeding, ademhaling en beweging van de baby.

Ondanks deze grote moederafhankelijkheid van het embryo is er ook sprake van een zekere zelfstandigheid. Het membraan tussen embryo en placenta is selectief doorlatend. De eigenschappen van het embryo zijn nooit geheel door de ouders te determineren. Noch de genetische inbreng van eicel en zaadcel, noch de gecontroleerde stimuli naar de baarmoeder zijn in staat het kindje volledig te bepalen. Ondanks de grote afhankelijkheid van het kindje is er ook een eigen interne ruimte voor onvoorspelbare zelfregulatie.

Dit kenmerk, laten we maar zeggen een vorm van omgevingsafhankelijke zélforganisatie, is sedert de opkomst van de chaosfysica een vertrouwd natuurkenmerk. Tot voor kort stond de natuurwetenschap meer in het teken van het causaal determinisme en was er bijgevolg weinig plaats of interesse voor de oude alchemistische baarmoedermetafoor. Recentelijk komt er, althans in principe, ruimte voor een renaissance van het alchemistisch paradigma.

Omdat het éne alchemistisch concept van ontwikkeling en groei op alle terreinen werd toegepast hadden zij ook allemaal dezelfde doelstelling. De mijnwerker, de metaalsmelter, de pottenbakker en de landbewerker; ze bezaten hetzelfde oogmerk: bij te dragen aan de heilige voortgang van de natuur. "Let us then co-operate with nature in its mineral and agricultural labours, and treasures will be opened up to all... As we make bread, so we will make metals Alchemy takes its place in the same spiritual category."¹⁹⁹

Juist omdat we kunnen spreken van 'the same spiritual category' is er sprake van verwantschap en continuïteit tussen de oude vakkunsten en de alchemie. Zowel de werkers op het land als de voedselbereiders, maar ook de smeden en pottenbakkers, deden oorspronkelijk hun werk vanuit het ene allesdoordringende besef van de paradijselijke terugkeer.

¹⁹⁸ Eliade 1978a, 75.

¹⁹⁹ Eliade 1978a, 47.

Het voedsel nam hierbij een centrale plaats in. De spirituele band met de schepping en de schepper liep in de eerste plaats via de voeding. 'Het eten van de goden', dát was waar het in de eerste plaats op aan kwam. Maar zodra we beseffen dat slechts een fractie van het voedsel uit de goddelijke en vergoddelijkende essentie bestaat begrijpen we dat de technieken ook belangrijk moesten worden. Voor zover deze zijn gericht op de extractie en raffinage van de essentie waren de technieken van gelijkaardige sacraliteit als de essentie.

De technieken voor de productie en bereiding van voedsel, als mede de technieken of ambachten die de middelen daarvoor verschaffen, behoorden vanouds tot de erediensten van de plattelandsbevolking. Nog steeds kunnen we dit gegeven ontdekken in de liturgische traditie van het land.

Rondom de maaltijd van brood en wijn kennen we de offerande en consecratie die ons herinneren aan de rituelen der vruchtbaarheid. De eucharistie herinnert ons eraan dat ons dagelijks voedsel de concrete band is met de heilige natuur.

De rituele bereiding van het voedsel moet de sacrale inhoud ervan zekerstellen. Volgens de katholieke geloofsleer wordt het brood tot Corpus Dei door middel van een rituele bereiding. Zonder die rituele bereiding van de consecratie bezit de hostie niet de goddelijke essentie die de mens 'eeuwig leven' geeft.

Vanuit de overtuiging, dat de sacrale inhoud alleen dán ontstaat, zodra er sprake is van een ritueel juiste bereiding, wordt de nadruk op de technieken steeds sterker.

Naar gelang het inzicht van de mens in de voedingstechnologie groeit duikt steeds weer de vraag op naar de rituele zuiverheid ervan. De alchemie, als oudste wetenschap, blijkt vanaf het begin doordrongen van deze kwestie. De kwestie dus van de vereniging der technologische vooruitgang met het behoud van de liturgische kaderstelling.

Inzichten in de natuur schiepen de mogelijkheid deze processen na te bootsen. Vervolgens ging men uitproberen op welke manier ze te versnellen. Simulatie en versnelling waren de eerste uitdagingen het verlangen naar het toekomstige Rijk kracht bij te zetten.

Ingrijpen in de natuur om de heilige voedingsessentie sneller en met hogere concentratie te kunnen consumeren zou de mens, vanuit de toenmalige kosmologie, eerder in het paradijs brengen.

"... ritual experiences taken in conjunction with metallurgical and agricultural techniques, that gradually there clearly emerged the idea that man can intervene in the cosmic rhythm, that he can anticipate a natural outcome, precipitate a birth."²⁰⁰

"... mineral substances shared in the sacredness attaching to the Earth-Mother Miner and metalworker intervene in the unfolding of subterranean embryology: they accelerate the rhythm of the growth of ores, they collaborate in the work of Nature and assist to give birth more rapidly."²⁰¹

De Tijd

Het eschatologische verlangen naar het Komende Rijk was, doorheen alle tijden, de belangrijkste motivatie voor het verwerven van inzicht in de natuurlijke processen van groei en ontwikkeling.

Daar de bouwstenen van dit Rijk, volgens de scheppingsmythen, bestaan uit de substanties die de bodemvruchtbaarheid en de voeding 'bezielen', zijn de oudste natuurinzichten verbonden met de werken van het land en de keuken. Akker en aanrecht zijn vanzelfsprekend de aangewezen plaatsen

²⁰⁰ Eliade 1978a, 75.

²⁰¹ Eliade 1978a, 8.

voor de productie en bereiding der heilbrengende nutriënten. De vakkundigheid van het telen en koken bevordert de opname van de sacrale voedingsbestanddelen. Deze 'kunsten' waren dan ook het uitgangspunt voor onderzoek naar technieken die de nutriëntenaccumulatie versnellen. Omdat de technieken zijn gericht op de komst van het Komende Rijk moest het vanzelfsprekend rituele karakter behouden blijven. Het streven naar versnelling van het accumulatieproces, en het streven naar beheersing van de tijd in zijn algemeenheid, waren dus streng gebonden aan de liturgische traditie van het platteland. Het gevaar van secularisatie der oude technieken én wetenschap was reeds vanaf het begin aanwezig. "...Chemistry represents a Fall because it meant the secularization of a science."²⁰²

De 'val' duidt op de ontheiliging van het streven naar het Komend Rijk. Dit betekende dat het streven naar 'voortgang', -de latere veralgemenisering van het idee der versnelling-, werd losgekoppeld van het einddoel: het Komend Rijk.

Een gezonde technische ontwikkeling hield oorspronkelijk in dat de accumulatie van sacrale nutriënten de maatstaf was voor de voortgang; én dat het behoud van de sacraal nutritionele waarde afhankelijk was van de rituele bereidingswijze. Alleen op die manier was de innerlijke zelfheiliging, of menselijke persoonlijkheidsgroei²⁰³, direct verbonden met de rituele zuiverheid van de technieken die hij ontwikkelde.

"The Indian alchemist provides us with a point of comparison: he works on mineral substances in order to 'cleanse' and to 'awaken' himself, or, in other words, to enter into possession of those divine substances which were dormant in his body."

"The Western alchemist, ... , he realizes, as it were some initiatory experiences which, as the course of the opus proceeds, forge for him a new personality, comparable to the one which is achieved after successfully undergoing the ordeals of initiation."

"by endeavouring to 'kill' the ingredients, to reduce them to the materia prima, provokes a sympathy between the 'pathetic situations' of the substance and his innermost being."²⁰⁴

"The opus alchemicum had profound analogies with the mystic life. von Welling writes: 'that our intention is not directed towards teaching anyone how to make gold but towards something much higher, namely how Nature may be seen and recognized as coming from God, and God in Nature and have had a foretaste of the Celestial Country'."²⁰⁵

"... alchemy prolongs and consummates a very old dream of homo faber: collaboration in the perfecting of matter while at the time securing perfection for himself."²⁰⁶

De oude verwevenheid van bereidingswijze en productinhoud, zoals hier geschetst, zou misschien een goede inspiratiebron kunnen zijn voor hen die zoeken naar een nieuw verbond van ethiek en techniek, en van godsdienst en wetenschap.

In de technieken van de versnelling speelt het vuur een belangrijke rol. Fysisch-chemisch beschouwd is dat vanzelfsprekend; temperatuur en reactiesnelheid zijn immers gekoppeld. Maar al lang voor men tot dat inzicht kwam, waren er al enkele belangrijke werkingen van het vuur in praktijk gebracht. Op de akkers werden de mineralen vrijgemaakt door de oude begroeiing en de oogstafvallen te verbranden. De as van dit vuur gaf grote vruchtbaarheid. Nog steeds wordt vanuit dit besef de 'shifting cultivation' als landbouwsysteem beoefend.

²⁰² Eliade 1978a, 11.

²⁰³ Eliade 1978a, 160.

²⁰⁴ Eliade 1978a, 160.

²⁰⁵ Eliade 1978a, 165-166.

²⁰⁶ Eliade 1978a, 169.

Niet alleen op het land maar ook in de keuken deed het vuur zijn werk van procesversneller. Het kookvuur verhoogt de eetbaarheid en verteerbaarheid van veel voedselsoorten. Zonder koken of bakken zou een veel grotere fractie van de nutriënten niet door het maagdarmkanaal worden opgenomen. Veel planten zijn zonder koken of bakken niet eens eetbaar.

De alchemist bouwde voort op deze functie van het vuur. Het inzicht groeide dat niet alleen in de maag, in de kookpan en in de plant, maar ook in de grond het proces van het vrijmaken der goddelijke mineralen gaande moest zijn. Het was immers in de aarde dat de stenen hun kostbare goedje langzaam prijs gaven.

Op dit punt zijn de historici van de alchemie het goed met elkaar eens. De alchemist beoogde de mineraalgroei van de ertsaders in de grond te simuleren en op die wijze een manier te vinden dit proces te versnellen.

Aangaande de reden waarom men dit proces wilde versnellen blijft iedereen erg vaag. Vaak wordt elke link met de oudste, i.e. groene, alchemie over het hoofd gezien en stelt men de alchemist voor als een metaalsmelter die het proces van de ertsadvorming in de aardkorst poogt na te bootsen. Het gouderts staat centraal in deze geschiedschrijving. De belangstelling voor het goud behoeft weinig uitleg. De vraag naar de motivatie is ook voor veel andere metalen nauwelijks interessant. Immers het belang van de metalen voor gereedschap en bouw materiaal behoeft geen uitleg.²⁰⁷ Maar deze metaalgerichtheid doet geen recht aan de oudere vorm van alchemie waarin het duidelijk (nog) niet te doen was om edelmetaal, wapens en gereedschap. En die oudste alchemie betreft nu juist het zoeken naar de gelukbrengende bestanddelen in de plant. De groene alchemie gaat vooraf aan die der metaalbewerkers.²⁰⁸

Toch was het de groene alchemisten niet alleen te doen om de plantenextracten en hun voedzame en/of geneeskrachtige werking. "Arabian alchemists were the first to ascribe therapeutic properties to the Stone, and it was through Arabian Alchemy that the conception of the Elixir Vitae came to the West

The alchemical concept of the Elixir supplanted the myth of the miraculous herb or drink of immortality - a myth to be found among all European peoples from earliest times, and whose antiquity is beyond doubt. The Elixir was therefore a novelty in Europe only to the extent that it was identified with the alchemical opus and the Philosopher's Stone."²⁰⁹

"As for the crises of the modern world, we must bear in mind that this world inaugurates a completely new type of civilisation But it is useful to remember that the only revolution comparable to it in the past history of humanity, that is, the discovery of agriculture, provoked upheavals and spiritual breakdowns whose magnitude the modern mind finds it well-nigh impossible to conceive

Thousands and thousands of years were to elapse before the final lamentations of the old world died away, forever doomed by the advent of agriculture It is impossible to imagine the upheaval of values caused by the change-over from the nomadic to the sedentary life...."²¹⁰

Het belang van de 'stenen' of ertsen was al lang bekend vóór men zich met de metalen ging bezighouden. Reeds in het stenen tijdperk kwam men tot het inzicht dat belangrijke voedingsbestanddelen van de plant afkomstig waren van bepaalde stenen die in de bodem

²⁰⁷ Eliade 1978a, 169.

²⁰⁸ Eliade 1978a, 167.

²⁰⁹ Eliade 1978a, 167.

²¹⁰ Eliade 1978a, 177.

voorkwamen. In China kende men reeds in de oudheid de steen-eters en stenenmedicijnen (o.a. vijfstenenpoeder) om gebreksziekten te genezen.²¹¹

Ik kan moeilijk nagaan hoe in de loop der tijd de verwijzing naar de voeding en bodemgenese uit de beschrijving is verdwenen. Bij de bespreking van het werk *The Hermetic Museum*, probeer ik nog wat restanten van deze verwijzing te verzamelen.

Het is een slechte zaak dat de link met de groene alchemie verdwijnt want daardoor raken we mijns inziens ook het verband kwijt met de eschatologie die er achter de alchemie schuil gaat. Dat is de eschatologie waarin de goddelijke offerresten gelijk zijn aan de voedingsnutriënten die de mens via bodem en plant inneemt: i.e. 'terugkeer van het paradijs door het eten van de goden'.

Soms zijn er in de teksten nog passages waarin, naar mijn opvatting, duidelijk iets is terug te vinden van een verwantschap met de voorafgaande groene alchemie. Het probleem is overigens niet dat die verwantschap wordt ontkend, want dat is geenszins het geval.²¹² Het probleem is dat men niet concreet aangeeft dat die verwantschap veel verder reikt dan symbolische terminologie en astrologische seizoenmatigheid.

Naar mijn stellige overtuiging is de metaalalchemie een logisch product van de oeroude groene alchemie waarin alles draait rondom de ritualisering van de sacrale voedselvoorziening.

De metaalalchemie sluit aan bij de groene alchemie zoals de voortbrengingstechniek aansluit op het voedselproduct. Metalen zorgden voor versnelling en verbetering door gereedschap en middelen aan te reiken voor het voedselvoortbrengingsproces. Zo tekent Eliade op uit de 'Pratique' van Raymundus Lully: "... the stone brings life to the plants: if thou dissolve the equivalent of a grain of salt in water, taking from this water enough to fill a nutshell, and then if thou water with it a vinestock, thy vinestock will bring forth ripe grapes in May."²¹³

Het lijkt me dat we hier geen andere interpretatie aan de 'Stone' kunnen geven dan die van een mineraal voor bodembemesting.

De passage over de Stone als bodembemester wordt direct gevolgd door die over de introductie van het elixer als geneeskrachtig medicijn. In feite gaat het hier om een gelijkaardig inzicht; en dat is dat de levensprocessen van alle organismen afhankelijk zijn van bepaalde basismineralen. Mineralen die hier met de term 'Salt' worden aangeduid.

Waarschijnlijk hebben de groene alchemisten al vroeg ingezien dat de mineralenvoorziening van de mens niet alleen gelimiteerd wordt door de kookkunst en de tuinbouwtechniek maar ook door de snelheid van de verweringsprocessen in de bodem. De alchemisten hielden zich zowel bezig met plantaardige als met minerale substanties.²¹⁴

De mineraalverwerking is bepalend voor de natuurlijke vruchtbaarheid en bijgevolg voor het potentiële opbrengstniveau van de akker. In het oude China blijkt men al vroeg technieken te hebben ontwikkeld om de beschikbaarheid van bodemmineralen in de grond te verhogen. De aanvoer van slib en de irrigatie met mineraalrijk water²¹⁵ wijzen duidelijk op het inzicht in het belang van de verwerking van het moedergesteente voor het opbrengstniveau van de voedselgewassen.

De technieken die de bodemvruchtbaarheid verhogen moeten we dus beschouwen tegen de achtergrond van een groene alchemie die de mineraalaccumulatie in de natuur nabootst en versnelt.

²¹¹ Schipper, 226. [En Von Liebig 'bouillonblokjes']

²¹² Burckhardt, Coudert.

²¹³ Eliade 1978a, 167.

²¹⁴ Eliade 1978a, 140.

²¹⁵ Needham VI.

In een studie van M.Strickmann, 'On the alchemy of T'ao Hung-ching',²¹⁶ treffen we enkele passages aan waarin zowel de mineralen als de planten tot de ingrediënten van het mengsel in het reactorvat behoren.

I.v.m. Mao Shan: "The Juxtaposition of alchemy and occult horticulture is very suggestive."

I.v.m. Lang-Kan formula: "It came into being through a conscious fusion of the two types of instructions, originally discretely mineral and vegetable, After describing the preparation of a basic mineral elixer, it proceeds to narrate its strange vegetable transformations."²¹⁷

"In this opulent formula, plants and minerals are mingled from the outset ...

The luminous finished elixer is described as improving its consumers appearance,

These last instructions seem to reflect their hallucinatory aura back on the preparation of the elixer itself."²¹⁸

"The fusion of plants and minerals ... reflected in CNT' compound of mushrooms and cinnabar It might also have been seen as an anticipation of the ultimate apocalyptic fusion that would, in time, fashion a new earth and populate it with a new, perfected race. Yet the elemental affinity of plants and minerals rested on a broader basis of observation and speculation."^{219 220}

"The most complete incorporation of celestial pattern was to be realized through the process of ingestion ..."²²¹

"The adept would complete his program of practice by preparing and swallowing the stellar nutriment of the Perfected."²²²

Eliade laat in bedekte termen doorschemeren dat archaische landbouw voor de religie zo bijzonder is omdat de leefwijze een voorbeeld is van die rituele arbeid. Rituele arbeid is van zichzelf al 'behoeftebevrediging', i.e. de behoefte van evolueren naar het paradijselijk einddoel.

Voor de oertijdse mens lag de paradijservaring nog onder handbereik. De oudste Smeden en Plantentelers herinneren ons aan dat groene evangelie.

De zondeval is daarom zo belangrijk omdat vanaf dat ogenblik de ontheiliging van de voedselvoorziening en het leven om zich heen grijpen. Het besef 'arbeid' ontstaat i.e. profane arbeid. Niet toevallig koppelt de scheppingsmythe dit soort arbeid aan de 'val', of wegzending uit het paradijs.²²³

Voor inzicht in het alternatief van onze hedendaagse arbeid wijst Eliade op de archaische landbouw die helemaal in het teken stond van het behoud van de paradijselijke natuuromgang in een profaniserende wereld. De laatste rudimenten van die archaische tijd zijn op het afgelegen platteland nog terug te vinden.²²⁴

De rol van de factor 'tijd' in het werk is van essentieel belang voor het verstaan van het ritueel karakter. De alchemist verstaat, net als de primitieve mens, het werk en de arbeidstijd totaal anders dan de moderne industriële mens. Voor de laatste geldt: 'tijd is geld' en daarmee is het 'middel'karakter van de arbeid duidelijk. Arbeid is een middel, voor velen niet veel meer dan een

²¹⁶ Strickmann 1979.

²¹⁷ Strickmann 1979, 170.

²¹⁸ Strickmann 1979, 172.

²¹⁹ Strickmann 1979, 176.

²²⁰ Needham III, 675.

²²¹ Strickmann 1979, 189.

²²² Strickman 1979, 190.

²²³ HM-I, 187-188.

²²⁴ O.a. in 'History of Religions' No.20, 1980. pp.7-25.

noodzakelijk kwaad, om het doel te bereiken. Voor de primitieve mens moest arbeid op zichzelf een 'ritueel van paradijsherstel' zijn, een bijdrage dus aan het eschatologisch einddoel van het leven. Men verwarre de alchemistische tijdversnelling dus niet met de economie van de arbeidsbesparing.

Voor zover de moderne mens nog een eschatologie bezit is het voor hem zo dat hij arbeid ziet als een manier om de middelen te verwerven waarmee hij iets kan verwerven/kopen dat deel uitmaakt van 'zijn' paradijsstreven.

Hérbeleving van de paradijstijd hield in dat het leeftempo moest worden vertraagd, in extremis, tot nul gereduceerd, hetgeen gelijk stond met de onsterfelijkheidservaring. Vertraging van de tijd en/of versnelling van de evolutie, in de zin van snelheid waarmee de eschaton bereikbaar werd, dáár was het de archaïsche mens om te doen.

6.3 De Chinese Alchemie

"Het doel van de taoïstische alchemie is niet zozeer goud te maken, als wel door het raffineren van ruwe grondstoffen die in de natuur worden gevonden, het uiteindelijk onherleidbare element te vinden, de zaad-essence van de wereld die, wanneer ze in het lichaam wordt opgenomen, onsterfelijkheid kan geven. Dit idee is ook in zeker opzicht verbonden met de onthouding van granen. Reeds gedurende de oudheid werd het 'eten van stenen', die aan het lichaam hun onvergankelijkheid moesten geven, gesteld tegenover het 'eten van granen', die aan verrotting blootstonden."²²⁵

Inleiding

Anders dan gebruikelijk vat ik de alchemie op als een geurbaniseerd model van de oertijdse rurale natuurreligie. Deze opvatting leidt op onderdelen tot een geheel andere interesse dan die welke we kennen van de gangbare geschiedschrijving.

Mijn benadering is met name gericht op de hypothese dat: 1) de materia prima afkomstig is van het goddelijk scheppingsoffer en 2) de mens deze materia prima in de vorm van nutriënten in zichzelf accumuleert.

Door die benadering verbind ik de religie (-de scheppingsmythe-) met de natuuromgang (-de voedselvoorziening-).

De consequentie van deze hypothese is dat de alchemie zijn wortels moet hebben in de oertijdse landbouw. In deze en volgende paragraaf ben ik op zoek naar aanwijzingen die deze hypothese onderschrijven. Deze paragraaf behandelt een taoïstische meester die algemeen wordt beschouwd als de grootste alchemist in de Chinese geschiedenis. Deze alchemist heeft ons een belangrijk boekwerk nagelaten. Misschien is het mede door de ouderdom, zestien-zeventien eeuwen, dat we in dit werk nog concrete verwijzingen aantreffen naar de oertijdse plantentelers. Over 'landbouw' maar liever niet gesproken omdat er zulke wezenlijke verschillen zijn met wat we gebruikelijk hieronder verstaan.

In het volgende hoofdstuk komt de taoïstische alchemie uitvoeriger ter sprake. We hebben het werk van meester Ge Hong hier echter al nodig om op het idee te komen van enkele aspecten die we in de volgende paragraaf in de oude Europese alchemie proberen op te sporen.

Ge Hong

De schrijfwijze van de naam van de grote alchemist kan tot verwarring aanleiding geven. De oudere werken zoals die van Needham, schrijven Ko Hung, later is dat Ge Hong. Maar er is ook nog een uitvoeriger naam die tegelijkertijd wordt gebezigd. Voorheen Pau-p'utzu; thans Baopu Zi. De tweede naam vertaalt Schipper met: de Meester die de Eenvoud Omhelst.

Baopu Zi leefde van 283 tot 343.

Hij neemt op 13-jarige leeftijd noodgedwongen de boerderij van zijn vader over: "I personally did the farming and harvesting."²²⁶

²²⁵ Schipper, 220.

²²⁶ KoHung (KH), 9.

Maar wel met een bepaalde instelling: "I have never engaged in cock or drake fighting nor have I ever raced dogs or horses."²²⁷

Vanuit zijn landwerk hanteert hij, als iedere Chinese boer, de principes van de feng shui en de almanak: "I did study divination by wind and weather, good and bad days, and the periodicity of the primary agents."²²⁸

Hij hecht grote waarde aan de beoefening van de landbouw: "It troubles me much when unprincipled men do not work hard at the basic occupations of farming and sericulture."²²⁹

Maar Ge Hong is ook kritisch, vooral over de wijze waarop boeren met de natuur kunnen omgaan. Hij verwerpt niet alleen hanengevechten en hondenrennen, maar ziet daarin ook een belemmering voor iemands innerlijke ontwikkeling: "Methods leading to geniehood, on the other hand, depend upon extending love to the things that creep and crawl, so that nothing which breathes may be harmed."²³⁰

Het zware landwerk is overigens ook fysiek voor Ge Hong een probleem. Hij richt zich meer op het huishoudelijk werk van de vrouwen: "The other pupils assumed the labor of gathering firewood and tilling the fields, but I, being thin and weak, could not stand these labors. Being unfit for hard work, I always did the sweeping, dusted the beds and tables, ground the ink and cared for the lamps."²³¹

Ge Hong's keuze voor het vrouwenwerk is overigens op zichzelf typerend voor een taoïstische adept. We kunnen daarbij verwijzen naar het verhaal in de Zhuang Zu, over de confrontatie tussen de sjamaan en Meester Kalebas. Als de adept Lie Zi de lessen van zijn meester heeft ondergaan trekt hij zich terug in zijn huis om te koken voor zijn vrouw en de varkens te voeren (-in China ook uitgesproken vrouwenwerk-). Dat verschilt weinig met wat Ge Hong zegt over degene die zich terugtrekt in de bergen: "He refuses to disregard the cauldrons and other vessels of religious ceremony and takes the place of the ignorant cook."²³²

Ge Hong laat hier al doorschemeren dat hij grote overeenkomst ziet tussen enerzijds de alchemist met alembieken en retort en anderzijds de kok met zijn potten en pannen aan het keukenfornuis. Mijn uitleg hiervan is dat de kok en de alchemist met elkaar gemeen hebben dat zij de goddelijke nutriënten uit de ruwe grondstof willen vrijmaken om de concentratie van essentie in de voeding te verhogen.

Maar Ge Hong neemt ons mee op een heel andere weg, de terugtrekking in de bergen. "I must remind you that the ancient practioners of the divine process were also obliged to enter the mountains and forests."²³³

Uit het hiernavolgende citaat van Schipper weten we dat het verblijf in de bergen voor Ge Hong niet geheel vrijwillig is geweest.

"Op middelbare leeftijd gekomen genoot hij een zekere faam door zijn literaire werken en zijn militaire verdiensten. Hij werd daarom geprest om een positie in de openbare dienst te aanvaarden. Ten einde raad vroeg Ge Hong om aangesteld te worden als Prefect van Jiulou (het huidige Noord-Vietnam), in de hoop daar aan cinnaber te kunnen komen voor zijn proefnemingen. Zijn verzoek werd ingewilligd en Ge Hong begaf zich op weg naar zijn standplaats, maar werd halverwege, in de provincie Canton, tegengehouden door een despotische landvoogd, die hem aan zijn hof wilde

²²⁷ KH, 18, 43.

²²⁸ KH, 10.

²²⁹ KH, 13.

²³⁰ KH, 43.

²³¹ KH, 311.

²³² KH, 32.

²³³ KH, 16.

houden. Ge Hong kon dus niet anders doen dan in Canton blijven en installeerde zich als kluizenaar in de Luofu-bergen op zestig kilometer afstand van de stad Canton, waar hij zich overgaf aan de beoefening van het Taoïsme. Op zekere dag richtte hij een brief aan zijn officiële gevangenenbewaarder en kondigde hem aan dat hij een bijzondere verrassing voor hem had. De landvoogd haastte zich met groot gevolg naar de wijze. Toen de stoet de drempel van zijn verblijf had bereikt, zat Ge Hong in meditatie verzonken, glimlachte en stierf. Tijdens de begrafenis werd ontdekt dat de kist alleen maar zijn kleren bevatte. De wijze zelf was de wereld ontsnapt 'door middel van het lijk' (shijie) en was onsterfelijk geworden."²³⁴

- De bergen

Van huis uit was Ge Hong noodgedwongen boer maar via het keukenwerk verlaat hij de boerderij om zich in de bergen te vestigen. Het gaat hier om een voor de Taoïst zeer principiële keuze, een soort religieuze roeping.

Het interesseert mij in dit verband vooral dat het een leefwijze betreft met een zeer bepaalde manier van voedselvoorziening. Ik probeer deze voedselvoorziening te begrijpen vanuit mijn hypothese over de goddelijke nutriënten. Het terugtrekken in de bergen zie ik in de eerste plaats als een poging terug te keren naar de oertijdse, vgl. paleolithische voedselvoorziening. Het bijzondere van Ge Hong's experimenten en ideeën is dat hij, mijns inziens, wegen aangeeft voor een gerichte verzameling, bereiding en consumptie van de goddelijke nutriënten.

Het grote alternatief 'de bergen' slaat in de eerste plaats op een verandering van de voedingsgewoonten.

'De bergen', maar ook de bossen, moerassen en woeste gronden in het algemeen, zijn in de eerste plaats een domein waar het elixerhalte van de voeding gunstig afsteekt tegenover de zetmeelhoudende gewassen van de sedentaire graanteelt. Het draait allemaal om dat kostbare goedje dat de mens de gezondheid en het lange leven geeft. Dat is de achterliggende gedachte als Ge Hong zegt: "I am going to retire into the famous mountains to regulate my diet and nurture my life I must remind you that the ancient practitioners of the divine process were also obliged to enter the mountains and forests because they truly wished to avoid noise and keep hearts and minds at peace."²³⁵

'The ancient practitioners of the 'divine process' zijn geen voorlopers van de goudzoekers die het edelmetaal hopen te vinden. Nee, hier worden duidelijk alchemisten bedoeld die op zoek zijn naar het groene elixer, het medicijn of de kwintessens van de voeding. Het 'divine process' is de tegenpool van de goudzoekerij naar het metaal dat hier en daar in de natuur wordt aangetroffen. Het goud van het 'divine process' is geen edelmetaal maar spiritueel goud. Het spirituele goud is het resultaat van een lange moeilijke weg van geestelijke transformatie. Ge Hong waarschuwt de profane goudzoekers met de woorden van de oude meester LaoZi zelf: 'Lao Tan means that people sift sand, split rocks, crumble mountains, drain depths, and go anywhere giving no thought to the danger of being crushed or drowned in their search for jewels and baubles.'²³⁶

En waar is het dan wel echt om te doen? ".... gold created by transformation, being the very essence of a variety of ingredients, is superior to natural gold."²³⁷

²³⁴ Schipper, 228.

²³⁵ KH, 16.

²³⁶ KH, 267.

²³⁷ KH, 268.

Het sacrale goud is iets dat gekookt en gegeten wordt en een hoge voedingswaarde heeft. Maar ook Ge Hong was zich, al of niet door zijn boerenafkomst, ervan bewust dat de plant deze voedzame stoffen uit de grond opneemt. Vandaar dat hij in een van de experimenten kan zeggen: "When potable Gold is mixed with loess earth and placed in a bowl and cooking it will become real gold."²³⁸

Opvallend is dat de paddestoelen een speciale plaats innamen ten aanzien van het vermogen goddelijke nutriënten uit de grond te halen. De 'magic mushrooms', of hoe men ze ook noemt, waren daarom voor de taoïst in de bergen het meest begeerde voedsel. ".... voor de Meester-die-de-Eenvoud-Omhelst hebben deze fungi krachten die onsterfelijkheid geven, want volgens hem komen ze voort uit de sublimatie van de in de grond verborgen mineralen vooral van het goud en het goddelijk cinnaber."²³⁹

We beginnen iets te begrijpen van de gedachtegang van de Meester-die-de-Eenvoud-Omhelst. De voedzame fungi worden een bijzondere eigenschap toegedacht, namelijk dat ze goud uit de grond opnemen en in het maagdarmkanaal aan de mens afstaan. De oudste alchemie moet gericht zijn geweest op het inzamelen van de nutriënten die leven en gezondheid geven.

De fungi werden hoger aangeslagen dan de plant. Niet vanwege hun hoge voedingswaarde, want er zijn ook planten die zaden leveren met zo'n goede nutritionele eigenschappen.

Nee, de aantrekkingskracht van de fungi kunnen we verklaren vanuit het alchemistische streven de natuurlijke processen te versnellen. De groene planten zijn afhankelijk van de zon en de onverbreekelijke traagheid van de opeenvolging der seizoenen. Voor de fungi is dat heel anders. Zij groeien niet alleen zeer snel maar hebben er zelfs geen zonlicht voor nodig. Geen wonder dus dat de fungi uitstekend pasten in het streven de voedzame mineralen uit de grond in te zamelen en in eetbare vorm ter beschikking te krijgen.

De fungi konden model staan voor de alchemist. Deze paddestoelen waren immers drager van een geheim dat de alchemist hoopte te ontdekken: een natuurlijk proces om de accumulatie van goddelijke nutriënten in het lichaam te versnellen.

Ge Hong maakt méér duidelijk dan dat het gaat om de versnelling van de accumulatieprocessen. Hij geeft ons ook een idee van hoe we het woord 'goud' in deze context moeten verstaan.

Als we bedenken dat men eertijds nog geen weet kon hebben van de chemische kenmerken van metalen en voedingsstoffen, is het begrijpelijk dat het woord van het kostbaarste edelmetaal ook werd gebruikt voor de kostbaarste stof waarnaar de mens op zoek was.

Heeft men indertijd de onbekende substantie met de vitale voedingswaarde de naam 'goud' gegeven om op symbolische wijze de kostbaarheid ervan te duiden? Ik denk het niet.

De volgende verklaring ligt meer voor de hand.

Om te beginnen stelde de oertijdse mens vast dat er een waardevol goedje moest bestaan dat het verschil maakt tussen het eten en de uitwerpselen. Snel en overvloedig over dit goedje te kunnen beschikken maakt het verschil uit tussen paradijs en boerenbestaan. Deze, ons uit Genesis bekende, opvatting ondervindt veel steun vanuit de Chinese paradijsmythen. Daarin worden paradijsmensen voorgesteld als anusloos. Men had een beeld van de paradijsmens als iemand die de vitale substantie kende en de kunst verstond deze voor consumptie uit de omgevingsnatuur vrij te maken. Deze kunst wilde de alchemist ontdekken, doorgronden en toepassen.. De vitale substantie gaf hij de passende

²³⁸ KH, 90.

²³⁹ Schipper, 219.

naam van het levenselixer of het elixer der onsterfelijkheid. Geen wonder dus dat de technieken van spirituele groei of zelfheiliging samengingen met 'het eten van de goden'. De terugkeer van/tot het paradijs of de hemelse staat ging in de oertijdse voorstelling via het in zichzelf accumuleren van de vitale voedingssubstantie.

Het goddelijk proces van zelfheiliging en spirituele groei was afhankelijk van de concentratie van essentie. Anders gezegd de ruwe stoffen, waarin de essentie besloten lag, die tijdens het eten ook werden ingenomen, moesten zoveel mogelijk uit het lichaam verdwijnen. Ge Hong: "The Taoist writings may say that if one wishes Fullness of Life the intestines must be clean, and if immortality is desired the intestines must be without feces."²⁴⁰

Geen twijfel mogelijk. Ge Hong koppelt de geestelijke groei aan de mate waarin het lichaam gezuiverd is van de feaces. Geestelijke groei en materiële raffinage van essentiële substantie vormen de twee zijden van dezelfde medaille.

De sinoloog Girardot verrichtte een uitvoerige studie naar de oude taoïstische mythen en legenden. Hij komt tot de conclusie dat de oertijdse of legendarische paradijsmens werd omschreven als anusloos om daarmee de absolute puurheid van hun onsterfelijk lichaam aan te geven. Deze puurheid hebben zij te danken aan hun vermogen voedsel te vinden dat niet verontreinigd is met wereldse onzuiverheden. Dit pure voedsel wordt gedacht te bestaan uit (het vlees van) het lichaam van het oerwezen dat de wereld heeft geschapen.

Girardot wijst op rituelen waarin de gerechten verwijzen naar het lichaam van het oerwezen. ".... these stories tell of the passage from a chaos time to the world of human culture -the transition from nature to culture, the raw to the cooked, the female to the male, the faceless to faced, anusless to excremental orders."²⁴¹

Girardot verwijst naar een oude legende over de anusloze mens en trekt de conclusie: "This tale is typical in that a composite scenario for both the 'country of women' and 'people without anuses' legends often tells of a tricksterlike culture hero who puts an end to the unordered and unhuman condition by boring holes into the anusless people with a pointed stick or iron rod. The references to a planting stick as well as the 'iron rod' and the related themes of the 'origin of grains by stealing',, bring to the fore again the special affinity these stories have with myths concerned with the rise of agriculture..."²⁴²

Girardot signaleert in de mythen een koppeling tussen het ontstaan van de landbouw en de anus. Het lijkt mij een aanwijzing voor de opvatting dat de sedentaire graanteelt ten opzichte van het nomadisch jagersbestaan wordt gezien als een '(zonde)val' van het paradijselijk bestaan. De reguliere landbouw heeft in deze zienswijze een groot bezwaar. Zij sluit de mens af van de pure heilige nutriënten die volledig door het lichaam worden opgenomen. De gedomesticeerde landbouwgewassen daarentegen zijn verontreinigd met veel profane ruwe stoffen en deze moeten bijgevolg door een nieuw kanaal, de anus, worden afgevoerd. De anus is hier dus een soort smeerpip, een riool voor de afvalstoffen die door de ontheiliging van de voedselvoorziening het menselijk lichaam binnendringen.

Voor de religieuze mens die op zoek is naar het paradijs is de landbouw evident een stap terug. In het klassieke China was de overgang van de nomadische jager-verzamelaar tot de sedentaire landbouw vooral een overgang naar de graanteelt.

²⁴⁰ KH, 243.

²⁴¹ Girardot, 237.

²⁴² Girardot, 237.

De eenzijdige zetmeelvoeding van de graantelers bracht ongetwijfeld gebreksziekten met zich mee. Deze deficiëntieziekten kwamen tijdens de paleolithische leefwijze waarschijnlijk nauwelijks voor omdat toen automatisch nog van een gevarieerd dieet sprake was.

Reeds de oudste artsenijboeken kennen het fenomeen van de deficiëntieziekten. Als remedie worden o.a. mengsels van bepaalde verpoederde stenen opgegeven.²⁴³ Deze mineralenmedicijnen wijzen op de bekendheid met de voedingsproblemen die zich voordeden bij de overgang naar de graanteelt.

Het is tegen deze achtergrond dat wij het typisch taoïstische fenomeen van de 'Bergmens' en 'Graankapper' moeten begrijpen.

Graankappers of bergmensen zijn radicale taoïsten die breken met de alledaagse leefwereld. Zij gaan over op een ander dieet met veel groenten, fruit en noten, maar zónder granen. Vaak is dit dieet een voorbereiding op een afzondering in de onherbergzame bergen. Bergmensen leven als heremieten²⁴⁴ in grotten en voeden zich als de paleolithische oermens.

Ge Hong is zelf ook die weg gegaan. "I personally can discontinue the use of starches and refrain from eating normal human foods."²⁴⁵

"To turn one's back upon wife and children and make one's abode in the mountains or marches, ... to become a companion of trees and rocks."²⁴⁶

"Our drink would be jade juice and gold juice; our food mushrooms of kingfisher blue and fruit of vermilion red; our dwellings halls of beautiful stone and rooms of pink gems; our travels fancy free in Paradiso."²⁴⁷

'Sometimes one of them would know how to circulate the breath, dispense with starches, or take medical herbs.'²⁴⁸

Ko Hung heeft, -zeker voor een oertijdse graanteler -, al niet veel vertrouwen meer in dit voedsel.

"Even the grains are effective for keeping people alive. As long as man gets them, he lives; when they are cut off, he dies. Think then what the situation is in regard to the highest quality of divine medicine. Wouldn't its benefit to man be thousand of times greater than that of the grains?"²⁴⁹

"All who wish to mount to heaven must first dispense with starches for a year..."²⁵⁰

De oude taoïsten hadden zich een voorstelling gevormd van hoe het graan een slechte uitwerking kon hebben op de gezondheid. Men dacht dat er 'wormen', ook wel 'lijken' genoemd, in het lichaam aanwezig waren. Deze ziekmakende wormen of lijken zouden zich voeden met zetmeel. Om die reden is het kappen met graan eten, ook voor korte vastenperioden, goed voor de gezondheid. "It is also said that there are Three Corpses in our bodies, which, though not corporeal, actually are of a type with our inner, ethereal breaths, the powers, the ghosts, and the gods. They want us to die prematurely

Therefore by giving up starches, one can become immune to weapons, exorcize demons, neutralize poisons, and cure illnesses ..."²⁵¹

"If you desire the tonic effects of medicine and take it before meals, it would be driven down by starches before its potency can take effect and therefore would prove not to be beneficial."²⁵²

²⁴³ Needham V.

²⁴⁴ Hoewel een graankapper geen 'dameskapper' hoeft te zijn.

²⁴⁵ KH, 60. Of het gewraakte voedsel enkel granen, dan wel alle zetmeelprodukten betreft kan ik niet beoordelen.

²⁴⁶ KH, 65.

²⁴⁷ KH, 63.

²⁴⁸ KH, 68.

²⁴⁹ KH, 71.

²⁵⁰ KH, 90.

²⁵¹ KH, 115.

Ko Hung heeft dus een uitgesproken zienswijze op het eten van graan. Deze voeding is volgens hem slecht voor de gezondheid en levensbekortend. Bovendien hindert het zetmeel de opname van essentie uit de andere voedselsoorten, zelfs 'medicijnen' zouden door het zetmeel hun werkzaamheid verliezen. Hiertegenover plaatst Ko Hung de gezonde werking van bijvoorbeeld distels en varkensgras. "Handling knotgrass thus involves much hard work. To derive great benefit from taking it requires at least ten years. For taking the place of normal starchy foods it is inferior to thistle during famine thistle can be given to old and young in place of grain"²⁵³
"When taken for a hundred days asparagus will strengthen people and cause them to walk twice as fast as would thistle or knotgrass. Some can be steamed when one enters a mountain, and if enough of it is cooked and eaten it can displace the normal starches"²⁵⁴

Op het eerste gezicht is het de graankapper of bergmens om de voeding te doen. Uitvoerige beschouwingen over de soorten voedsel die als graansubstituten optreden wekken zeker die indruk. Als het echter gaat om de voorwaarden waaronder de gezochte producten zich laten vinden, wordt ons duidelijk dat de voeding een middel is; en wel een middel om de weg van de mystieke transformatie te bewandelen. Voeding is een, zij het zeer belangrijk, onderdeel van de terugkeer van het paradijs. Het paradijs moet in de taoïstische zienswijze zijn gelegen op de woeste gronden van de ongerepte natuur.. "God does not exist solely in the forests, but those wishing to cultivate God are obliged to enter mountains and forests because they must get far away from the fats and biles of society and enjoy the purity of the secluded places."²⁵⁵

"Why, then, must the divine process be carried on in the mountains and forests, and achieved only after completely abandoning worldly affairs? There are persons whose hearts and minds find security in solitude and quiet They wear rope belts, dress in rags, eat herbs"²⁵⁶

Het gaat dus duidelijk om meer dan verandering van dieet. De bergmens heeft veel van de asceet en de heremiet. Zij trekken zich uit de wereld terug om zich te kunnen toeleggen op de religieuze groei van alles en iedereen in die wereld.

Maar het onderscheid ten aanzien van het belang van de voeding blijft niettemin opmerkelijk. Het gaat de taoïstische bergklimmer om meer dan vasten en onthoudingen. Het leidt geen twijfel dat zijn dieet is gericht op het zoeken naar het heiligmakend elixer of medicijn. En in dit opzicht bedient de taoïst zich van principes die in het westen alleen bekend zijn uit de geschiedenis van de alchemie. Maar juist om die reden levert deze paragraaf een belangrijke ontbrekende schakel over zowel de oorsprong van de landbouw als het ontstaan van de alchemie. Ge Hong: "One must go up a famous mountain, undergo rites of purification for a hundred days,..... Only then may one undertake to prepare the great medicine. Only when it is ready may the fasting and other measures for ritual purity be discontinued, performing them at the beginning is not enough."²⁵⁷

Onder 'the great medicine' wordt hier hetzelfde verstaan als onder het elixer. De taoïstische alchemist heeft zijn laboratorium kennelijk in de ongerepte natuur van de bergen en zijn retort is simpelweg zijn buik. Niettemin zijn de ingrediënten en de processen van raffinage en extractie sterk overeenkomend met wat wij weten uit de westerse alchemie.

²⁵² KH, 197.

²⁵³ KH, 179.

²⁵⁴ KH, 178.

²⁵⁵ KH, 171.

²⁵⁶ KH, 137.

²⁵⁷ KH, 93.

Deze overeenkomsten leveren ons een aantal vragen op waarmee we, in de volgende paragraaf, de oude traktaten van de oude alchemisten kunnen herlezen. Pas dan blijkt hoezeer het werk van de Meester-die-de-Eenvoud-Omhelst een nieuw licht werpt op het verstaan van de alchemie als geheel.

Zowel voor de bergklimmers als voor de alchemist in zijn laboratorium geldt: "The preparation of these important medicines always required religious ceremonies."²⁵⁸

Het zijn de soort van ceremonies die voortleven in oude rituelen en terugkeren bij de maaltijden op heiligendagen en kalenderfeesten. Deze feestelijke maaltijden staan tot op de huidige dag in het teken van het opus van de bergmensen. Bij deze feestmalen, "die 'het eten van het geluk en lang leven' heten, wordt nooit rijst gegeten".²⁵⁹

Het dieet van de oertijdse bergmensen is nog steeds niet vergeten. Het staat bekend als een 'overlevingsdieet'. Ten tijde van hongersnood valt men erop terug in afwachting van de oogst van het komend jaar. De ingrediënten van het dieet zijn nog steeds te vinden op de woeste gronden die vooral in de bergen liggen. "Therefore when the processors of antiquity were mixing divine medicine, they made sure to go up a famous mountain and not to linger in hills These are all mountains which have gods of their own. Sometimes earth genii are to be found there too. Magic fungi and herbs grow there."²⁶⁰

De kruiden en de fungi vormden een belangrijk deel van het bergdieet. Kwamen hierin misschien de sporenelementen of zeldzame aminozuren voor waarmee we de deficiëntieziekten in verband kunnen brengen?

We weten het niet. Wel weten we dat het oudste Chinese artseneijboek, de Pharmacopeia, zowel geneeskruiden als mineraalmengsels bevatte. Men kende dus de medicinale werking van zowel de organische plantenextracten als de anorganische bodemnutriënten.

In het werk van Ko Hung lijkt een zekere volgorde van voorkeuren te bestaan aangaande de vermeende werkzaamheid van de beschikbare ingrediënten. Ko Hung geeft voorbeelden van bergmensen die na verloop van jaren hun doel bereiken en één bepaalde plant gebruiken als hoofdbestanddeel van hun dieet. Dat zijn o.a. de planten als: kaneelboom, distel, asperge, melkwortel of truffels. Maar volgens Ko Hung zijn er hogere effecten te bereiken: "The Genii Classics state that although several centuries of live may be acquired by taking the leaves of certain plants and trees, it is quite impossible to attain geniehood while ignorant of divine cinnaber."²⁶¹

"Those not acquiring gold or cinnaber but only taking herbal medicines and practicing the lesser arts, can only protect their years and retard death. They do not attaining geniehood."²⁶²

De klassieke Pharmacopeia onderscheidt drie graden van 'medicijnen'²⁶³. De laagste graad medicijnen beschermt tegen ziekte en gevaren van de giftige insectenbeten en groot wild.

Medicijnen van de tweede graad 'voeden het levensprincipe'. Dit soort voedsel maakt deel uit van de alledaagse oefeningen die de gezondheid en vitaliteit van de adept ondersteunen.

Medicijnen van de hoogste graad zijn zeldzamer. Dit zijn de speciale paddestoelen, plantenextracten, excreties van hout of bast, of mineraalafzettingen in grotten of bij bronnen. Deze laatste medicijnen vormen het sluitstuk van de lange weg van religieuze zelfreiniging.

²⁵⁸ KH, 92.

²⁵⁹ Schipper, 214.

²⁶⁰ KH, 94.

²⁶¹ KH, 196.

²⁶² KH, 219.

²⁶³ KH, 177.

De medicijnen zijn dus gerangschikt naar hun vermeende graad van essentie. De zuiverste essentie is, zoals gezegd, de goddelijke substantie die het leven voedt. De natuurlijke verteringsprocessen van het maagdarmkanaal staan hier in wezen model voor het heilige opus van raffinage en extractie. De buik is het voorbeeld van de alchemistische retort.

De latere alchemist gaat op zoek naar de bouwstoffen van het menselijk lichaam, en, hoewel de aard en het uiterlijk van deze stoffen hem onbekend waren, wist hij ervaringsgewijs dat deze stoffen deel uitmaken van de bodem en de voedselplant. Het 'simpele' levensideaal was: erachter te komen hoe deze bouwstof te identificeren en eetbaar te maken. Daarbij gedachtig dat alle moeite van de tuinier, de graanteler en de voedselverzamelaar etc. grotendeels vergeefse moeite was omdat slechts een zeer kleine fractie van het product als bouwstof in het lichaam achterbleef.

We kunnen ons afvragen hoe men tot het inzicht kwam dat de voedzame bestanddelen verband hielden met de mineralen in de grond.

Deze vraag is moeilijker te beantwoorden dan in te zien waarom men de ultieme vruchtbaarheid en voedzaamheid in de bergen ging zoeken.

Vanouds stelde de plattelandsbewoner vast dat irrigatiewater en rivierslib een betere plantengroei opleverden dan respectievelijk regenwater en hoog gelegen land. Die groeikracht moest wel door het water uit de bergen zijn meegebracht. En eenieder die de rivierloop terugwaarts volgt komt vanzelf bij de bronnen in de onherbergzame bergen.

Persoonlijk heb ik de indruk dat het verband tussen de voedingswaarde en de vruchtbaarheid van de bodem is ontdekt door de toepassing van het vuur en het bemestingseffect van de as. Later kom ik nog terug op dit verband.

Maar Ko Hung houdt zich reeds bezig met de as van planten en vergelijkt deze stof met het meest waardevolle 'medicijn': het cinnaber: "It is a fact, however, that the least of the minor cinnabars is far superior to the best of the herbs. When roasted, all herbs turn to ashes, but cinnabar produces mercury which after a number of successive transformations reverts to cinnabar. It is far superior to herbs."²⁶⁴

Ko Hung verbindt de kwaliteit en werkzaamheid van de substantie met de duurzaamheid en de vuurbestendigheid.

Planten zijn zelf onderhevig aan bederf en verrotting; hoe zouden zij dan veel bouwstoffen kunnen bevatten die de levensduur van het lichaam verlengen?

"The uninitiated do not mix the divine elixers, but they have great faith in herbal medicines -although they are subject to decay when buried; to softening when cooked; and to scorching when roasted. Since these substances cannot even maintain themselves, how can they give life to others?"²⁶⁵

Dat argument wekt de verwachting dat de as van planten of kruiden de begeerde substantie zou kunnen bevatten. De asresten bevatten immers de vuurbestendige mineralen en in die zin zijn ze vergelijkbaar met ertsen als cinnaber.

In een andere passage zegt Ko Hung: "Planten veranderen door verbranding in as. Maar het cinnaber wordt, wanneer het verhit wordt, kwikzilver en dit wordt door een nieuwe transformatie weer cinnaber. Dit is dus heel wat anders dan bij gewone planten en daarom kan het cinnaber de mens het

²⁶⁴ KH, 72.

²⁶⁵ KH, 76.

lange leven geven. Alleen de goddelijke Onsterfelijken begrijpen de reden hiervan, de mensen van deze wereld weten weinig en verbazen zich hierover.¹²⁶⁶

Wát de goddelijke onsterfelijken begrijpen, weten wij niet!

Als sterfelijke kan ik mij met de mensen van deze wereld verbazen.

Misschien is het vanuit mijn hypothese mogelijk iets van die verbazing om te zetten in inzicht.

Het kwikzilver is in de alchemie vanaf het begin een der meest begeerde stoffen geweest. Dat kan niet worden toegeschreven aan de eigenschap dat het een metaal is dat bij kamertemperatuur al vloeibaar is. Deze unieke eigenschap leverde voor het eertijdse gebruik te weinig extra voordeel op. Kwikzilver werd vooral aangewend om er edelmetalen in op te lossen. Door het vermogen om bijvoorbeeld goud chemisch te binden kon men met kwikzilver als oplosmiddel goud extraheren uit de mengsels grondstof waarin het verspreid voorkwam.

Deze eigenschap van het kwikzilver wordt vooral aantrekkelijk als men ze beziet tegen de achtergrond van de hypothese dat alchemie een specifieke voortzetting is van een oertijdse opvatting over de voeding en de bodemvruchtbaarheid.

Kwikzilver is als een filter die een hoogwaardige schaarse stof uit zijn ruwe grondstof vrijmaakt.

Het hoeft dus niet te verbazen dat een stof met zo'n filtervermogen de belangstelling trekt van de alchemist. Deze was het immers te doen om een procédé, om de raffinage en extractie van bouwstoffen voor het lichaam te versnellen. Deze bouwstoffen waren in lage concentraties verspreid aanwezig in de plant en in de bodem.

De Meester-die-de-Eenvoud-Omhelst kende van huis uit de natuurlijke filter- en accumulatieprocessen maar al te goed. Dat proces heette plantenteelt. Van jongsaf had hij moeite met dit inspannend werk. Geen wonder dat juist zo iemand naar mogelijkheden zoekt die de moeizame en trage natuurprocessen versnellen. De snelheid waarmee in de bodem de mineralen uit het moedergesteente vrijkomen is zó traag dat de boer zich vanouds veel inspanningen getroost de minerale vruchtbaarheid van woeste gronden te concentreren op de eigen akker. Een soortgelijke traagheid van nutriëntenaccumulatie geldt voor de seizoengebonden planten die maar eens per jaar vrucht dragen. Voorts kost het de boer veel moeite het eetbare gedeelte uit de plant te halen. En tenslotte moet er ook in de keuken het nodige worden gedaan om het eetbare gedeelte goed verteerbaar te maken. Hoe frustrerend is het niet steeds weer te moeten vaststellen dat, alle inspanningen van de akker en de keuken ten spijt, het lichaam slechts een kleine fractie van het eetbare voedsel opneemt. Het meeste wordt als afval afgewezen. Geen wonder dat mensen die met zoveel moeite voedsel telen en bereiden op zoek gaan naar de geheimzinnige natuurprocessen die de vereiste nutriënten rechtstreeks beschikbaar stellen. Geen wonder ook dat dit zoeken verheven is tot het meest verhevende dat de mens kent: zijn religie.

De verwantschap van religie, landbouw en alchemie hoeft ons dus eigenlijk niet te verbazen.

Het geheim van de onsterfelijken is hiermee niet opgelost maar het is wel enigszins te begrijpen waarom juist dit soort vragen in dit geheim samenkomen. De groene alchemist uit de tijd van Ko Hung zocht in de eerste plaats naar een verlichting van zijn arbeid en dus naar een manier de natuurlijke groeiprocessen te versnellen.

Een stof die het filterend vermogen bezit de gezochte goddelijke substantie uit de ruwe grondstof van bodem en plant te extraheren, was om die reden het meest begeerd.

Kwikzilver was in staat edelmetalen op te lossen. Goud was vanouds hét voorbeeld van edelheid, omdat het niet onderhevig was aan verwerking of bederf. Goud bezat de eigenschappen die men ook

²⁶⁶ Schipper, 222.

toedichtte aan de goddelijke voedingssubstantie die de veroudering en het verval van het menselijk lichaam tegenging. Vanuit die achtergrond is misschien te begrijpen dat men naar zoiets als kwikzilver, of een daarmee vergelijkbare stof, zocht voor het versneld vrijmaken van de substantie die in de plant en de bodem verspreid aanwezig was.

Mijns inziens is dat ook de reden waarom de paddestoel in de Pharmacopeia is gerangschikt onder de medicijnen van de hoogste graad. Er komen in deze hoogste categorie verder geen planten voor. De fungi onttrekken, net als planten, mineralen uit de grond en accumuleren deze in eetbare stoffen. De fungi zijn echter niet afhankelijk van de seizoenmatige traagheid maar realiseren in enkele dagen een groei waar groene planten maanden over doen.

Hoe komt iemand ertoe de bergen in te gaan? Wat voor soort mensen zijn dit?

"He (-a man second to him (god) ... who find happiness in the mountains and forests) ... grasps the plow to help in the tillage, and immediately the banners of the military and the diplomas of office become no more than the whip in his grasp

He refuses to quit his post of master craftsman for the worldly tasks of corpse -representative or cantor; he refuses to disregard the cauldrons and other vessels to religious ceremony and take the place of the ignorant cook."²⁶⁷

"In the course of a thousand years there will sometimes be persons unaffected by favours and honours; unmoved from their goals by promises of riches have green leaves as curtains. For them, rags will replace imperial robes, and herbs fulfil the role of exquisite cuisine. Their hunger will not be satisfied unless they do the farming with their own hands; they will clothe themselves only with what their wives have woven"²⁶⁸

"In such ordinary arts as archery and driving, the lowly tasks of writing and calculation, the revealing work of farming and arboriculture, and skill in the use of the carpenters compass and square, a master must instruct us if we are to learn the various systems."²⁶⁹

De woorden van Ko Hung geven ons hier de indruk dat de overgang naar het 'divine process' niet automatisch betekent dat de landbouw volledig wordt afgezworen. Het lijkt erop dat een bepaalde manier van grondbewerking en plantenteelt het goddelijke proces niet in de weg hoeft te staan. Ko Hung geeft aan dat er geen ruimte is voor militair vertoon, en ook het staatsexamen voor de aanstaande diplomaat levert in dit verband weinig op. Het is beter bij zijn gereedschap te blijven en middels eenvoudig vakwerk het land te bewerken en het eten te bereiden.

We krijgen van Ko Hung een aantal aanwijzingen om het werk ritueel zuiver te laten verlopen. De aanwijzingen richten zich met name op:

- het handmatige karakter van de rituele arbeid
- de ecologische randvoorwaarden; en
- het gebruik van het kompas en de astrologie.

Over deze aspecten komen we later uitvoeriger te spreken.

²⁶⁷ KH,30-31.

²⁶⁸ KH, 143-144.

²⁶⁹ KH, 238.

6.4 De Middeleeuwse Traktaten

We zullen aan de hand van een aantal oude alchemistische traktaten duidelijk maken dat het opus zich impliciet richt op een bevordering van de natuurlijke processen van nutriëntenverzameling. Later gaan we in op de historische verwantschap tussen de archaïsche plantentelers -die een plantaardig elixer zochten - en de alchemisten die proberen de genese van het elixer in bodem en plant versneld te simuleren.

Uiteraard zijn er veel interessante vragen te stellen over de koppeling van het Stichtingsoffer aan de alchemie en dat geldt stellig ook voor de bodemkundige en voedingskundige uitleg van de offerresten. Ik laat deze vragen rusten, ze vereisen een heel andere opzet met historisch bronnenonderzoek en dat strookt niet met het omvattende en toegepaste karakter van dit essay.

In de westerse alchemie is de historische verwantschap tussen het plantaardig elixer en de alchemistische 'steen der wijzen' moeilijker te traceren dan in de Chinese alchemie. Niettemin moge uit de beschrijvingen van het opus in het werk 'The Hermetic Museum'²⁷⁰ alleszins aannemelijk blijken dat de westerse alchemie werd voorafgegaan door een eeuwenoude traditie van kruidenelixers.

Ofschoon de onderwerpen waarop ik in deze paragraaf de nadruk leg niet goed van elkaar zijn te scheiden, ga ik achtereenvolgens in op:

- de scheppingsmythe van het stichtingsoffer;
- de mineralen in bodem en retort;
- de herenigingprocessen van de offerresten..

Inleiding

Frazer heeft met zijn beschrijvingen van de vruchtbaarheidsrituelen duidelijk gemaakt dat de oude plattelandsbevolking een verband legde tussen de vruchtbaarheid van de voedselakkers en de toediening van de offerresten van de rituele offervuren.

Mijn hypothese gaat wat verder en veronderstelt een archaïsche religie waarin de nutritionele aspecten centraal staan. De centrale rol van die nutriënten komt tot uitdrukking in de behandeling die eerbiedig en verheven is. Het eten, de voedselbereiding en de voedselvoortbrenging staan geheel in het teken van die heiligheid. De diepere achtergrond van deze sacraliteit is uiteraard de gezondheid en het 'lange leven' van het menselijk lichaam. De langdurige lichamelijke gezondheid werd niet los gezien van het heil van de onlichamelijke ziel of geest. De archaïsche mens kende maar één gezondheid en dat was die van lichaam en ziel tezamen. Het geestelijk heil werd, evengoed als het lichamelijk welzijn, gezocht in de gezondheid en deze werd uiteraard alleen maar gevonden in een goede nutritionele voorziening. Het menselijk lichaam was onderhevig aan veredeling en verheffing door de voedzame mineralen in zich te accumuleren. Men was in de 17de eeuw onvoldoende bekend met de fysiologie van de spijsvertering om het filtermechanisme juist weer te

²⁷⁰ The Hermetic Museum (HM), 1991. Het boekwerk bestaat uit twee delen, hier aangeduid met I en II. ['The Hermetic Museum' verscheen in 1625. De hier gebruikte tekst is gebaseerd op de Latijnse uitgave die in 1678 in Frankfurt is verschenen. De eerste Engelse uitgave van A.E. Waite verscheen in Londen in 1893.]

geven. Dat is waarschijnlijk de reden waarom men de mineraalextractie vergelijkt met het indampen van zouten.

When man shall have been glorified, his body will become like the angelic body in this respect But this can be affected only by the drying up of all water, and than purging of heaven and earth and all men with fire."²⁷¹

Op de een of andere manier kwam de mens er achter dat de aarde levensnoodzakelijke elementen aanmaakt die via plantaardige en dierlijke inzamelingsprocessen in hoogwaardige menselijke voeding wordt omgezet. Die levensnoodzakelijke elementen noem ik hier kortweg de 'nutriënten' en ik denk daarbij aan de chemische voedingsbasis voor de mens.

Het inzicht in de fotosynthese en de koolstofcyclus is van veel latere datum en speelt in de onderhavige beschouwingen geen rol van betekenis.

Daar de nutriënten de grondslag vormen voor de gezondheid en de levensduur werden zij eens tot sacrale stoffen verheven. Het ontstaan van de heiligheid van deze voedzame stoffen werd verbonden met het goddelijk oerwezen. De mythologie verhaalt hoe men zich voorstelde dat het oerwezen de levensnoodzakelijke elementen middels een zelfoffer aan het begin der tijden in roulatie heeft gebracht. De lichaamsdelen of verbrandingsresten van het primordiaal oerwezen bezorgen volgens de mythen en vruchtbaarheidsrituelen de grond zijn vruchtbaarheid.

Maar ook het ontstaan, het ontdekken of domesticeren van voedselgewassen en geneeskruiden wordt in de mythen rechtstreeks verbonden met het zelfoffer van de schepper. De planten worden zelfs afgebeeld als direct groeiend uit het stervende goden(innen)-lichaam. Goede plantengroei was zonder een voedingsbodem met de lichaamsresten van de schepper ondenkbaar.

Het zijn de goddelijke elementen in de bodem en in de planten, die de archaische mens zoveel als maar mogelijk in zijn eigen lichaam ophoopt. De nutriënten hebben een sacrale oorsprong en de processen en technieken van inzameling zijn om die reden ritueel of heilig. Het zijn deze natuurprocessen en voedingstechnieken waarmee de mens zichzelf heiligt en vergoddelijkt. De goddelijke nutriënten herenigen zich in de gezonde mens en die gezondheid is bijgevolg ook een maatstaf voor de spirituele emancipatie van zijn ziel. Een langdurige goede gezondheid wordt geacht te zijn gebaseerd op de aanwezigheid van goddelijke nutriënten in het lichaam.

Volgens de archaische godsdiensten voltrekt de incarnatie van het geofferde oerwezen zich in het lichaam van de mens. Er is sprake van : 'Zelfheiliging door Voeding', indien men de natuur zorgvuldig weet te beheren en te bespelen.

De hereniging van de primordiale scheppings-offerresten ligt grotendeels verankerd in de natuur. De natuurwetten stellen de randvoorwaarden aan de concentratie der nutriënten. De historie van de evolutie leert ons welke fundamentele processen door bodems, planten en dieren omwille van de nutriëntaccumulatie zijn 'uitgevonden'. De mens die de essentie van die evolutie begrijpt en er naar leeft neemt deel aan de goddelijke reïncarnatie.

Vanuit dit inzicht heeft de mens doorheen de tijd gezocht naar kennis en technieken om het heilige herenigingsproces van de goddelijke nutriënten te bevorderen. Voor de oertijdse plantentelers was dit een dienst aan God, hun godsdienst.

²⁷¹ HM-I, 339.

In de loop van dit en volgend hoofdstuk zal ik een aantal aspecten behandelen waaruit blijkt dat veel wetenschap en technologie ontstonden vanuit het oertijdse streven naar vergoddelijking middels concentratie van nutriënten.

Zowel de archaische plantentelers als de latere alchemisten richtten hun 'opus' op die inzameling.

De offerresten worden niet altijd voorgesteld als direct afkomstig van het lichaam van de schepper. Vaak spreekt men over 'Adams aarde' of 'Paradijsaarde'.

Ook in dat geval bedoelt men volgens mij dezelfde nutriënten; het woord 'aarde' wijst al in de richting van bepaalde bodemprocessen die het opus onder handen had.

De Scheppingsmythe

Het Hermetisch Museum (HM) behandelt enkel de middeleeuwse christelijke visie op het scheppingsgebeuren. Hier is geen plaats voor het primordiale godenoffer dat Eliade en Campbell in veel niet-christelijke religies hebben vastgesteld.

In het boek Genesis is geen sprake van een goddelijk zelfoffer waaruit de wereld ontstaat.

Het HM sluit met zijn middeleeuwse alchemistische traktaten opvallend goed aan bij de archaische en exotische scheppingsmythen, althans voor wat betreft de functie der offerresten.

Het spreekt over elementaire vormloze materie, nutriënten en mineralen die hun 'spirit' van boven of van de hemel ontvingen. Het gaat in feite aan het stichtingsoffer voorbij en spreekt nergens letterlijk over offerresten; maar in menig opzicht vóóronderstelt zij het stichtingsoffer wel. Daarom hebben we de studies van Campbell over de scheppingsmythe en die van Eliade over de minerale aard der offerresten vooraf laten gaan aan de bespreking van de HM visies op de rol van de hemelse mineralen.

De koppeling van de HM visie aan de genoemde scheppingsmythe lijkt geen probleem omdat we geen inconsistenties tegenkomen. Maar ook omdat in andere culturen de alchemie der minerale offerresten, waarvan we de aansluiting bij de scheppingsmythe reeds vaststelden, in grote lijn overeenstemt met die welke het HM behandelt.

Het mensbeeld is dat van Gods hoogste dienaar. God is primair de Schepper die ook door de materiele dingen in deze wereld werkzaam blijft. Enige gelijkenis met het natuurbeeld van Teilhard dient zich reeds aan.

"In the microcosm of man's nature the soul is the deputy or Viceroy of the Creator

In the same way, the Creator of the world partly acts in and through things belonging to this world.."²⁷²

De herkomst van de 'steen', met veel namen en gedaanten, komt ter sprake in talloze oude mythen van uiteenlopende culturen: "The sages have seen the river in which Aeneas was cleansed of his mortality the bath of Diana -the spring of Narcissus, the blood of Adonis the blood of the Giants killed by Jupiter, the tears which Althea shed the magic water of Medea out of which grass and flowers sprang firth -the Potion which Medea prepared from various herbs for the rejuvenence

²⁷² HM-II, 139.

of old Jason- the Medicine of Aesculapius the garden of the Hesperides where the trees bear golden apples, Pytho, born of decomposed earth after Deucalion's blood etc"²⁷³
Het betreft hier dus een onderwerp met een tamelijk universele betekenis.

De christelijke alchemisten in de middeleeuwen konden voor de oertijdse scheppingsmythen niet terugvallen op Genesis maar hadden wel een groot houvast aan de offerdood van Jezus. "In beide gevallen betekent de verlossing werk. In het christelijke geval is dat het leven en de dood van de godmens die als uniek 'offer' de verzoening bewerken tussen God en mens. Deze laatste is verloren gegaan in de materie en moet verlost worden. De mystieke werking van deze zelfopoffering van de godmens strekt zich in eerste instantie uit tot alle mensen.

In tweede instantie, in de opvatting van Paulus, strekt ze zich ook uit, als apokatastasis (herstel van alle dingen), tot het niet menselijke schepsel in het algemeen, dat zich in een onvolmaakte toestand van verlossing bevindt, zoals de zuiver natuurlijke mens."²⁷⁴

Jung heeft zich uitvoerig verdiept in de spirituele dimensie van de middeleeuwse alchemie. En hoewel hij zich voornamelijk beperkt tot de psychologische uitleg van de beschreven processen, attendeert hij ons, ongewild, op een aantal aspecten waarnaar wij hier op zoek zijn.

"Het gaat overigens niet om een herhaling van het historische offer maar om een onbloedige vernieuwing hiervan. Aangezien nu de sacramentele woorden de kracht hebben het offer te voltrekken ligt het voor de hand ze metaforisch te omschrijven als het' offermes of zwaard"²⁷⁵ Op aanschouwelijke wijze beschrijft Nicolaas Cabasilas het overeenkomstige ritueel van de Grieks-orthodoxe kerk: 'De priester snijdt een stuk van het brood af, en spreekt daarbij de volgende woorden: 'Als een lam is hij naar de slachtbank geleid'."²⁷⁶

Ook ten aanzien van schepping gaat Jung's uitleg in de richting van de alchemie en het stichtingsoffer.

De bezieling van de materie door de 'Mercuriale'geest ;de koppeling van gesteente, water,licht, en bladgroen; het zijn de groeicondities van de voedselplant die de telers hun weg naar het paradijs wijst.

"De chaotische oermaterie werd door het instromen van de hemel bevochtigd Deze bebroeding door de Heilige geest verwekte dus in de bovenste wateren (volgens Gen. 1:6) een kracht die alles tot in het fijnste doordrong en verwarmde, en die, aangezien ze zich met het licht verbond, in het onderste mineraalrijk de Mercuriuslang verwekte

In het plantenrijk verwekte ze het gezegende 'groene' (chlorofyl) en in het dierenrijk de vormgevende kracht. Daarom kan deze bovenhemelse geest van de wateren, verenigd in een huwelijk met het licht, terecht Wereldziel worden genoemd. De Mercurius van de alchemisten is een 'gevleugelde' of 'vluchtige'. Bovendien werd hij opgevat als een Hermes Psychopompos (zieleleider) die de weg naar het paradijs wijst."²⁷⁷

Volgens Jung is het model van de Menswording van Christus in oudere mythen al aanwezig en kunnen we de lijnen van toen doortrekken. Dat geldt zowel voor het stichtingsoffer als voor het opus dat daarop is gebaseerd. De katholieke Mis is de voortzetting van het offer en het opus.

²⁷³ HM-II, 277.

²⁷⁴ Jung 1985b, 80, 82.

²⁷⁵ Jung 1984b, 144, 359.

²⁷⁶ Jung 1984b, 125.

²⁷⁷ Jung 1984b, 102.

...”, op het moment dat deze (God) zich als Zoon in Maria, de 'maagdelijke aarde', dus de vertegenwoordiger van de 'materia' in hoogste vorm, afdalt, en hij is 'in potentie' volledig verlost op het moment dat de eeuwige godszoon na het ondergaan van de offerdood terugkeert tot de vader. Op de ideologie van dit mysterie wordt vooruitgelopen in de mythen rond Osiris, Orfeus, Dionysos, Hercules en in het idee van de Messias in de Joodse profetie.²⁷⁸ Deze anticipaties gaan terug tot en met de primitieve heldenmythen

In de godheid worstelt de godheid zelf met zijn onvolmaakte, lijdende, levende schepping, ja, hij neemt de toestand van het lijden op zich, en volbrengt door deze offerhandeling het 'opus magnum', het athlon van de genezing en de overwinning van de dood

In het 'officium divinum', of zoals de Benedictijnen zeggen, in het 'opus divinum' (goddelijk werk), wordt het Christusoffer, de daad van verlossing, steeds weer opnieuw herhaald, ... Dit 'opus supernaturale' wordt in het misoffer gerepresenteerd.²⁷⁹

Jung behandelt het individuatieproces als een opus en vice versa. In de opusbeschrijvingen van de alchemist herkent hij de diepste roerselen van de menselijke ziel die het transformatieproces ondergaat.

We noemden reeds het embryonale model en de beeldvorming rondom de mandala als kenmerken van het proces. Hier zet de analogie zich voort in de verlossingsfunctie van de 'steen'.

Het centrum van de mandala staat voor de aansluiting van de navelstreng die mens en kosmos verbindt. Dat geldt uiteraard in het bijzonder voor de goddelijke verbinding tussen hemel en aarde. "Het enige waartoe de elementen moeten worden teruggebracht, is de kleine cirkel die in dit vierkant zijn plaats in het centrum inneemt. Hij is de 'middelaar' (meditator)

De epilogus Orthelii zegt over deze 'meditator', die tevens de wonderbare steen is: 'Zoals de bovennatuurlijke en eeuwige goede, Christus Jezus, Hiermee heeft hij onze 'gezondheid' hersteld Het gaat hier om een 'salvator' die niet uit de hemel komt, maar uit het diepste der aarde Hier vermoedde deze filosoof het bestaan van een 'spiritus' opgesloten in het vat van de materie, een witte duif, die vergeleken kan worden met de goddelijke nous ... Deze nous of 'spiritus' werd ook 'Mercurius' genoemd.²⁸⁰

Door de steen van het moedermateriaal in de bodem te vergelijken met de 'hemelsteen' Jezus en aan beide een gelijklopende verlossingsfunctie toe te dichten blijkt dat Jung niet afkerig zou zijn geweest van de idee dat de verlossingsleer van de grote religies geworteld is in een oertijdse 'alimentaire theologie'.

Toch is het Jung uiteindelijk slechts te doen om het geestelijk voedsel voor de psyche en hij weet aan elke vorm van chemie of biologie, zelfs aan het bladgroen, wel een draai in die richting te geven. Dat geldt ook voor de hier genoemde 'spiritus' en Mercurius. "Uit een commentaar uit deze tekst blijkt, dat dit alles op het kwikzilver slaat. Deze geest die van God afkomstig is veroorzaakt ook het door de alchemisten zozeer geroemde 'groene': de 'benedicta viriditatis', De geheimzinnige stof werd ook wel eenvoudig het 'rotundum' genoemd. Hiermee werd de 'anima media natura' bedoeld, die identiek is met de 'anima mundi' (de wereldziel).²⁸¹

²⁷⁸ Jung 1984b Noot 36 (p.262-263). 'het godmenskarakter van Osiris, , zijn verwantschap met graan, het in stukken gehakt worden en zijn wederopstanding ..'

²⁷⁹ Jung 1985b, 82-83.

²⁸⁰ Jung 1984b, 95.

²⁸¹ Jung 1984b, 96.

In het HM blijft de leven gevende kracht Spiritus consequent verbonden met de gronddeeltjes die zowel kruiden en bomen als mensen en dieren voeden. Deze primaire leven gevende substantie is ontstaan uit de goddelijke schepping van de wereld aan het begin der tijden. "For all herbs and trees ... receive their growth and nutriment from the spirit of the earth ... The minerals are hidden in the womb of the earth and nourished by her with the spirit which she receives from above."²⁸²

"Powers and virtues which God has laid into metals and minerals."²⁸³

De schrijvers van het HM beschikten nog niet over de biochemie van de bodemverwerking en spijsvertering zodat in hun teksten de 'levenskracht' of 'spiritus' zowel een geestelijke als materiele dimensie bezit.

Zonder twijfel is men hier de overtuiging toegedaan dat de levenskracht alleen via de grond en de plant de mens kan bereiken. De aarde lijkt een natuurnoodzakelijke 'omweg' in de relatie tussen mens en god. "... And if the pure elements are than once more joined together (by the action of natural heat) a much higher and nobler form of life is produced"²⁸⁴. " ...the spirit which is supported by heavenly, elementary, and earthy substances, which are also called formless matter."²⁸⁵ "... if it (subtle) enter a body it tinges it and brings it to perfection."²⁸⁶

Uit de herhaaldelijk terugkerende verwijzing naar de wijze waarop Adam's levenloze lichaam van klei tot leven kwam door de inblazing der goddelijke adem ('living spirit'²⁸⁷) blijkt dat men de levenskracht van de hemel via de grond in zich op dacht te kunnen nemen. In menig opzicht nemen 'Adam' en 'het Paradijs' de plaats in die in de scheppingsmythen aan het scheppend oerwezen toekomt. Zowel het lichaam van Adam als de bodem van het paradijs zijn samengesteld uit de hemelse substantie die aan de basis ligt van alle leven.

"That there can be no perfect generation or resuscitation without the cooperation of the four elements, you may see from the fact that when Adam has been formed by the Creator, out of earth, there was no life in him, until God breathed into him a living spirit. Then the earth was quickened into motion."²⁸⁸

Het Adamslichaam heeft in veel teksten dezelfde betekenis als het begrip 'Paradijsaarde'. De paradijsbodem stond uiteraard model voor de grond met de ideale vruchtbaarheid dat wil zeggen met een hoog gehalte goddelijke nutriënten. Alleen dat kon vanuit de toenmalige agrarische levensbeschouwing een verklaring bieden voor het overdadige voedselaanbod en de hoge levensverwachting.

Verderop gaan we uitvoerig in op de processen die de hemelse nutriëntenvrijmaken. Maar het moge duidelijk zijn dat het indampen van mineraalrijk water, dat leidt tot het uitkristalliseren van zout, reeds vroeg een beproefd procédé was voor de accumulatie van mineralen.

"If we carefully cultivate the life of our souls, we shall be sons and heirs of God, and shall be able to do that which now seems impossible. But this can be effected only by the drying up of all water, and the purging of heaven and earth and all men with fire."²⁸⁹

²⁸² HM-I, 333.

²⁸³ HM-I, 314.

²⁸⁴ HM-II, 142.

²⁸⁵ HM-I, 334.

²⁸⁶ HM-I, 177.

²⁸⁷ HM-I, 342.

²⁸⁸ HM-I, 342.

²⁸⁹ HM-I, 339.

Een andere oude manier om 'zouten' vrij te maken was de verbranding van planten tot as; gevolgd door het bewateren van de as, zodat de zouten erin oplossen en vervolgens 'the drying up of all water' dat ik reeds noemde. Het gaat mij op deze plaats echter om de koppeling van 'cultivating the life of our souls' met die natuurlijke processen van zoutwinning. De stellige formulering 'can be effected only' maakt duidelijk dat het verwerven van zielenheil alleen mogelijk werd geacht door het volbrengen de natuurlijke processen die de heilige nutriënten in het lichaam brengen.

Dat is ook de betekenis van "The salt of the earth is the soul yet if it enter a body, it tinges it and brings it to perfection. What then should you desire of God but this Salt and the ingression thereof?"²⁹⁰ "Thus the power of growth that I speak of is imparted not by the earth, but by the life-giving spirit that is in it."²⁹¹

"Know then, gentle Reader, that life is the only true spirit, and that that which the ignorant herd look upon as dead, may be brought back to permanent, visible, and spiritual life, if but the spirit be restored to the body -the spirit which is supported by heavenly nutriment, and derived from heavenly, elementary, and earthy substances, which are also called formless matter. Moreover, as iron has its magnet which draws it with the invisible bonds of love, so our gold has its magnet, viz., the first Matter of the Great Stone."²⁹²

In zijn geconcentreerde oervorm geeft deze substantie de mens onsterfelijkheid en de bodem een schier onuitputtelijke rijkdom aan vruchtbare nutriënten. Dit laatste is de verklaring voor de paradijselijke voedselvoorziening die zo overvloedig is dat men geen arbeid behoeft te verrichten.

"de alchemisten noemden de oerchaos ook wel de aarde van het paradijs."²⁹³

"De oerstof heet o.a. 'paradijsaarde', die Adam bij zijn verdrijving heeft meegenomen."²⁹⁴

"Daarom valt de prima materia ook samen met de zwarte aarde, waarin het goud of de lapis gezaaid wordt, zoals de tarwekorrels."²⁹⁵

Burckhardt spreekt in dit verband over Kême-blacksoil²⁹⁶.

De middeleeuwse alchemistische visie houdt kennelijk in dat men net als aan de nutriënten van het voedsel ook aan de elementen van de bodemvruchtbaarheid een hemelse oorsprong toekende. De schepping lijkt dan als een oerexplosie (vergelijk de vulkaanuitbarsting of erosie) van het paradijs waavan de vruchtbare substantie zich over de aarde heeft versnipperd. Het paradijs is vanaf dat moment als verspreide substantie overal in de natuur werkzaam.

De uitzonderingspositie van de mineralen in het geheel van de natuur is bijzonder. "Why minerals alone should be excluded²⁹⁷", terwijl toch volgens het scheppingsverhaal: "all things increase and multiply after their kind. To each creation God gave its own seed, where with to propagate its kind, that in this way there might always be an increase of man and animals."²⁹⁸

De mineralen vermenigvuldigen zichzelf niet maar zijn wel de noodzakelijke input van alles wat zich natuurlijk vermenigvuldigt. "Nature then generates things through the will of God out of the first

²⁹⁰ HM-I, 177.

²⁹¹ HM-I, 333.

²⁹² HM-I, 334.

²⁹³ Jung 1984b, 59.

²⁹⁴ Jung 1985b, 213-216.

²⁹⁵ Jung 1985b, 99.

²⁹⁶ Burckhardt, 16.

²⁹⁷ HM-II, 104.

²⁹⁸ HM-I, 317.

Matter Nature produces things and multiplies them out of the second substance, which is known to the Sages."²⁹⁹

De mineralen zijn dus voor elke nieuwe groeicyclus opnieuw nodig, zij moeten gerecycleerd worden want ze zijn eenmalig, in illo tempore, in beperkte hoeveelheid (die van het lichaam van de schepper, van Adam of van het paradijs) geschapen. Dit goddelijk scheppingswerk vermag de mens niet te beheersen, hij moet het doen met het beperkte natuurlijke aanbod van vruchtbaarheid en niet proberen zelf de Materia Prima te creëren."The creation of seed God reserved to himself."³⁰⁰ ".... let no one presume to suppose that he can make the first matter. The first matter of man is earth ... God alone can perform this artifice."³⁰¹ "Man was not to be able to produce new seed he was only permitted to educe new forms of life out of that which already existed."³⁰²

De mens moet zijn plaats weten. En dan is er nog veel mogelijk, want ook aan de 'second substance' is het werk nog een hele kunst die we van de wijzen (the Sages) kunnen leren.

De wijze die de kunst verstaat, weet welke stof hij wil inzamelen, -daar waarin hij de materia prima aanwezig weet-, en hoe hij deze kan extraheren uit zijn ruwe 'grond'-stof. The Artist only separates what is subtle from its grosser elements"³⁰³

Geen twijfel mogelijk of de traktaten doelen hier op de extractie, uit hun natuurlijke staat, die het leven voeden. Het grote werk van de inzameling en hereniging werd geacht het lichaam van de mens te zuiveren van de ongerechtigheden en te doen verheffen tot een modus die lijkt op de oorspronkelijke staat van Adam in het paradijs.

Het gaat bij deze zuivering om niet minder dan "That which the ignorant herd look upon as dead, may be brought back to permanent visible, and spiritual life."³⁰⁴

De terugkeer van het spirituele leven is in deze optiek dus geenszins een zaak van abstracte geestelijke exercitie maar een concrete activiteit van zich voeden met de leven gevende substantie die overal verspreid in de natuur aanwezig is. Deze opvatting over het herstel van de paradijselijke levensvorm blijkt te zijn geworteld in het scheppingsverhaal Genesis.

"Adam. However, in an evil day for our race, disobeyed his Creator, and straightway was driven forth to the beasts, into the world of corruptible elements.....

From that day forward his food was derived from perishable substances, and death began to work in his members. The pure elements of his creation were gradually mingled and infected with the corruptible elements of the outer world, and thus this body became more and more gross, and liable, through its grossness, to natural decay and death..... but as time went on the seed out of which man were generated became more and more infected with perishable elements. The continued use of corruptible food rendered their bodies more and more gross -and human life was soon shortened to a very brief span indeed. When the pure and essential elements are joined together in loving equilibrium, as they are in our Stone, they are inseparable and immortal, like the human body in ParadiseIt was the recollection of man's immortality in Paradise, that first set Sages a-thinking whether those pure and essential elements might not be obtained in this world, and united in one

²⁹⁹ HM-I, 104.

³⁰⁰ HM-I, 317.

³⁰¹ HM-II, 95.

³⁰² HM-I, 317.

³⁰³ HM-II, 95.

³⁰⁴ HM-I, 334.

body. At length a merciful Creator made known to them that the desired conjunction of such elements existed in gold."³⁰⁵

Deze zienswijze is op het eerste gezicht wat simplistisch en aards: Adams 'val' beschreven als een vorm van lichamelijke verontreiniging: 'pure elements of his creation were gradually mingled and infected with the corruptible elements'.

De 'verboden vrucht' wordt hier niet als specifieke oorzaak aangewezen, maar het verkeerde profane voedsel in het algemeen: 'his food was derived from perishable substances'. Het gaat hierbij om een foutieve keuze van Adam in zijn voeding. Hij eet van 'corruptible elements of the outer world' en zet daarmee een proces in werking van lichamelijk en geestelijk verval. De zondeval wordt hier dus duidelijk uitgelegd als een verkeerde leefwijze met name van een verkeerde voedingsgewoonte. Adam eet voedsel van de verkeerde 'wereld' en geleidelijk wordt zijn onsterfelijkheid en geluk ondermijnd. 'This body became more and more gross and liable, through its grossness to natural decay and death'.

De 'val' begint dus heel duidelijk met een lichamelijke aftakeling en wel een verval dat ontstaat door een toename van onzuivere i.e. onheilige, ongoddelijke of profane substantie. Dit proces van lichamelijke verontreiniging blijkt vervolgens het substraat van de spirituele neergang. Dit wordt te meer duidelijk als we ons verhaal vervolgen met de opvattingen over het herstel van het oorspronkelijke levensstaat.

De paradijselijke staat van de mens zou gebaseerd zijn op zijn lichamelijke zuiverheid en dat betekent een hoge concentratie van goddelijke substantie in het lichaam. Terugkeer naar die status wordt dan ook logischerwijs gezien als een inzameling van die zuivere goddelijke elementen: 'when the pure and essential elements are joined together they are inseparable and immortal like the human body in Paradise'.

Volgens de interpretatie van de oude traktaten heeft God Adam niet enkel bestraft voor zijn greep naar het verontreinigde voedsel, maar hem ook een manier aan de hand gedaan zijn fout te herstellen.

De werkwijze van inzameling en accumulatie der verspreide sacrale mineralen is volgens de oude alchemisten een directe openbaring geweest van God aan Adam. Vervolgens is deze openbaring via de Wijzen aan latere generaties doorgegeven. 'It was the recollection of man's immortality in Paradise, that first set Sages a-thinking whether those pure and essential elements might not be obtained in this world, and united in one body.'

"He (God) set him (Adam) in Paradise, and forbade him, under penalty of eternal death, to eat of the fruit of the tree of the knowledge of good and evil. So long as Adam obeyed the Divine precept he had immortalityFor his disobedience God visited him with all manner of sufferings and diseases; but in His mercy also shewed him a medicineBut if he had not known the virtues of herbs, and the Medicine he would certainly not have lived as long as he did

On the other hand, the suffering, disease, and imperfection brought not only upon men, but also upon plants and animals, by the fall of Adam, found a remedy in that precious gift of Almighty God, which is called the Elixir, and Tincture, and has power to purge away the imperfections not only of human, but even of metallic bodies; which excels all other medicines"³⁰⁶

Adam verneemt van God dat hij middels een moeizame weg van voedselvoorziening de verspreide sacrale nutriënten opnieuw in zijn lichaam kan verenigen en aldus terugkeren naar zijn oorspronkelijk

³⁰⁵ HM-II, 141.

³⁰⁶ HM-I, 187, 188.

staat. "For this purpose the natural properties of things were revealed to Adam ... and he was taught to prepare medicines out of herbs, stones ..."307

Dit proces is echter simpelweg dat van de plantenteelt. De planten filteren op natuurlijke wijze de mineralen uit de grond en maken ze eetbaar. Door een goed systeem van voedselvoorziening verzamelt en accumuleert de mens gezonde nutriënten en legt de basis voor zijn gezondheid en levensverlenging.

Maar het blijft niet bij de moeizame plantenteelt: "God one day called him to Paradise and set forth him his marvellous mystery -the mystery of our Stone."308

De 'Stone' heeft in de traktaten veel namen maar steeds doelt men op de geconcentreerde levenskracht die de plant uit de aarde opneemt en die voor de menselijke gezondheid zorgt.

De openbaring waarop de alchemisten hier doelen is het besef dat de werking van de plant en het menselijk maagdarmkanaal kan worden nagebootst. En wel zo, dat de pure bodemmineralen in het lichaam sneller accumuleren.

Sedert de middeleeuwen is het geest-materie dualisme van grote invloed geweest en heeft de geschiedschrijving van de organistische denkwereld van bijv. de alchemisten danig overhoop gehaald. Het gevolg is dat we tegenwoordig nog voornamelijk historische analyses over de alchemie bezitten waarin men zich beperkt tot hetzij de chemische hetzij de psychologische kant van het opus. In de oude kosmologie (en in de meest recente ook weer enigszins) was deze scheiding ondenkbaar omdat de psychische ervaringen alleen mogelijk werden geacht vanuit lichamelijke processen. Vanuit de oude kosmologie was het heel aannemelijk dat voedsel grote invloed had op de geestelijke vermogens van de mens.

Jung legt de 'verborgen goddelijkheid in de steen' uit als 'in de materie der wereld verloren gegane nous of logos'. Ook de christelijke theologie voegt zich in de dualistische traditie en noemt de Christus simpelweg de 'wondersteen'³⁰⁹.

In het HM beperkt men zich tot een analogie van 'our stone with its Heavenly Prototype'³¹⁰.

"But although that heavenly Stone was bestowed by God as a free gift on the whole human raceHe shall be for a stone of stumbling and a rock of offence (Ro IX)

In all these respects the Precious, Blessed, and heavenly Stone -agrees most wonderfully with our earthly, corporal, and philosophical Stone; and it is therefore, well worth our while to compare our Stone with its heavenly Prototype. We shall thus understand that the earthly philosophical Stone is the true image of the real, spiritual, and heavenly Stone Jezus Christ."³¹¹

"Thus, gentle and well-wishing reader, I have briefly and simply set forth to you the perfect analogy which exists between our earthly and chemical and the true and heavenly Stone, Jezus Christ, whereby we may attain unto certain beatitude and perfection, not only in earthly but also in eternal life"³¹²

"For the earthly Stone is a gift from God, descending by the clemency of the Celestial Stone."³¹³

³⁰⁷ HM-I, 230.

³⁰⁸ HM-I, 236.

³⁰⁹ Jung 1985b, 124-126.

³¹⁰ HM-I, 93.

³¹¹ HM-I, 93.

³¹² HM-I, 114.

³¹³ HM-I, 115.

In het begin van dit hoofdstuk hebben we een aantal kenmerken van het alchemistisch werk van de katholieke arts Dorn behandeld omdat Jung in diens werk de beste aangrijpingspunten aantrof voor een vergelijking van het alchemistisch opus met het individuatieproces. De hierboven genoemde aspecten sluiten daarbij aan. Jung: "We zouden kunnen zeggen dat de alchemist de hele nadruk legt op het effect van het uitgevoerde werk, in een natuurlijk veel hogere mate dan de kerk, omdat hijzelf de plaats inneemt van Christus, die zichzelf in het misoffer offert. Hij denkt er niet aan zichzelf te identificeren met Christus; integendeel de alchemie stelt de gezochte substantie, de lapis parallel met ChristusZonder het te weten zet de alchemist al denkend de 'imitatio Christi' voortHet is dankzij de door hemzelf verworven of door God aan hem verleende wijsheid en kunst, dat hij de wereldscheppende en in de materie der wereld verloren gegane nous of logos tot heil van de mensheid opnieuw bevrijdt. Niet de artifex zelf is de analogie met Christus, hij herkent integendeel in zijn wondersteen de analogie met de Verlosser."³¹⁴

Volgens Jung heeft het zoeken naar het goddelijke element in voedsel, mineralen en aarde alleen een psychologische betekenis. Het materiële zou slechts dienen voor een religieuze projectie van het goddelijke. Het proces van 'bevrijdende zelfverheffing' is volgens Jung slechts in symbolische zin een fysiologisch proces van zuivering en 'purification'. De 'verlossing van het goddelijke uit de materie', zoals de alchemist het noemt, hoeft volgens hem ondanks alles niet op materiële en natuurlijke processen te duiden.

Het Mineraal

De term 'mineral' is in de literatuur over ons onderwerp bijzonder belangrijk. Het begrip verbindt de goddelijke oerstof met de bodemnutriënten die via de voeding in het lichaam komen.

De inhoud en functie van de mineralen helpen ons inzicht te krijgen in de verbinding van het aardse alledaagse (-plantenteelt en koken-) met het metafysisch religieuze van de cultuur.

De associatie van de hemelse levenskracht met een eigenschap van het mineraal/nutriënt verdiept onze kennis van de archaische kosmologie. Het organistisch karakter van deze primitieve metafysica kan ons helpen uit de dwangbuis van het cartesiaans natuurdenken te breken.

Juist daarom is Eliade's 'The Forge and the Crucible' voor ons doel geschikt. Hij neemt als uitgangspunt: "the relationship of primitive man to mineral substances."³¹⁵ En hij laat er geen twijfel over bestaan dat deze mineralen van de alchemist dezelfde zijn als die welke de mythologie aanmerkt als de resten van het zichzelf offerend oerwezen. "All in all the alchemist treats his Matter as the God was treated in the mysteries; the mineral substances 'suffer', 'die' or are reborn to another mode of being."³¹⁶

"The operation can be taken to refer either or to mineral substance."³¹⁷

Als we vanuit de bestaande bodemscheikunde denken identificeren we de mineralen haast automatisch met fosfaat, kali en dergelijke, maar in de oude traktaten kon men niet van deze kennis van de elementen uitgaan.

³¹⁴ Jung 1985b, 124-126.

³¹⁵ Eliade 1978a, 8.

³¹⁶ Eliade 1978a, 150

³¹⁷ Eliade 1978a, 152.

Hoewel in sommige beschouwingen over bijv. 'as' en 'zout' de werkzame eigenschappen van kali en fosfaat stellig aan de orde zijn, moeten we in andere gevallen ook denken aan (uit)werkingen die men thans aan vitaminen e.d. toeschrijft.

Waar het ons om gaat is niet zozeer het identificeren van deze specifieke chemische werking, als wel het beginsel dat stoffen die vruchtbaarheid en gezondheid teweeg brengen, verbonden worden met het oerlichaam van de schepper of met de bodem van het paradijs. Dit beginsel moet ons helpen de bestaande drang naar ré-sacralisering te verstaan tegen een nieuwe achtergrond.

Het begrip 'Mineralen' wordt hier soms gebruikt in de betekenis van ruwe ertsen. Dat blijkt vooral waar men de winning van metalen op het oog heeft. In het merendeel van de gevallen gaat het echter om mineralen die levenskracht geven aan de menselijke voeding. Uiteraard zijn dat dezelfde mineralen als die waaraan de akkerbodem zijn vruchtbaarheid ontleent.

De bouwvoor is de bovenste laag waarin de planten wortelen en organische stof achterlaten in de vorm van humus. De zwarte kleur van de humus is altijd een goede indicatie geweest voor de vruchtbaarheid van de bovengrond. Tegen deze achtergrond moeten we de termen van de oude alchemisten verstaan als zij spreken over "zwarte magische vruchtbare aarde, die Adam uit het Paradijs heeft meegenomen en omschreven als zwart zwarter dan zwart."³¹⁸

"de oerstof heet o.a. 'paradijsaarde', die Adam uit het Paradijs heeft meegenomen."³¹⁹

Het is dus duidelijk dat de vruchtbare humus hier wordt gezien als de drager van ie oerstof, de materia prima; die geacht wordt van paradijselijke oorsprong te zijn.

Tegelijk is er in dit werk sprake van verwijzing naar de organische mest, waarvan men al sedert het vroeg Neolithicum de positieve werking op de plantengroei kende. "Het (= de stof die het goddelijk geheim bevat) is overal te vinden , ze kan zelfs in de afschuwelijkste drek gevonden worden."³²⁰

"... in mest zult ge vinden."³²¹

Uit deze informatie van Jung cs kunnen we aangaande de betekenis der minerale substanties (of 'stof') stellen:

- hun goddelijke aanwezigheid en scheppingsoorsprong
- dat de stof vruchtbaarheid aan de bodem geeft
- dat ze in organische mest en humus aanwezig werd geacht
- dat ze in de voeding en het menselijk lichaam aanwezig moet zijn.

Wat het laatste kenmerk betreft, noteren we nog: "De stof, die het goddelijk geheim bevat, is overal, ook in het menselijk lichaam."³²²

"Dit in de materie slapende en verborgen beeld van de godheid was wat de alchemisten het eerste oerchaos noemden. Zij noemden dit ook wel de aarde van het paradijs."³²³

Later zullen we zien dat de tuinier en de kok, die zich beijveren de voedzame nutriënten uit bodem en plant te halen, in feite bezig zijn 'het goddelijke uit de kluisters van de materie te bevrijden'. Dit laatste is een benaming voor het alchemistisch opus in de christelijke middeleeuwen.

Is het niet blasfemisch te denken dat mest en afval van goddelijke oorsprong zijn?

³¹⁸ Jung 1985b, 99.

³¹⁹ Jung 1985b, 214.

³²⁰ Jung 1985b, 87-88.

³²¹ Jung 1985b, 264.

³²² Jung 1985b, 87-88.

³²³ Jung 1984b, 59.

De gedachte dat de voedzame nutriënten van de oerbron des levens afkomstig zijn laat zich zonder veel tegenzin accepteren, maar wat te zeggen van mest?

Voor zover ik heb kunnen nagaan is er steeds sprake van organisch afval in excrementen van vee. Het taboe op menselijke uitwerpselen is misschien hetzelfde als in primitieve culturen. Ervaringen hebben uitgewezen dat deze ziektes verspreiden.

Het feit dat het goddelijk oerlichaam tot op zekere hoogte het imago van een mesthoop krijgt moet ons sterken in de overtuiging dat de archaische mens de uitwerking van de mest op de plantengroei op het oog heeft gehad. De onmiskenbare eerbied voor het opperwezen kon niet verhinderen dat men het effect van mest op de plant gelijk moest stellen aan dat van humus en mineralen. De ervaringen met de natuurlijke processen mochten indertijd niet, zoals later in het dualistisch tijdperk, in strijd zijn met de religieuze opvattingen. Er behoorde een zekere consistentie te zijn tussen godsbeeld en natuurbeeld. In het geval van de mest betekende dit dat deze substantie ondanks zijn geur e.d. toch met een zeker goddelijk aureool werd omgeven. Kennelijk moest voorop staan dat de aardse nutriënten van hemelse oorsprong waren: "Yet whether they believe it or not, the fact remains the same, and it is most true, that that which is above is as that which is below, and that which is born above has origin from the same source which is at work down below in the bowels of earth."³²⁴

'Thus the elements below act perfect unison with the elements above with which God created of a far greater purity and excellence.'³²⁵

Mineralen met door God verstrekte levenskracht zijn uiteraard niet alleen van belang voor de voeding maar hebben ook de functie van medicijn. Vaak wordt in alchemistische traktaten het 'medicijn' gezien als een mengsel van geconcentreerde mineralen; dezelfde mineralen als die in de bodem en de voeding. Ook in de beschouwingen over het 'medicijn' blijkt het mineraal van hemelse oorsprong te zijn. Maar net als bij de voeding, komt dit goddelijk product niet zomaar uit de hemel vallen, het is bij de schepping over de aarde verstrooid en moet via die aardse omweg worden teruggewonnen. De medicinale werking slaat uiteraard op een toepassing bij een ziekte en behoort dan tot veel snellere gezondheidseffecten te leiden dan in geval van de voeding.

"I understand clearly the secret potency imported by God to minerals ... Among the mineral substances I found one which exhibited many colours, and proved to be of the greatest efficacy in art. The spiritual essence of this substance I extracted, and therewith restored our sick brother in a few days, to perfect health."³²⁶

"Hiermee heeft hij (Christus) onze gezondheid hersteld Het gaat hier om een 'salvator' die niet uit de hemel komt, maar uit het diepste der aarde"³²⁷

Voor een goed begrip van deze zienswijze is het belangrijk zich te realiseren dat de medicinale werking der mineralen volledig in het verlengde lag van de opvatting over de oorsprong en functie der mineralen. De genezing van een zieke was in beginsel hetzelfde als de terugkeer van de paradijselijke gezondheid.³²⁸

We zagen hoe de zondeval werd voorgesteld als een gestage verontreiniging van Adams lichaam met wereldse elementen die niet van zuiver goddelijke oorsprong waren. Het grote geheim van de

³²⁴ HM-II, 94.

³²⁵ HM-II, 134.

³²⁶ HM-I, 314.

³²⁷ Jung 1984b, 95.

³²⁸ Eliade 1964, 79.

terugkeer naar de onsterfelijkheid werd simpelweg voorgesteld als een zuivering van het lichaam van zijn profane elementen, en tegelijk een toename van de concentratie van de goddelijke oerstof. De gedachte over de werking van het medicijn ligt in het verlengde van deze opvatting over reiniging en terugkeer.

"When corruptible elements are united in a certain subject, their strife must sooner or later bring about its decomposition, which is of course followed by putrefaction; in putrefaction the impure is separated from the pure; and if the pure elements are then once more joined together a much higher and nobler form of life is produced.....

It is thus that our sages are able to produce immortal things, particularly by decomposition of minerals, and you see that the whole process from beginning to end, is the work of fire."³²⁹

Medicijngebruik heelt niet alleen het lichaam, het werkt ook direct mee aan het uiteindelijke heil van de ziel. "The medicines that conduce to intellectual excellence are those which strengthen the digestion, and nourish the brain and the principal vitals, purging out all superfluties, purifying the bloodOther medicine: 'lead to Paradise' or they dispose the heart to charity and to every good work by their action upon the blood."³³⁰

"At the same time, I see no reason why there should not be in the Mineral Kingdom an Universal Medicine which combines all the virtues of the different vegetable remedies you have named."³³¹

De laatste stap doet ons denken aan de minerale medicijnen die voorkomen in het oudste (Chinese) artsenijboek, de Pen Tshao; een daarin genoemd mineraalmengsel is nog steeds in zwang. Het is samengesteld uit slijpsel van een vijftal mineralen en heet "Het Vijf Stenen Poeder". "Het is samengesteld uit stalactietenmelk en kwarts, realgaar en operment, en een mengsel van de bloedsomloop activerende kruiden zoals ginseng en gember."³³²

Zout en as

Tot zover hebben we de goddelijke mineralen begrepen vanuit de functie en de eigenschappen die eraan werden toegekend. Op die manier kwamen we erachter dat we te doen hebben met de nutriënten van plant, mens en dier.

We vervolgen onze speurtocht met de bewerkingen die de mineralen in de alchemie ondergaan. We komen dan langs geheel andere weg tot dezelfde conclusie, namelijk dat het in wezen gaat om de voedingsnutriënten. Deze keer is die conclusie meer gebaseerd op een toepassing van algemeen aanvaarde opvattingen aangaande de chemische eigenschappen der mineralen.

We volgen enkele procesbeschrijvingen over de mineralen die als 'zout' of 'as' worden gebruikt en stellen vanuit eenvoudige chemische inzichten vast om wat voor 'mineralen' het de alchemist hier te doen was.

Uit de volgende passage in het HM blijkt dat wat men 'Salt' noemt in water wordt opgelost en wit neerslaat bij het droogdampen van de oplossing. De landbouwscheikunde leert ons dat deze witte neergeslagen zouten vooral fosfaat en kali bevatten.

³²⁹ HM-II, 142.

³³⁰ HM-II, 202.

³³¹ HM-II, 293.

³³² Schipper, 226-227.

De alchemisten kenden deze specifieke zouten nog niet. Men had echter proefondervindelijk vastgesteld dat: 'the efficacy of the ashes passes into the water and let the moisture evaporate over a fire you will find at the bottom the substance that is to say the salt of the matter from which the ashes were obtained. This salt might very well be called the Philosopher's Stone not prepared by the hand of man from ashes and water, but joined together by Nature, according to the creation and ordination of God.'³³³

Ik zie als enige uitleg voor deze passage dat de alchemist het grote mineraal accumulatieproject van de natuur probeert te vatten in zijn prille wetenschap. Hij stelt het levensgeluk van de mens afhankelijk van de snelle opname der zuivere nutriënten die als vuurbestendige levenskrachten vanuit de bodem via de planten in het menselijk lichaam terecht komen. Deze levenskracht heet hier Philosopher's Stone en heeft ook andere namen'; echter steeds gaat het over de ene heiligende stof: 'joined together by Nature according to the creation and ordination of God'.

In de alchemistische traktaten speelt het vuur de centrale rol bij het vrijmaken van de 'subtle minerals' uit de ruwe materialen van planten, hout en erts. In de verbrandingsresten, de as, blijken de gezochte mineralen aanwezig te zijn; men noemt ze 'zout'. De huidige natuurwetenschap leert ons dat de mineralen die na verbanding van de plant in de as achterblijven afkomstig moeten zijn van de zouten die de plant tijdens de groei uit de bodem heeft opgenomen.

De as omvat slechts enkele procenten van het totaalgewicht. Het merendeel van het totaalgewicht bestaat uit koolstof, zuurstof en stikstof. De koolstof wordt rechtstreeks als kooldioxide uit de lucht opgenomen. De luchtstikstof komt uit de bodem nadat deze daar eerst is vastgelegd door o.a. stikstofbindende bacteriën.

De koolstof- en stikstofverbindingen worden door het vuur geoxideerd en keren als rook terug in de atmosfeer. De mineralen zijn daarentegen vuurbestendig; ze blijven achter in de as. Door de as als meststof te gebruiken kan men de vruchtbaarheid verhogen en bijgevolg ook de voedselopbrengst van zo'n akker.

Eeuwenlang past de primitieve mens het beginsel toe van concentratie van bodemvruchtbaarheid van een groot areaal op een kleinere voedselakker. Het 'branden' was en is het meest gebruikte procédé om de vuurbestendige mineralen vrij te maken en in een geconcentreerde vorm als meststof te gebruiken. Het gesloten systeem van zelfvoorziening maakte het gemakkelijker de gunstige effecten van de as-accumulatie bloot te leggen.

De primitieve mens was vanzelfsprekend sterk onder de indruk van het onuitputtelijke regeneratie- en voortbrengend vermogen van de zouten in de as. Het heetste vuur bleek niet in staat het voortbrengend vermogen der mineralen te doden. Deze vuurbestendige levenskracht vormde in feite de basis voor de voedselvoorziening en dus de 'grond'-slag voor het bestaan van de primitieve mens. Geen wonder dat juist rondom deze kostbare en mysterieuze substantie de archaische religie en vroege metafysica gestalte kregen.

De alchemisten blijken doordrongen van dezelfde bewondering voor de minerale substantie. Zij proberen greep te krijgen op de chemische en fysische eigenschappen van de 'heilige' substantie en leggen daarmee tegelijk de basis voor de latere natuurwetenschap. Maar vóór dat deze profane wetenschap ontstaat is er nog een lange periode waarin we beter kunnen spreken van alchemistische 'rituelen' of 'erediensten'. Het gaat bij die 'kunst' om de grote transformatie, waarbij het eten van de vuurbestendige mineralen voorop staat.

³³³ HM-I, 185.

"This art in salt for the transmutation of all things...Yet if it enter a body, it tinges it and brings to perfection. What then should you desire of God but this salt and the ingression there of..."³³⁴

Van wie anders dan van God zelf zou dit heiligmakende zuiveringszout afkomstig kunnen zijn. Dit zout, -zo dacht men kennelijk-, kan de verontreinigingen uit het lichaam verdrijven en door de 'purification' tot het oorspronkelijke Adam's lichaam terugvoeren.

De schrijvers der traktaten laten geen ruimte voor misverstand aangaande de aardse omweg van deze heiligende nutriënten. "Notice also that that proceeds from fire and returns to fire, which proceeds from the earth."³³⁵

De eerbied voor het 'heilige' vuur waarin de zuivere aszouten uit het ruwe materiaal worden vrijgemaakt laat evenmin aan duidelijkheid te wensen over: "If a man lived a hundred thousand years, he could never sufficiently marvel at the wonderful manner in which this noble treasure is obtained from ashes and again reduced to ashes. In the ashes is Salt and the more the ashes are burnt, the more ashes it affords."³³⁶

Eenmaal in het menselijk lichaam kan het zout de mens tot de Adam-status terugleiden. "Observe that in the body there is hidden fixed salt which slumbers there just as the male seed slumbered in Adam."³³⁷

"Earth my brother, is constant, and water volatile, as you may see when anything is burnt. For then that which is constant remains, while that which is volatile evaporates. That which remains resembles ashes, and if you pour water on it, it becomes an alkali, the efficacy of the ashes passing into the water. If you clarify the lye, put it into an iron vessel, and let the moisture evaporate over a fire, you will find at the bottom, the substance which before was in the lye, that is to say the salt in the matter from which the ashes were obtained. This salt might very well be called the Philosopher's Stone, from being obtained by a process exactly similar to that which is employed in preparing the real stone, though at the same time it profits nothing in our work. For the substance which contains our Stone is a lye, not indeed prepared by the hand of man from ashes and water, but joined together by Nature, according to the creation and ordination of God ..." ³³⁸

De feniks

De Feniks is de mythologische vogel die in staat is uit zijn eigen as te herrijzen. Dit thema keert veelvuldig terug in de mythologische beschouwingen van de alchemie. Men wil ermee aanduiden dat het alchemistisch opus een proces is van volledige afbraak. Het is de verassing in het louteringsvuur waarin alle verontreinigingen vervluchtigen, en die vooraf moet gaan aan een wederopstanding. De wederopstanding uit de as duidt op de idee dat er een kleine onverwoestbare aanleg in ieder mens of organisme bestaat van waaruit een nieuw volgend leven mogelijk blijft het is vergelijkbaar met de wedergeboorte van de mysticus.

Ook de grote wederopstanding aan het einde der tijden, bij de ondergang van de wereld, wordt in deze context vaak voorgesteld als een herrijzing na de grote wereldbrand die het goede en het kwade scheidt.

Het kwade is het onzuivere verontreinigde dat door het vuur wordt verteerd en in rook opgaat. Het goede staat voor het vuurbestendige zoals de as, die ondanks het vuur, zijn onvergankelijke levenskracht behoudt. "At the end of the world, the world shall be reduced to ashes, from which

³³⁴ HM-I, 177.

³³⁵ HM-I, 177.

³³⁶ HM-I, 177.

³³⁷ HM-I, 239.

³³⁸ HM-I, 185.

ashes the Phoenix is to produce her young. For in the ashes slumbers a true and genuine tartaric substance which, being dissolved, will enable us to open the strongest bolt of the royal chamber."³³⁹

In deze opvatting over het vuur des oordeels aan het einde der tijden herkennen we nogmaals de consistentie en eenheid van de archaïsche kosmologie.

Zowel het primordiale scheppingsoffer als het vuur des oordeels in de eindtijd zijn consistent met de betekenis van het vuur in het dagelijks leven.

Het vuur van de brandcultuurlandbouw maakt de vruchtbare bodemnutriënten vrij die zich gedurende vele jaren in het bos hebben opgehoopt. Ook het verbranden van stro en andere oogstresten beoogt de nutriënten die de planten gedurende het groeiseizoen hebben ingezameld, weer vrij te maken voor de teelt van het volgende voedselgewas.

Het kookvuur onder de spijspot verricht hetzelfde werk: de nutriënten in het voedsel beter toegankelijk maken voor het menselijk lichaam.

Het eenheidsconcept achter de toepassingen van het dagelijks vuur verbindt de alledaagse activiteiten van het land en de keuken met elkaar en met de religie. De archaïsche mens kon daarom de alledaagse werkzaamheden ervaren als een ritueel. Het verband met de alles omvattende metafysica was voor hem overal voelbaar, De archaïsche eredienst behoefde geen tempel of kerk omdat de akker en de keuken werden bediend als ware het altaren voor offer en communie.

Processen van vertering en verwerking

"To the aforesaid source (Mercury) we trace the birth of gold they represent this substance brought to perfection by means of digestion complete perfection (the complete digestion of all crudities and elimination of all impurities) is the ultimate aim of Nature."³⁴⁰

Lag in de vorige paragraaf de nadruk op de alchemistische stoffen, in deze paragraaf gaat onze aandacht in de eerste plaats uit naar de processen die de alchemist laat plaatsgrijpen om die stoffen vrij te maken. We zullen zien dat deze processen in het kader staan van een archaïsche metafysica; dat wil zeggen de alchemist bestiert deze processen vanuit hun vermeende bijdrage aan de terugkeer van het paradijselijk bestaan.

We hebben vastgesteld dat de eschatologie van het Komende Rijk is geconcretiseerd in het verzamelen van de bouwstenen voor dat Rijk dat zijn de voedselnutriënten in het lichaam. Om die reden is de voedselvertering een belangrijk proces, ' the ultimate aim of Nature ' voor de alchemist. De werking van het menselijk lichaam, in de eerste plaats de werking van het maag-darmkanaal, bevat een cruciaal inzicht voor degenen die op de werkvloer van de voedselvoorziening aan het Rijk bouwen.

Het tweede proces dat we in deze paragraaf bespreken is de verwerking van het gesteente in de grond. Dit verwerkingsproces maakt de mineralen vrij uit het moedermateriaal, de snelheid ervan is bepalend voor de hoeveelheid nutriënten die de plant gedurende het groeiseizoen opneemt. Bodemgenese bepaalt hoeveel nutriënten de plant uit de bodem kan opnemen. Op een vergelijkbare manier bepaalt de spijsvertering hoeveel nutriënten de mens uit het voedsel kan opnemen. Samen zijn spijsvertering en gesteenteverwerking de belangrijkste determinanten voor de netto opname van nutriënten in het lichaam.

³³⁹ HM-I, 133.

³⁴⁰ HM-II, 237.

Een van de eerste inzichten aangaande de begeerde stof betreft de oplosbaarheid in water en vervolgens het verhogen van de concentraties door dit water bij herhaling in te dampen.

"On this account, the water is called by some Sages the living water of the man Other sages call the body the 'black soil' because in it the fixed salt is concealed from view like the seed in the ground In short, these things are described by the sages under a great variety of names; but the meaning of those names is the same. In this fashion the water is embraced by the body, and the seed of the body, or the fixed salt, makes the water pregnant. For the water dissolves the body, and bears upward with it some particles of the fixed salt; and the oftener this process is repeated the thicker does the water become. Hence the repetition of the process is a most important point The water then, must be poured upon the body, and heated with it, till the body is dissolved, and then again extracted till the body is coagulated. Thus the body must be well broken up, and purified by washing. This process of affusion and extraction must be repeated until all the salt, or potency and efficacy has been extracted from the body."³⁴¹

Tot voor kort waren deze processen bepalend voor de snelheid waarmee de bevolking van een gebied kon groeien. In primitieve samenlevingen is dat nog steeds het geval. In meer ontwikkelde landen heeft het gebruik van kunstmatige meststoffen de oeroude wetmatigheid doorbroken. Het is hier niet de plaats diep in te gaan op het ontstaan van de bodemscheikunde (van Von Liebig) uit de klassieke inzichten over de 'oerhumus' maar het is niet moeilijk in te zien hoe dit kon en moest gebeuren vanuit het eeuwenoude streven der alchemisten. De alchemisten waren immers al eeuwenlang op zoek naar de mineralen die de bodemvruchtbaarheid verhogen en de voedselvoorziening verbeteren.

Maar vooraleer men de weg insloeg van de kunstmatige fabricage van meststoffen ging alle aandacht uit naar 'het volgen van het voorbeeld der natuur'. En dat hield in dat men de processen in 'the bowels of the earth' versneld wilde simuleren. Op die manier trachtten veel generaties alchemisten vanuit hun vanzelfsprekende trouw aan het voorbeeld van de schepper verder te bouwen aan het Komende Rijk: 'The Garden of Eden is not forever lost. The secret to its revival lies buried no deeper than the first few inches of your soil.'³⁴²

Pas toen de profanisering het heilige karakter van de 'Terugkeer'-processen begon aan te tasten ontstonden er technieken die de productie van mineralen loskoppelden van hun religieuze context. Het ontstaan van profane technieken zoals de kunstmestfabricage is een belangrijke mijlpaal in de geschiedenis van de landbouw en bevestigt de historische divergentie tussen het profane en het sacrale. De oertijdse eenheid van religie en voedselvoorziening loopt dan ten einde.

De erediensten en rituelen worden vanaf dan ondergebracht op daarvoor bestemde tijden en plaatsen; te weten de zondag en het gebedshuis. De altaardienst van offerande, consecratie en communie blijven ons herinneren aan de oertijdse eenheid van eredienst en keuken/landarbeid. De vaten en handelingen van het altaar verwijzen symbolisch nog naar de gereedschappen en werken van het land en het aanrecht.

Op de abdijhoeven van de middeleeuwse kloosters blijft de oertijdse eenheid nog het langst voortbestaan. Nog steeds lezen de Benedictijnen, de belangrijkste landbouwpioniers van het

³⁴¹ HM-I, 240.

³⁴² P.Tompkins, C.Bird 1990, p.XXIV.

Avondland in hun Regel voor Monniken: "Alle gerei en bezit van het klooster moet hij beschouwen als vaatwerk dat aan de altaardienst gewijd is"³⁴³

Het isoleren van het sacrale betekent dat de ontwikkelingen van techniek en natuurwetenschap zich vervreemden van de oude metafysica. De paradijselijke terugkeer is niet langer het dominerende perspectief van de vooruitgang. Met het perspectief verwateren ook de rituele randvoorwaarden en opent zich de weg zoals we die thans kennen: de natuurwetenschappelijke en technologische expansie in economische dienst van de behoeftebevrediging.

Opbrengstverhogende landbouwtechnieken verwoesten het leefmilieu voor toekomstige generaties omwille van de hedendaagse voedselvoorziening. In de oudheid werd de toekomst niet opgeofferd aan de bevrediging in het hier en nu. Eerder het tegendeel, men legde zich middels de voedselvoorzieningstechnieken rituele beperkingen op omwille van de ecologische bestaansvoorwaarden. De voedselvoorziening stond in het teken van strenge regels omdat deze processen in dienst stonden van het Komende Rijk; en dit 'Rijk' bezat toen behalve een geestelijke wel degelijk ook nog een natuurlijke dimensie.

In dit licht bezien is het niet meer zo onvoorstelbaar dat de archaische mens lange tijd op de hoogte kon zijn van de landbouwrevolutie en toch verkoos in het Paleolithicum te blijven leven. Nog steeds bestaan er primitieve jager-verzamelaarculturen voor wie hetzelfde geldt.

We moeten deze afweging in het achterhoofd houden als we de oude alchemistische opvattingen over de belangrijkste processen van de voedselvoorziening willen begrijpen.

Eenzijds wil de alchemist processen begrijpen die bepalend zijn voor de gang van de mineralen/nutriënten vanaf de gesteenten tot aan het menselijk gestel. Anderzijds wil hij op basis van dit inzicht de natuur behulpzaam zijn om de voortgang van die processen te bevorderen. Maar de grote randvoorwaarde van de versnellingsstechnieken blijft het metafysisch kader. De profanisering en desacralisering dreigen, zoals we nog zullen zien, alom en de waarschuwingen ertegen zijn dan ook niet van de lucht.

De opvattingen over de goede en kwade kanten van een techniek zijn steeds gebaseerd op de bijdrage aan de paradijselijke terugkeer. Alleen door dát in gedachten te houden kunnen we begrijpen dat de technieken hun uitgesproken ritueel karakter moesten behouden. De alchemie was, net als het oertijdse land - en keukenwerk, een eredienst.

De processen van vertering en verwerking lijken vanuit hun gelijkaardige belang voor de accumulatie van hemelse bouwstenen de alchemistische optiek veel op elkaar.

Zowel de bodem als het lichaam beschikken over het vermogen ruwe grondstof te ontleden en nutriënten vrij te maken.

"You should be guided by the analogy of animate creation and more especially by the analogy of the coction³⁴⁴ which goes on in the human body. It is well said by Morienus that the generation of our Stone exhibits a wonderful analogy to the creation of man."³⁴⁵

"for the earth consumes and accumulates the manure as the body assimilates its food, and separates the subtle from the grossthe earth separates,the good from the bad and imparts it as nutriment to all growing things for the destruction of one thing is the generation of another."³⁴⁶

³⁴³ St Benedictus (ca 550): Regel voor Monniken:(XXXV-10).

³⁴⁴ 'Coction' is waarschijnlijk een vorm van verassing door verhitting vuur.

³⁴⁵ HM-II, 42.

³⁴⁶ HM-I, 193.

Vanuit onze huidige biologische inzichten is het juist te stellen dat de mest nutriënten aan de bodemvruchtbaarheid toevoegt en dat deze de plantengroei versnellen. De plant neemt de oplosbare nutriënten selectief uit de bodem op en deze komen, via allerlei chemische verbindingen die deel uitmaken van het voedsel, in ons spijsverteringskanaal. Daar worden de 'mineralen' uit de chemische verbindingen, die je soms 'salt' kunt noemen, uit het ruwe plantmateriaal vrij gemaakt en selectief in het lichaam opgenomen.

De verwerking en vertering zijn steeds een voorwaarde voor de selectieve opname en accumulatie omdat de heilige oersubstantie, in alle fasen, fysisch en/of chemisch in de ruwe stof is gebonden. De alchemist weet maar al te goed dat de schaarse 'heilige' mineralen verbindingen aangaan met ruwe, oneetbare of onverteerbare stoffen. Deze stoffen noemt hij verontreiniging of zelfs het 'kwaad'. De paradijsbodem en het lichaam van de schepper zijn nog puur en heilig, maar door de duivelse en zondige werken van de profane mens zijn ze verontreinigt. De religieuze plantentelers die de heilige filtermechanismen van bodem en plant en lichaam verstaan zijn in staat de oorspronkelijke zuiverheid te herstellen.

Hierbij mogen we niet uit het oog verliezen dat het geschetste proces ook een spirituele component heeft. Zoals in het voorgaande hoofdstuk is uitgelegd zijn de processen van zuivering en accumulatie ook van toepassing op de psychologie van het opus. De vuurvaste kern ligt in de vorm van archetypische zelf op het mystieke transformatieopus te wachten om weer tot leven te komen. De loutering van de profane ego is vergelijkbaar met het verbranden van de vergankelijke en wereldse, zo niet zondige, elementen van het bestaan.

"Every earthly body, whether animal, vegetable, or mineral is the habitation and terrestrial abode of that celestial spirit, or influence, which is its principle of life and growth. The secret of alchemy is the destruction of the body, which enables the Artist to get at, and utilize for his own purposes, the living soul."³⁴⁷

Helaas is de neurofysiologie van de hersenen niet zo ver als de fysiologie van verwerking en vertering, en kunnen we nog niet nagaan hoever de binnen – buiten analogie reikt.

De bodem beschikt, net als de maag, over een proces dat veel lijkt op het verbranden tot as.

De 'zouten' zijn in de bodem en in het lichaam niet omgeven door hout, maar door vlees of aarde. De alchemist is zich bewust dat er dezelfde vuurbestendige mineralen in voorkomen. Daarom kan hij zeggen: "All flesh that is derived from the earth must be decomposed and again reduced to earth, than the earthly salt produces a new generation by celestial resuscitation For in earth is the balm of Nature and the salt of Sages."³⁴⁸

Het is duidelijk dat de alchemist een essentieel onderscheid maakt in enerzijds de onvergankelijke mineralen en anderzijds de vergankelijke stoffen waarvan wij thans weten dat die uit koolstof, stikstof (waterstof en zuurstof) bestaan.

De vergankelijke stoffen, in de biomassa van plant en dier, zijn 'tijdelijk' en vergaan door rotting of vuur. De archaische mens associeert de vergankelijke stoffen met het tijdelijke aardse leven. Het zoeken naar het eeuwige leven en een paradijselijk eschaton aan het einde der tijden verbindt hij echter met de ónvergankelijke vuurbestendige mineralen die hun levenskracht behouden.

³⁴⁷ HM-II, 298.

³⁴⁸ HM-I, 133.

In de oude culturen van China en Egypte werd dit inzicht experimenteel en empirisch bevestigd. Men stelde vast dat de lichamen van mensen, die tijdens het leven veel minerale zouten, elixers e.d. hadden geconsumeerd, veel minder snel tot ontbinding overgingen dan de lichamen van mensen met een doorsnee voedingspatroon.

Het mummificeren van lijken in Egypte vond plaats met dezelfde soort stoffen als die welke via de voeding 'het lange leven' gaven. De zuivering van vergankelijke stoffen zou de levensduur bevorderen. In extremis kan men deze opvatting zien als consistent met, of niet meer dan gradueel verschillend, van de opvatting dat de zondeval van Adam een gevolg was van een te hoge concentratie vergankelijke substantie in zijn lichaam.

Bij nadere beschouwing blijkt deze opvatting minder bizar dan ze op het eerste gezicht lijkt.

De oude alchemisten beschikten nog niet over onze kennis van de scheikundige verbindingen. Toch moeten we in hun traktaten vaststellen dat men toch op het juiste spoor zat voor wat betreft de 'chemische verbinding' van de heilige mineralen met de vergankelijke stoffen: "When a man drinks wine, there may be gained from his urine a clear salt, which is volatile, and renders other fixed substances volatile, causing them to rise with it in the alembicFor it has undergone a chemical change in the human body, having become transmuted from a vegetable into an animal salt just as horses that feed on oats, straw, etc., change those vegetable substances into flesh and fat, while the bee prepares honey out of the precious juices of flowers and herbs. The great change which takes place in these and other substances is due to putrefaction, which separates and transmutes the constituent elements."³⁴⁹

Hieruit blijkt dat men in grote lijn al een voorstelling bezigde van de nutriëntencyclus. Het zout/mineraal wordt via de voeding opgenomen in het vlees of andere biomassa en maakt gedurende de levenscyclus deel uit van een organisme. Bij het sterven komen de 'zouten' weer vrij voor een nieuwe cyclus. Zelf zijn zij niet onderhevig aan bederf.

De 'steen', het 'zout', of het mineraal maakt gedurende een levenscyclus deel uit van de gehele fysiologie van het lichaam.

De lichaamszuivering kan op den duur zo ver gaan dat ook de bewustzijnservaringen gingen meeprofiteren van het louteringsproces. Men spreekt niettemin expliciet tegen dat de lichaamsverlichting het directe gevolg kan zijn van de inname van een hoog geconcentreerd elixer-'nutriënt'.

De greep naar de hallucinerende elixers werd juist gezien als een dwaling. De goede weg loopt, zoals we hebben gezien, via de lange moeizame werken van akker en keuken; dat wil zeggen via de voeding, de maag en de organen. Stoffen die zonder de lange nutritionele weg direct op de hersenen en het bewustzijn inwerkten, vergeleek men bij voorkeur met de 'vrucht van de verboden boom'. De goede medicijnen daarentegen werken via maag, darm, bloed (-dus via het hele lichaam-) op de hersenen. "The medicines that conduce to intellectual excellence are those which strengthen the digestion, and nourish the brain and the principal vitals, purging out all superfluties it is only through the medium of the stomach, the brain, the blood, the liver that they tend to strengthen"³⁵⁰

Ook als de alchemist spreekt over het werk in zijn laboratorium blijkt eens te meer dat hij in gedachten de fysiologische werking van het menselijk lichaam als voorbeeld neemt: "As the physician

³⁴⁹ HM-I, 355.

³⁵⁰ HM-II, 202-203.

purges and cleanses the inward parts of the body, and removes all unhealthy matter by means of his medicine; so our metallic substances must be purified and refined of all foreign matter in order to ensure the success of our task."³⁵¹

Het succes van het alchemistisch opus wordt dus simpelweg afgemeten aan de mate van zuivering en mineraalaccumulatie. Alleen totale vertering kon de zekerheid geven dat er geen heilige mineralen in de stof gevangen bleven.

De totale bevrijding van het goddelijke uit de kluisters der materie was, zoals we reeds zeiden, de roeping van de alchemist. Een roeping die hij ontleende aan de vermeende bedoeling van de schepper met mens en natuur. "Complete perfection (complete digestion of all crudities and elimination of all impurities) is the ultimate aim of Nature."³⁵²

"The receptacles of seed are the same as solution, congelations of bodies, digestion is the same as solution, and putrefaction the same as destruction."³⁵³

De levenskracht van het 'seed' geeft een organisme gezondheid, energie en levensduur.

Verzwakking, ziekte en sterven worden daarom direct verbonden aan de vraag naar het peil van de 'seed' in het lichaam. 'Seed' betekent in dit verband waarschijnlijk zoets als een organisch gebonden mineraal. Te denken valt aan bijvoorbeeld vitamines of aan een stof als hemoglobine. In die stoffen is sprake van honderden atomen koolstof, stikstof, zuurstof en waterstof en slechts een of enkele atomen ijzer of zwavel e.d.

We hebben in dat geval weinig 'medische' of fysiologische bedenking tegen het vervolg van het vorige citaat: "So long as there is any seed in the body the body lives, when it is all consumed the body dies, and any emission of seed weakens the body as may be seen in the case of dissolute persons, and trees which have been too richly laden with fruit. Nothing is produced without seed, but everything comes into being by means of seed."³⁵⁴

In het voorgaande bleek de alchemist middels zijn opus te streven naar simulatie en versnelling van het proces der spijsvertering. Het alchemistisch vat, de retort of alembiek, werd gezien als een buik of maag waarin het ruwe voedsel werd ontleed om de nutriënten vrij te maken. Deze nutriënten zag men als de offerresten van het scheppend oerwezen. De inzameling van de offerresten uit de verspreiding van de aarde is 'dé ware kunst' van de alchemist want daarmee krijgt hij de beschikking over de enige ware bouwstenen van het paradijs. Dit bouw materiaal is eenmalig geschapen 'in illo tempore' en wordt niet in de natuur aangemaakt; daarom heet deze oerstof de materia prima, zij is schaars want niet vermenigvuldigbaar. Daarentegen is de materia prima vrijwel onvernietigbaar en kan op veel manieren gerecycleerd worden. Processen als verbranding, verwerking en vertering zijn manieren om de materia prima te recycleren. "The fire brings it -the quintessence- forth, and nourishes it in the air, but before that it is decomposed in virgin earth then water flows forth which we must seek, since it is my first Matter, and the same source of my mineral."³⁵⁵

Het proces van accumulatie en concentratie is de 'weg' die de natuur wijst. De mens die de natuurlijke weg kent en aflegt schakelt zichzelf in in de accumulatie van goddelijke lichaamsresten. Daarom treffen we dit proces rudimentair en symbolisch nog aan in erediensten, rituelen en liturgische tradities; en wel onder de naam: reïncarnatie van het goddelijk oerwezen, of 'het herstel van het hemels/aards paradijs'.

³⁵¹ HM-I, 325.

³⁵² HM-II, 237

³⁵³ HM-II, 97.

³⁵⁴ HM-II, 96, 97.

³⁵⁵ HM-I, 125.

De geschiedenis van de alchemie leert dat de vroegste vorm zich richtte op het 'groen elixer'. Dat kwam voor in kruiden met een goede reputatie voor de gezondheid.

De paleolithische voedselverzamelaars kenden een overvloedig gedifferentieerd assortiment planten. Hun opus of kunst bestond erin te achterhalen welke planten de hoogste fractie verteerbare nutriënten bevatten. De oude artsenijboeken gaan geheel over dat onderwerp. Enerzijds beschrijven zij de plantkenmerken om ze herkenbaar, en dus vindbaar te maken. Anderzijds beschrijven zij de bereidingstechniek om de verteerbaarheid voor de mens te verhogen. Zowel de anatomische kenmerken als de kookvoorschriften beogen de extractie en raffinage van de goddelijke nutriënten voor het lichaam.

In het oudste artsenijboek, de Chinese Pen Tschao, zijn behalve kruiden ook mineraalmengsels beschreven. Kennelijk beschikte men toen reeds over het inzicht dat de gezochte plantextracten hun kwintessens uit de bodem haalden, en waarom zou men dan niet rechtstreeks in die bodem gaan zoeken?

Zo ontstond het rituele 'eten van stenen'³⁵⁶ in het kader van 'het eten van de godheid'³⁵⁷.

In dit 'eten van de stenen' blijkt het besef te bestaan van de herkomst van de plantennutriënten. Vanuit die wetenschap, over de aanwezigheid van de godensnippers in de aarde, wordt ook het bewerken en analyseren van bodemprocessen een deel van het grote opus der paradijselijke terugkeer.

De aarde wordt in veel mythen dan ook voorgesteld als zwanger van een paradijselijke oerstof die de bodem vruchtbaarheid geeft. De vruchtbaarheidsrituelen die hieruit ontstonden zijn talrijker dan elk ander soort ritueel. Toch zijn de technieken ter verhoging van de bodemvruchtbaarheid pas veel later ontstaan, hetgeen onder meer blijkt uit het meer recente fenomeen van landschaarste en bevolkingsdruk.

In de archaische tijd volstond de kennis van het artsenijboek. De kunst van het inzamelen en bereiden van planten was lange tijd toereikend voor een goede voedselvoorziening.

Pas met het inzicht in de bodemvruchtbaarheid worden landbewerking en bemesting een serieus werkerrein voor de alchemist.

Men kan zich doorgaans gemakkelijker voorstellen dat de groene elixers van de plantenextracten vooraf gingen aan de farmacie dan dat men de geneeskruidenkwekerij ziet als een overgang tussen de landbouw en de alchemie. Mogelijk wordt die overgang duidelijker als we bepaalde werken van tuin en akker wat nader in alchemistisch perspectief beschouwen.

Laten we vooral letten op het verband tussen de 'the operation of this stone' en de natuurwetten die voor de bodembewerking en plantenteelt gelden.

"If you understand the operation, the form, and the qualities, of this Stone, you will be able to prepare it; but if you do not, I faithfully counsel you to give up all thought of ever accomplishing this task. Observe, furthermore, how the seeds of all things that grow, as for instance, grains of wheat or barley, spring forth from the ground, by the operation of the Stone, how they grow up into the air, are gradually matured, and bring forth fruit, which again must be in its own proper soil. The field is prepared for the grain, being well ploughed up, and manured with well rotted dung; for the earth consumes and assimilates the manure, as the body assimilates its food, and separates the subtle from the gross. The earth separates, I say, the good from the bad, and imparts it as nutriment to all

³⁵⁶ Schipper, 220.

³⁵⁷ Schipper, 40 en Frazer, 617, 622.

growing things; for the destruction of one thing is the generation of another. It is the same in our Art where the liquid receives its proper nutriment from the earth....

Again, as herbs grow upward, put forth glorious flowers and blossoms and bear fruit, so our grain blossoms, matures its fruit, threshed, sifted, purged of its chaff, and again put in the earth, which, however must previously have been well manured, harrowed and otherwise prepared."³⁵⁸

In deze passage moedigt de schrijver van het traktaat de alchemist aan de natuurprocessen van de plantenteelt goed te observeren en het verband met 'the operation of the stone' vast te leggen.

"Observe how things grow spring forth from the ground by the operation of the Stone."

Deze opmerking wijst mijns inziens expliciet op het besef dat plantengroei mogelijk is dankzij de bodemgenese. De verwerking van stenen verhoogt de hoeveelheid mineralen die vrijkomen in de bouwvoor en dan voor de plant opneembaar zijn.

Ook blijkt men bijzonder goed te weten dat diezelfde bodemvruchtbaarheid kan worden verhoogd door er buitenaf mest aan toe te voegen. En voorts dat dit onwelriekende werk toch niet minder geacht mag worden dan wat in de maag en de kookpot zo smakelijk plaats vindt. "... for the earth consumes and assimilates the manure as the body assimilates its food and separates the subtle from the gross The earth separates, I say, the good from the bad, and imparts it as nutriment to all growing things it is the same in our Art."

Het is de onmiddellijke koppeling van het landwerk en de spijsvertering aan 'het werk van de Steen' waaruit we opmaken dat de 'Art' van de alchemist simuleert wat de bodemgenese en spijsvertering ook doen.

De verwerking van stenen in de grond maakt ter plaatse nutriënten vrij voor de plant, maar vaak is het zo dat het akkerland verweringsmineralen van buitenaf krijgt aangevoerd.

In geval er sprake is van een jaarlijkse overstroming met afzetting van rivierslib kan een oeverakker profiteren van de verweringsproducten die in de bovenstroomse bergen zijn ontstaan. In de loop der tijden hebben de landbouwers veel technieken uitgevonden om de natuur een handje te helpen bij het concentreren van verweringsmateriaal. We komen daar later op terug.

Ik wijs er op om te onderstrepen dat de archaische voedseltechnologie, net als de alchemisten die in hun voetspoor traden, gericht was op hetzelfde soort inzamelen, concentreren en accumuleren.

Op de meeste gronden is geen sprake van jaarlijkse overstromingen. In zo'n geval is het aanbod van mineralen in de grond niet groter dan wat de verwerking ter plaatse achterlaat. Voor veel grondsoorten is dit aanbod zo laag dat men een braakperiode toepast om de verweringsproducten van een aantal opeenvolgende jaren ten behoeve van één enkele oogst te accumuleren.

De alchemistische traktaten blijken dit proces van locale verwerking en accumulatie te kennen.

Als de bodemvruchtbaarheid afhankelijk is van locale verweringsproducten is het doorgaans zo dat de mineralen vanuit de ondergrond, waar zich de stenen bevinden, door opstijgend grondwater naar de bovengrond worden gevoerd. De verzilting van gronden is een extreem voorbeeld van dit proces, maar het zal ongetwijfeld hebben bijgedragen tot het verkrijgen van inzicht in het fenomeen van de opstijgende verweringsproducten.

Een traktaat stelt het aldus: "Know that when the moisture of the earth ascends in the form of vapour it is condensed in the upper regions, and precipitated to the earth by its own weight."³⁵⁹

³⁵⁸ HM-I, 193-194.

³⁵⁹ HM-I, 328.

In een geheel andere passage blijkt een soortgelijk inzicht te bestaan. Dat is waar men de zwavelafzettingen bij, naar we moeten aannemen vulkanische, geisers bespreekt. "In some places we also meet with hot springs which are caused by the passage of the water through certain spots were large deposits of sulphur have set afire Something closely analogous happens when the water passes through large deposits of iron or alum, or copper Thus the earth is a great distilling vessel on the model of which all sages have constructed their small distilling vessels."³⁶⁰

Het model van de kunst der wijzen was in de vroegste groene alchemie gebaseerd op de idee der bodemvruchtbaarheidsgroei maar dat blijkt later 'hetzelfde' principe te zijn als waarmee de aarde haar metalen vrijgaf. Al vele eeuwen kende men de winning van goud, koper en tin uit rivierslib. Veel alchemistische verhandelingen maken daarom geen onderscheid in het 'rijpen' van de mineralen voor de plant en het aangroeien van metaalerts in de grond. Vaak komen er passages voor waarin wordt gesproken over het 'indikken' van water dat uit de grotten stroomt.

De winning van zouten kan hebben geleid tot het uitspoelen van metaalkorrels. Zodra we komen te spreken over kwikzilver wordt de vermenging van de metaal- en zoutwinning begrijpelijk. Kwikzilver, 'het water dat de handen niet vochtig maakt', lost immers metalen op en is van soortgelijk belang als het water dat zouten oplost. Via kwikzilver en water werden ruwe grondstoffen ontleed en kon de scheiding van 'subtle en gross' plaatsvinden. De chemische winning van goud uit erts is in principe niet veel anders dan de winning van fosfaat en kali uit stenen. "In our Art we imitate Nature's method of producing metals in the bowels of the earth except that our method is shorter and more subtle."³⁶¹

"This process is therefore called distillation, volatilization, ablution, imbibition, humectation of the earth, and is continued until the dryness gradually thickens the substances."³⁶²

Het grondwater stijgt op als gevolg van de verdamping aan het maaiveld. De oude alchemisten waren zich ervan bewust dat de mineralen niet alleen voorkwamen in de opstijgende grondwaterstroom maar ook in de opstijgende sapstroom van de plant. Zonder deze koppeling van mineraalrijk bodemwater en plantensap zouden we in het ongewisse zijn gelaten over de vraag of men zich indertijd wel realiseerde dat de grondnutriënten en plantenextracten dezelfde edele substanties bevatten. "Winter is the cause of putrefaction: it congeals the vital spirit in trees; and when the heat of the Sun sets it free, the natural (heat of the tree) which is thereby stirred up, drives a subtle vapour of water towards the surface and makes the sap to flow, always separating the pure from the impure."³⁶³

In de herfst trekken de bomen de meeste eiwitten en mineralen uit de bladeren in de stam terug om ze in de lente weer in te zetten voor de aanmaak van knoppen en nieuw blad. Het is niet duidelijk of men zich reeds van deze winteropslag bewust was. Mogelijk wijst de zinsnede 'it congeals the vital spirit in trees' in die richting. Wel blijkt men te weten dat de plantenwortel de mineralen selectief (separating the pure from the impure) opneemt tegelijk met de opname van het water. Gaandeweg ging men beseffen dat deze selectieve zeeffunctie van de plantenwortel een cruciale factor is bij het natuurlijk filteren van de goddelijke mineralen uit de ruwe grondstof.

Mest

³⁶⁰ HM-II, 135-136.

³⁶¹ HM-II, 254.

³⁶² HM-II, 261.

³⁶³ HM-II, 93.

Bij de bespreking van mest blijkt hoezeer de alchemist zich bezig hield met de vraag op welke manier hij de inname van goddelijke mineralen kon versterken.

Niet iedereen komt automatisch op het onderwerp mest bij de bespreking van de substantie van een hemels paradijs.

"It is despised by all"; "yet no one prizes it" ; "it is esteemed the vilest and meanest of earthly things. It is cast away and rejected by all. Indeed it is the Stone"³⁶⁴

Zodra we echter weten dat de Steen wordt bedoeld begrijpen we de lovende kwalificaties in deze passage: "created by God" ; "it is most beautiful and the most precious thing upon earth."³⁶⁵

De schrijver beweert dat het niet gemakkelijk is tot het inzicht te komen dat mest zo'n essentiële substantie is voor de alchemist. Daarom stelt hij, in bescheidenheid, dat men de boeken moet bestuderen en in combinatie daarmee de natuur observeren. Maar dan: "in the end open up to your understanding of this secret." "He who knows it can discover it in dunghill."³⁶⁶

Eenmaal de waarde van de mesthoop kennende volgt de rest vanzelf. " and then he began to operate on his Mercury with various kinds of dung for which purpose he used first the excrements of animals, then those of children and last his own."³⁶⁷

Hoe kan men hier spreken over 'geheimen' of inzichten die moeilijk te verwerven zijn als het gaat om processen die de plattelandbewoners vanouds van nabij kenden?

Ongetwijfeld hebben de alchemisten deze vraag vaak te horen gekregen. Als de opvattingen over de bodemgenese en bemesting juist waren kon het dan zijn dat de boeren er niet mee bekend waren?

Of is het simpelweg het verschil tussen een boer en een landbouwleraar?

"By natural conditions, however, new plants are generated simply through putrefaction. This fact is not noticed by the farmer, simply because it is a thing that he has always been used to, and for which he is unable to find an explanation. But you who should know more ... and endeavour to understand how the process of generation and resuscitation is accomplished by means of decomposition, and how all life is produced out of decay."³⁶⁸

Het gaat mij hier niet zozeer om wat er nu precies wel of niet bekend verondersteld mag worden bij de boer. Belangrijker is dat deze vraag aangeeft dat we niet hoeven twijfelen aan de conclusie dát het in de alchemie ging om dezelfde soort van processen als waarop vanouds de dagelijkse voedselvoorziening gebaseerd was. Ingeval het opus van de alchemist totaal andere stoffen en processen had beoogd, dan zou het antwoord op dit soort vragen heel anders zijn uitgevallen. De vraag zou zelfs niet zijn gesteld.

Nu beweert de schrijver dat de boer altijd vertrouwd is geweest met het bestaan van de achterliggende processen waarvoor hij zelf geen verklaring nodig had. Nog steeds geldt datzelfde voor veel natuurprocessen waarvan we wel de nuttige effecten maar niet de causale verklaring kennen.

De alchemist stond kennelijk tot de boer als de farmaceut tot de kruidenkweker. De kweker is tevreden met de constatering dat het goedje op hem een gunstige uitwerking heeft en eventueel op de markt ook nog iets oplevert.. De farmaceut zoekt daarentegen naar een verklaring voor de werking van de door hem gefabriceerde substantie.

³⁶⁴ HM-I, 180.

³⁶⁵ HM-I, 180.

³⁶⁶ HM-II, 128.

³⁶⁷ HM-II, 117.

³⁶⁸ HM-I, 340.

De boeren wisten proefondervindelijk welke stoffen goed waren om in te nemen en ervaringsgewijs werden de voortbrengingstechnieken geperfectioneerd. Die technieken volgden simpelweg het voorbeeld van de natuur.

Met de komst van de alchemie begint er een nieuw tijdperk, namelijk dat van reflectie en verklaring. Tevens, zo zal blijken, opent men daarmee de mogelijkheid het voorbeeld van de natuur niet te blijven volgen. Later zullen we zien dat de alchemisten die de weg der natuur verlaten door de natuurgetrouwen worden uitgemaakt voor ordinaire materialisten die op zoek gaan naar muntgoud. "Let me warn those who wish to follow the true method in studying out art, always to read with constant reference to natural facts, and never under any circumstances, to do anything contrary to Nature."³⁶⁹

We noemden reeds de drugsgebruikers die de Weg verlaten om het spirituele doel versneld, maar helaas niet duurzaam te vinden. De goudzoekers gaan nog een stap verder en vergeten het oorspronkelijke spirituele doel, zodat de accumulatie der goddelijke offerresten wordt verdrongen naar 'bestemde' plaatsen. Met de goudzoekers wordt het streven naar de paradijselijke terugkeer ingeleverd voor een aardse materialistische welvaart.

"With a little effort the planet can be saved from destruction by corruption, poison and pollution. The Garden of Eden is not forever lost. The secret to its revival lies buried no deeper than the first few inches of your soil."³⁷⁰

³⁶⁹ HM-II, 156.

³⁷⁰ P.Tompkins, C.Bird 1990, p.XXIV.